1911 XXVII. évf. 3—5. füzet.

Magyar Történeti Életrajzok

A M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának
segélyezésével kiadja a Magyar Történelmi Társulat

XXVII. ÉVFOLYAM

II.

Dr FERENCZI ZOLTÁN

RIMAY JÁNOS

(1573—1631)

Budapest
AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1911

TARTALOM.

(FERENCZI ZOLTÁN: RIMAY JÁNOS ÉLETRAJZA.)

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek:

A szövegbe nyomott képek:

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

DR DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA

1911

RIMAY JÁNOS

(1573—1631)

IRTA

FERENCZI ZOLTÁN

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1911

17832. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

RIMAY JÁNOS

(1573—1631)

IRTA

FERENCZI ZOLTÁN

2. BÉKETÁRGYALÁS A TÖRÖKKEL.

I.

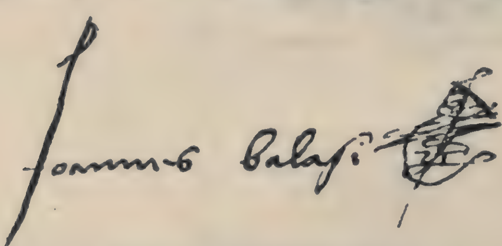
ARIMAY név, mint egy nógrádmegyei régi nemes birtokos családnak a neve, nem ismeretlen történelmi forrásaink szerint. Már 1331-ben találkozunk Rimai Miklósnak fiával, szintén Miklóssal, a ki Kolozsmegye főispánja s egyidőben létai (Torda-Aranyos vármegye) várnagy, a ki rokonaival és a Némethy nemes örökösökkel az egri káptalan augusztus 8-án kelt oklevele szerint egy birtokosztályos pert intézett el.

Ismert 1347 április 11-ikéről egy Rimai Mihály, mint Krassó vármegye alispánja; az 1341 előtti időből egy Rimai Miklós, a ki Kecskés vár várnagya Erdélyben s valószínűleg a föntebbi Miklóssal ugyanegy. Egy Rimai Mihály 1363 november 7-ikén mint Zemplén megye alispánja ismeretes. A jászói konvent pedig 1389-ben hatalmaskodás miatt Kazai Kakas János fölkérésére vizsgálatot indít Rimai Mihály és Mátyás ellen, melyet pásztói birtokán követtek el Nógrádmegyében, melyet Bebek Imre országbíró 1390-ben elhalaszt e Mihály fia, szintén Mihály ellen. Továbbá egyik Mihálynak, talán az előbbi zemplénmegyei alis-

pánnak özvegye, Kazai Porcs Margareta, 1373-ban bizonyos hatalmaskodási eljárások miatt egyeséget és 1374 június 1-én pedig birtokszerződést köt több visszaszerzendő nógrádmegyei birtokról Kazai Porcs László rokonával.[1]

Mi köze ezeknek a költő és államférfi Rimay Jánoshoz, ma még nem tudjuk, de bizonyára családja ősei. Ugy látszik, hogy a gömörmegyei Rima vagy Ryma nevű possessio-ról nevezett család már ekkor nemcsak hogy Nógrádban volt birtokos, hanem egyik ága Erdélybe szakadt s ott előkelő hivatalokat viselt a XIV. században.

A minket most érdeklő Rimayak közül Gregorius Rimay literatus Alsó-Sztregován a XVI. század második felében élt és Madách Krisztinát bírta nőül. Ez a nő 1586-ban már özvegy és utóbb Sós Péternek lett, mint második férjnek özvegye. Mint ilyen, Nyitramegyében Ó-Krasznón vagy másként Széplakon levő egész jobbágytelkét 75 talléron és 10 aranyon elzálogosította Barbarics Györgynek és nejének, Csery Zsófiának.

3. BALASSA JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

E Gergelynek fia, István, jó barátságban élt a költő Balassa Bálinttal, a ki 1586-ban Liptómegye Dovallo (Dowalow) nevű falujában (Hibbe mellett) egy kőházat és Alsó-Sztregován (Nógrádmegye) öt egész benépesített jobbágytelket adományoz neki hasznaikkal

[1] L. *Tört. Tár.* 1907. 15, 19, 192, 195, 352. l. Fejér *Cod. dipl. Hung.* VII. 3. 134. l., IX. 6. 175. l. VIII. 6. 120. l. VIII. 7. 229. l. X. 3. 94. l. X. 3. 110. l. *Károlyi-család oklevéltára.* I. 256. l. Pesty Fr. 14. l. — A nevet írják: Rimay, Rymay, Rimai, Rymai (Rýmaẏ, Rÿmaÿ) alakokban. A költő magát Rimaj-nak írja. A család neve kezdetben így hangzott: Nikolaus de Rima stb. Valószinű, hogy az Alsó-Sztregovai előnevet akkor vették fel, midőn Nográdban a Madách-rokonság révén épen Alsó-Sztregován lett a család birtokos. A költő Rimay oly pecsétet használt, melynek gyűrű-körirata: JOAN RIMAI. A czímerpajzs köralakú, kékmezőben egy háromszög, ebben szigony, a fogóján kereszt, felette sisak koronával, belőle kinyúlik három strucztoll s jobbról-balról sisakdísz látható. L. 1621. ápr. 30. Reversales de 80000 tall. Bp. Egyet. Könyvtár. Rimay színes pajzsa megvan a luth. templomban Alsó-Sztregován. Mi Rimay-t írunk, ha az idézet mást nem kiván.

és tartozékaikkal együtt. Adja pedig nemcsak István kiváló tulajdonaiért, hanem egyszersmind azon hű szolgálatokért és e hű szolgálatokban szerzett érdemeiért, melyeket ennek az Istvánnak atyja, minden viszontagságok közt teljesített az ő atyjának Balassa Jánosnak.[2]

Ebből az adatból azt látjuk, hogy a Rimayak közeli viszonyban állnak a Balassákhoz, szolgálataikat ezek nagyra tartják s úgy látszik, hű udvari embereik, mint volt a költő is Thurzó Imrének.

A költő szüleit ma még nem ismerjük, de anyja világosan szintén Madách leány volt s ő Alsó-Sztregován született, a honnan írja magát ő maga és családja. Születési éve abból a nyomozó jegyzőkönyvből lett ismert, melyet a Balassa Zsigmond hűtlenségi perében vettek föl 1616 ápr. 26-án Bozók várában, midőn az esztergomi főkáptalan megbizottja és Csepregi Jakab királyi meghatalmazott Rimayt is kihallgatta s ekkor magát 43 évesnek mondta. E szerint 1573-ban született.[3]

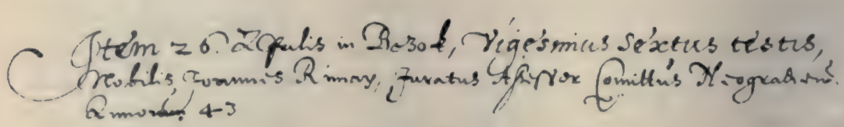
4. A RIMAY-CZIMER.

[2] L. Nagy Iván: *Kisebb közlések. 3. Rimay J. szülei. Magy. tört. Tár.* XI. 238. lap. Itt Nagy Iván ezt a Gergelyt és nejét mondja a költő szüleinek, de csak feltételképen. Ma tudjuk, hogy nem ezek voltak szülei. Nagy ezt a R. Gergelyt tévesen Györgynek írja, fölcserélvén a Georgius és Gregorius neveket. L. B. Radvánszky Béla: *Balassa és Rimay barátsága. Budap. Szemle.* CXIX. 40. l. Ugyanez különnyomatban is. Budapest, 1904. 4. lap.

[3] Toldy 1564 körül keresi születési évét, mert Zierotin Károlyt, a híres protestáns morva harczost és államférfiut Rimay tanulótársának és barátjának tekinti, már pedig Zierotin 1564 szept. 14-ikén született Brandeisban (Csehország.) L. Chlumecky: *Carl von Zierotin.* 131. l. Azonban Zierotinnal gyermekkorukban való együtt-tanulásuk csak mese, mert Zierotin Eibenschitzben, Strassburgban és Genfben tanult, utóbbi helyt Beza alatt. E helyeken Rimay nem tanult. Zierotin, mint 1598 óta a család feje, nagy tevékenységet fejtett ki mint katona és államférfi. Minderre nézve Chlumecky könyvére utalunk. Megjegyzendő, hogy 1594—1606-ig Magyarországon küzdött a törökök ellen s ekkor ismerkedett meg vele Rimay, a ki Zierotin ajánlatára jutott Bocskay mellé s ő ajánlta be Pécsy Simonnak is. Ipolyi: *Új magyar múz.* 1853. I. 492. l. Az Ipolyi Arnold szerkesztésében kiadott *Rimay János államiratai és levelezése* közli Zierotin Károly *naplóját* 1591-ről, mely u. ott *Rimay János naplója és leveles könyve* feliratot mutat a lapok felső részén, világosan nyomdai tévedésből.

Azonban minden kételyt ez sem oszlat el. Ugyanis Rimay 1603 júl. 24-én azt írja Napraghy Demeter erdélyi püspöknek, hogy «nevendékeny korukban» jóakaratú szövetség volt köztük. Ebből közeli egykorúságra kellene gondolnunk, holott Napraghy e szerint 17 évvel (szül. 1556.) volt idősebb.

Ezért Radvánszky Béla a 43 évet tollhibának véli a jegyzőkönyvben s hajlandó 53-at olvasni. De hát tíz évet bajos az életkorból eltagadni vagy elhibázni s talán a «nevendékeny» kort Rimay csak önmagára érti. Ekkor a korkülönbség ugyanaz volt, mint körülbelűl közte és Balassa Bálint közt s a barátság mégis lehetőnek bizonyult.[4]

5. RIMAY VALLOMÁSA SAJÁT ÉLETKORÁRÓL.

A mint homály borong még mindig e kezdő kérdéseken, akképpen nem tudunk ma még felvilágosítást adni arról, hogy hol tanult, hogyan nevelkedett. Szülei és ő maga evangelikus vallásúak voltak. Az is bizonyos, hogy Nógrádmegyében s az ehhez közelebbi helyeken növelkedett. Valószínű, hogy első sorban házi nevelésben részesült. Abban az időben ezt fönnebb becsülték az iskolainál s akkor és még sokáig azután is nem ok nélkül. Ipolyi Arnold és utána Toldy azt írja, hogy ecsedi Báthory István országbíró pártfogoltja vagy éppen apródja volt.[5] Ebben Toldy egy levélre hivatkozik, melyet Báthory 1587-ben írt, melynek czímzése ez: «Rimaynak adassék ez levelem.» Aztán így kezdi: «Im értem, jó fiam, mit írsz» és valami posztóvásárlásra ad megbízást, aztán így végzi: «Isten hozzád, fili, propera ad patrem.» Azonban ezt a levelet Ipolyi Báthory Zsigmondénak mondja s

[4] Rimay *Államiratai és levelezése.* 97. l.
[5] *Új magyar múzeum.* 1853. I. 107., 493. l. — Toldy: *Magyar költők élete.* I. 90. l.

ugyanő a somlyai Báthory István fejedelemnél való erdélyi, esetleg lengyelországi időzéséről beszél, de csak gyanításképen. Ezt a levelet Rimay *Államíratai*-ban Ipolyi nem adta ki.

Az bizonyos azonban, hogy neveltetésén meglátszott «literatus» családból származása. Koraérett és rendkívül tanult volt már fiatal korában. Mindenesetre az akkori nevelésen kívül valamely környékbeli latin iskolában is tanúlt. Járt-e külföldi egyetemen, pl. a közelfekvő Gráczban vagy Bécsben, nem való-

6. BALASSA JÁNOS PECSÉTJE.

szinű. Neve az eddig ismert tanulói jegyzékekben nem fordul elő. Kivált anyja, az említett Madách-leány révén, nagyon jó rokonságba került. Közeli viszonyban és atyafiságban állott a nógrádi s a szomszédos megyei birtokosokkal. Mint ilyen vonta magára Balassa Bálint figyelmét, a ki ha b. Radvánszky Béla találónak tetsző magyarázata szerint 1550-ben született, akkor 23 évvel volt nála idősebb.[6] Ez az ismeretség természetes volt, ha elgondoljuk a Balassák és Rimayak föntebb érintett kapcsolatát. Talán szolgált is mint ifjú apród valamelyik Balassa

[6] *Budap. Szemle.* 1904. CXIX. 41. l. *B. és R. barátsága.* Külön lenyomatban is 1904.

vagy a Balassákkal rokon egyik-másik nógrádi főúr udvarában. Teljesen biztos adat azonban az, hogy Rimay korán megtanulta Balassa széltiben ismert verseit, sőt mint afféle koraérett gyermek, némi nyelvbeli javításokat is tett rajtok, melyeket Balassa jóakaratú figyelemmel fogadott. Rimay erről utóbb ezt írja: «része vagyok anniból ez énekeknek (Balassa énekeinek) én is, hogy tíz-tizenkét esztendős korombeli ítéletemmel is munkálkodott ezeknek némelikébe, én igazgatásomnak bocsátotta meg efféle ép írásit örömest, kikbe semmi igazgatás sem láttatott szükségesnek lenni».[7] Ez a hely egyszersmind megerősíti azt, hogy a születési évet bátran tehetjük 1573-ra, mert ez megfelel annak, hogy a 33—35 éves Balassának verseit javította 10—12 éves korában. Úgy látszik továbbá, hogy Balassának tetszett a Rimay szenvedélyes magyarsága, mert Rimay beszél arról a jóakaratról, melylyel Balassa vette «az ő magyarságának» az ő énekeihez «huzalkodható értékét». Ez a homályos kifejezés egyszersmind a Rimay jó, az övénél magyarosabb beszédére is vonatkozik, mint a ki kevesebb nyelvet tudván, mint Balassa, nyelvérzéke bizonyára tisztább lehetett.

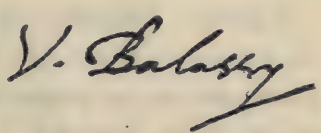
Ekképpen csakugyan vonzó kép az, mely elénkbe tárúl a körülbelől 33 éves költő és fiatal gyermek barátságáról, mely tehát 1583-ban vehette kezdetét. Ez a személyes és mindenesetre nagyon gyakori érintkezés 1589-ig, Balassa elbujdosásáig tartott, de mint folyton erősbödő barátság, csak Balassa halálával, mint a mester emléke iránti állandó szeretet pedig, Rimay életével végződött. A szenvedélyes, a haragban, szerelemben, mulatásban, harczias vitézi tűzben egyaránt végletekben járó Balassa s a szelid, komoly, megfontolt Rimay mindenesetre teljes ellentétek voltak; de ez a körűlmény nem szokott a vonzalom gátja lenni, kivált ha oly szeretetreméltóság is elősegíti, minő Balassában volt.

Az idősb költő uj világot gyujtott rajongó tanítványában. A tudomány mellett megismertette a költészet nagy jelentőségé-

7 Rimay *Munkái*. 252. l.

vel s itt kivált a szerelmi költészet nagy hatásával a nemzeti nyelv emelésében, csinosításában. Meggyőzte, hogy ez nemcsak játék, hanem a legjobb eszköz nemzeti irodalmat teremteni. A szerelem ad szárnyat a léleknek s a szónak egyaránt. Gondoljuk csak el, hogy ez, a korabeli költészettel ismerős ifju, minő elragadtatással hallotta, olvasta, tanulta Balassa gazdag, virágos költészetét, általa minő új világba ragadtatott s miként tette föl magában, hogy ugyanazon utakon fog haladni mint tudós, mint hazafi és mint költő.

Balassa példája tehát, mint más korabeli előkelő ifjakat is, nemcsak vonzotta, hanem hatása alatt már kora ifjan maga is szerelmi és vallásos énekeket írt Balassa modorában és versalakjaiban, mint azt más ifjak is tették, a kik Balassa körében éltek. Ennek egy érdekes emlékét maga Balassa hagyta ránk, *Colloquium octo viatorum* (LXXII.) czímű versében, melyben azt mondja: «egy szegény zarándok, régi barátotok éneklette ezt nektek, kik a magyar nyelvben való versszerzésben egymással vetekedtek». E szerint hát többen voltak a vetekedők 1589 körül. Ugyanezt a Radvánszky-codex leírója is mondja, a ki bejegyzett öt éneket a 175. és következő lapokra, melyeket a mostani, tehát a Balassa utáni költők szerzettek, «akarván a poetaságban elméjeket fárasztván futtatni Balassa Bálint elméjével és poetaságban elérni és meg is haladni, melynek bizony csak egyike is kétség, nemhogy mindkettő».[8]

7. BALASSA BÁLINT NÉVALÁÍRÁSA.

Mindennek azonban, Rimay énekeit kivéve, aránylag kevés emléke maradt. Ámde őt a mester szeretete mindenkép erősítette s hivatásában megtartotta. Ugy hogy Rimay ifjukori életéből semmi sem ismertebb, mint az ő és Balassa barátsága. Erről Rimay egy töredékben ránk maradt dolgozatában, mely bizonyára része volt a Balassa életrajzának, ezt mondja: «ő is

[8] Thaly Kálmán *Balassa B. Századok.* 1875. 31. l. és Baros Gy. *R. J. szerelmi lyrája* 5. l. *Budap. Sz.* 1906. CXXVII. 189. l.

azért az ő fölötte való nagy emberségéből, mint (jóakaróm) engem érdememem fölött böcsüllött s valamikor szembe (volt velem), mindenkor bizonyította arról való szíve ne(hézlését, hogy, úgymond,) velem fogyatkozott állapotja miatt kedve (szerint nem lehet, hogy a tudományokat) nem mívelik, sőt az én szerencsém (fogyatkozott mértéké)vel az ő szerencsétlenségét is minden (időben) vigasztalta. Ha teneked, mondván, a szerencse hamis s az emberek abba nem esmernek, a mi vagy és volnál, mit bánkódom, ha én hozzám kemény és ha nem közli is velem semmi böcsületes ajándékát. Valamikor vagy láthatlak, vagy emlékezem felőled, mindenkoron vigasztalom, mond, magamot veled etc».[9]

Ugyane dolgozat egy másik töredékében ezt olvassuk: «A mennyire ő szeretett s itéletem alá adta mind magát, írását, úgy györködött az én (írásaimban és engem az) őtet való szeretetem (miatt) sokak itéletinél is inkább böcs(üllött, a mit mutat az,) a hol ezt írja: «Kétség nélkűl hiszem, hogy (nem ismerik) mostani zarándokságomnak eredeti (okát) és állapotját nem tudják azok közűl (sokan, a kik) rágalmazással szólnak felőlem, de ha virtutis aemula est invidia, invidiam autem subsequitur livor et obtrectatio, nem kell azon uram csudálkoznom s rágalmazásokon fölötte bánkódnom. Énnekem elég az, ha kegyelmed s egyebek, kik olyak, mint kegyelmed, azaz quorum virtus nativa aliis quoque virtutibus est cumulata, szerettek, s tinektek (soha) meg nem hül szívetekben az emlékezetem s kedves lehet is életem instar omnium vos mihi tres, quatuorve estis etc.»[10]

Balassa e szeretetének jele az is, hogy midőn Transpergában[11] volt (Poroszország), két könyvet küldött neki új évre s

9 *Államiratai.* 80. l. A zárjeles helyeket én egészítettem ki, mert a szöveg hiányos. Természetesen, a kiegészítések csak hozzávetések.

10 *Ugyanott* 80. l. E levél végét még egyszer lásd *Munkái.* 254. l., az alább idézendő levél végén, de kissé módosítva, mintha két különböző levélről lenne szó.

11 Ily nevű helység nincs Poroszországban. Helyesen Landsberg (Landsberga, Landsperga) olvasandó. Ily helység van is Kelet-Poroszországban, a régi Lengyelországban.

véleményét kérte rólok. A könyvek ellenkező véleményű két szerzőtől voltak a «politiai tiszteknek igazgatása» módjáról, tehát államkormányzásról szóltak. «Küldtem kegyelmednek, írja tovább, magam elméje fáradékiból vágatott rövid három énekecskémet is, de magának kegyelmednek, tudván, hogy természetekben

8. A HIBBEI TEMPLOM.

való neveléssel ékesgettessék, s tudja őket magánál tartani s igazitani is kegyelmed. S nevetem azokat s búsulás nélkül sem szenvedhetem, akik akarmi irásimot is elméjeknek csontos pórázára kötvén, sok igéknek változtatásával (obrualván sensusit is) vesztegetik, festetik és izetlenítik és a mellett engem való rágalmazásokkal nyelveknek hegyeit is fenik.»

Végre, mint alább lesz róla szó, mondta Balassa azt is

Rimaynak, hogyha úgy halad, mint kezdte, nemcsak eléri, hanem meg is fogja őt haladni.[12]

Látható ezekből, hogy a nála annyival fiatalabb Rimay iránt nemcsak szeretetet s nagyrabecsülést tanusított, hanem élete belső titkaiba is beavatta, bujdosásában is megemlékezett róla és bizalmassává tette a miatti panaszaiban, hogy háttérbe szorítják. Ezt Rimay különösen előtérbe helyezi a Balassa életéről írt munkájában, melynek töredékeit birjuk. Ezért ide bevette szószerint Balassának az öcscséhez Krakóból írt leveléből azt a részt is, melyben külföldi időzése főokát adja. Ha, mond, itthon valami tisztességes feladatot bíznának rá, szívesebben szolgálna, mintsem verset farag; de mit tegyen, ha nem szolgáltatnak vele? Csak nem lehet Hibbén bíró, a házasságról pedig lemondott. Így inkább marad künn, a hol urakkal és herczegekkel mulathat, mint itthon, a hol csak bajai vannak. Ha azonban Palota vagy Tata kapitányságát bíznák rá, bezzeg haza jönne s vitézi gondjai az emberek előtt is kedvesebbé tennék, mert elvonnák a nagy feladatok a haszontalan élettől, az erény gyakorlása a hivalkodástól.[13]

Ez a levél világosan válasz az ifjabb testvérnek haza hívó soraira. Valószínű, hogy 1593-ból való s összeesik a török háború kezdetét jelző hírekkel. Bizonyára öcscse nem bírta ezt elképzelni Balassa nélkül s ebben helyesen is számított. Hivatkozott hősiségére és hazafiságára. Csakugyan Balassa, a ki közben 1591-ben is már egyszer járt peres ügyében itthon, 1593 őszén hazajött. Tieffenbach seregében harczolt és mint Habardy László, egri kanonok, misekönyvében írja, ő vette vissza november végén az elhanyagolt Dévény várát, melyet Musztafa 1575-ben foglalt volt el atyjától. Valószínű, hogy a többi ezidőbeli várfoglalásokban is részt vett, mialatt Kékkő, Somoskő, Fülek mind a mieink kezébe jutottak. Ez ostromok alatt talál-

[12] Radvánszky-cod., Rimay versei czímlapján. *Munkái.* 1. l.
[13] Rimay *Munkái.* 267. l.

9. ESZTERGOM OSTROMA.

kozott Rimayval is, ki ezekben az időkben szintén katonai szolgálatokat teljesített.

Balassa azonban, midőn Tieffenbach télire Kassára húzódott vissza, vitézségéért valami jelentékenyebb megbízatást kért s midőn nem kapott, 1594 január végén sértődve ment vissza Krakóba. Ott töltötte a tél hátralévő részét. Könnyen lehet az is, hogy éppen ez időben történt a fentebb idézett levélváltás. Ekkor is írhatta t. i. Balassa azt, hogy itthon nincs mit keresnie. A körülmények, mig pontosabbat nem tudunk, mindkét föltevést lehetőnek mutatják. Elég az, hogy midőn a tavaszi hadjárat megkezdődött, akár az öcscse vagy Rimay buzdítására, akár pedig a nagyszerű készülődés hírére, megint csak hazajött és Rimayval együtt csatlakozott a Pálffy Miklós hadseregéhez, mely Esztergom alá szállt s május 7-én megkezdte e vár ostromát. Május 19-én, egy csütörtöki napon «a második várost, holott a vízvár vagyon», vették ostrom alá, de a törökök a német gyalogság megfutamodása miatt a támadást visszaverték. Ekkor kapott halálos sebet Balassa is, Dobokay szerint mind a két lábát meglőtték. Adataink szerint mindkét sebesült lábát utóbb levágták s mikor a sebész hozzáfogott, Balassa Vergilius e sorát mondta: «Nunc animis opus Aenea, nunc pectore firmo», majd a Dobokay intésére hozzátette: «Hiszen, atyám, azt akartam, hogy így legyen». Tudta, hogy meg fog halni s ezért mint igazi keresztyén készült rá, leszámolva apai és vallásos kötelességével.[14]

Így halt meg Balassa május 26-án, a visszafoglalt Esztergom várában s ekkor mondta halála óráján Rimayt «helyében valónak lenni», azaz a ki az ő költői utóda, «kérvén arra, hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg: kit véghez is vitt Rimay János», mint ezt a Balassa énekeit tartalmazó Radvánszky-codex írja. Rimaynak a mester e meghagyását teljesítő működéséről külön érdemes e lapokon szólni.

[14] L. Thurzó György lev. nejéhez. Rimay: *Államiratai.* 95. l. és Campianus *Tiz magiarul irott okai*... Balassa Bálinttól iratott... művében Dobokay Sándor előszavát. (Bécs, 1607.) V. ö. Istvánffyt is.

II.

A magyar költészetnek, hasonló eseményekben épen nem gazdag történetében, igen megható kép a haldokló költő, a ki fiának, az akkor nyolcz éves Jánosnak érdekében levelet diktál Dobokay tollába Mátyás főherczeghez, aztán Bezának az 51-ik zsoltár átdolgozása alapján bűnbánó verseket mond tollba s gyónása előtt megbízza tanítványát, Rimayt, hogy hőshöz és költőhöz méltó halálát énekelje meg.

Rimay egész lelkéből megfelelt e véghagyománynak. Sőt tovább ment, műveibe belevonta a másik Balassa fiú, Ferencz, hősi halálát, a ki pár héttel utóbb a tatárok elleni harczban esett el. Két művében dicsőítette a testvéreket és Bálint emlékét egyébként is meg akarta menteni az utókor számára, mint az alábbi sorokból kitűnik.

Első műve 1598-ban jelent meg év nélkül, az első lapján e czímmel: *Generosi ac Magnifici Domini Valentini Balassa De Gyarmath, Ad Castra Strigoniensia iter & procinctus.* Ezen a lapon van a latin előszó. A hátlapon ez a czím: *Az Nagyságos Gyarmathi Balassa Bálintnac Eztergam ala Valo Készületi, Készületiben való Imádsága, s Mit példázott légyen az ö Feiér vörfölyes*[1] *Kamokából tsináltatott Zászlóia, kin Hárpháiával Dávid Király vagyon térdén telepedue öszue fogott s fel emelt két kezeiuel írua.*[2]

Ezek a czímek azonban nem fejezik ki a mű tartalmát, hanem az első csak az előszóét, a második a költeményes műnek csak első részét. Holott a mű hét részből és még egy két versszaknyi

[1] Vörfölyes = koczkás. (A német *Würfel* szótól.) Dávid e képe látható a Balassa *Istenes Énekei* 1699-ki illusztrált, egyetlen példányban ismert nagyszombati kiadása elején. Fametszet.

[2] A mű megjelenése évét eldönti az akadémia példánya, melyen ez olvasható Rimay kezétől: «Sum Joannis Rimai Anno 1598.» Rima neve monogrammban írva. V. ö. Szabó K. *Régi M. K.* I. 701. l. Szabó szerint Bártfán nyomták, 4 r. A—D$_4$ = 16 levél.

befejezésből áll az irígykedőkhez, továbbá bele van szőve a Balassa zsoltárfordítása, melyet halálos ágyán készített. Az első rész tartalma tehát az, a mit a czímben láttunk. Dávid volt Balassa eszményképe, mert hős és költő volt. Selyemzászlójának fehér színe jelzi a maga lágy szívét, koczkássága az ő sok veszélyét s Dávidéhoz hasonló szenvedéseit. Az egész egyébként egy hazafias könyörgés a Balassa *Bocsásd meg Istenem* költeményének versalakjában és első személyben, a Balassa szájába van adva.[3] Kifejezést nyer benne a Balassa erős hite, elszánása, hazaszeretete, a haza szabadságáért való áldozatkészsége. Ez az egész dicsköltemény gyöngye. A 2-ik rész Pallast és Marsot elegyíti bele. E szerint Pallas megkéri Marsot, hogy sebeztesse halálra Balassát és ők a hőst, a ki mindkettőjöknek szolgált, erről a háládatlan földről emeljék magok közé az égbe. Ezt mindketten nemcsak róla, hanem öcscséről is elhatározzák. A 3-ik rész szerint Bálint csakugyan halálos sebet kap s elbúcsuzik szerencsétlen hazájától, barátaitól, atyafiaitól és öcscsétől. Ide szövi be Rimay a már említett és bűnei bocsánatáért esdő zsoltárát, mely meghatja az Istent, a ki megbocsát megtérő hívének s elküldi Rafael arkangyalt, hogy elszálló lelkét a mennybe vigye. Most a második Balassa-testvér (Ferencz) sorsának megéneklése következik. Pallas ösztönzésére betörnek a tatárok s Ferencz is elesik (1694. jul.) (4-ik rész). Ekkor Diána megátkozza a Nyirséget, a hol meghalt, de Mars megvigasztalja, hogy a föld nem érdemelte meg a két Balassát s hősi haláluk könnyebben juttatja a mennyországba őket. Ugyanezt mondja Apollo is (5. rész). Most Clio sorolja el a Múzsák nevében a két Balassa érdemeit, mialatt Apollóval együtt koporsójukat őrzik. Vérök hullásával bűneikért ugyan tartoztak, de ezzel a véráldozattal meg is tisztultak (6. rész). Végre a költő síratja el őket, azt mondván, hogy a magyarok bűnei miatt veszett el e két jeles férfi a magyarság büntetéseképen, kiket

[3] A versfőkben: «Balassios fratres Rimai decorat». Ez a voltaképeni helyes czím.

különben a kortársak megbecsülni nem tudtak, noha mindenben kitüntek. Bárcsak az az ég ne kivánna több áldozatot s áldja meg sírjokat és a hazát. (7. rész). Végre a befejezésben a költő számot

10. DÁVID KIRÁLY KÉPE A BALASSA «FIVESKÖNYV»-ÉBEN.

ad róla, hogy fájdalmában zengte e verseket s elinti a két hős sírjától az irígyeket.

Látjuk, hogy e dicskölteményben az Isten haragjáról és büntetéséről, a Balassa életének a haza szabadságáért önmaga

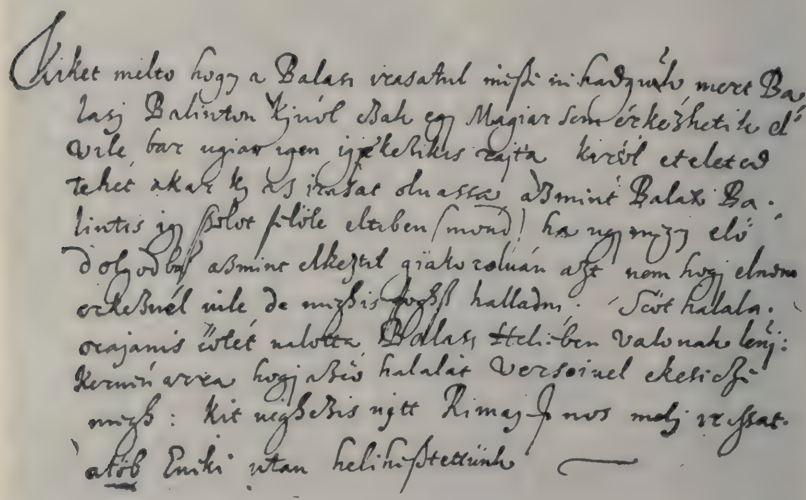
által való felajánlásáról, a bűntudatról, a hazaszeretetről, az Isten által ennek az önfeláldozásnak elfogadásáról, a bűnbocsánatról s végre a Rafael küldetéséről, ámbár csak vázlatosan, ugyanazokat az eszméket találjuk meg, melyek egyfelől már előbb az egész költői és vallásos irodalom alapgondolatai, iányeszméi az egész XVI. században, de a melyek másfelől később a *Zrinyiász*-ban oly nagyszerű kifejezésre jutnak. Ez a művet a korba szellemileg bekapcsolja s egyszersmind összeköti a következő kor költészetével. Ugyanis ezek a vallásos hazafias eszmék a XVII. század első felében némileg elhalványodnak. Ezért Zrinyi is világosan a XVI. századba nyúlt vissza magasztos alapeszméjéért, talán a hitvitázókhoz, talán Farkas Andráshoz, talán Horváth Andráshoz, talán Rimay e művéhez, vagy még inkább mindenikhez. Röviden e kor szelleméből merített.

Rimay bizonyára sehol sem melegebb és meggyőzőbb, mint e művében. A kegyelet és szeretet vezette tollát, midőn mindenik részt egy-egy, a Balassa költeményeiből ismert versalakban dolgozta ki, kivéve a hetediket. Ezt ő maga is külön nótára készültnek mondja, mely egyébként verselésben a leggyengébb. Ő a két Balassában, de főképen Bálintban, magasabb rendű embert látott. Őket, de kivált Bálintot, a haza, mint háládatlan föld, megbecsülni nem tudta sem mint költőt, sem mint hőst és hazafit, nem, még halála után sem. Elismeri ő az utóbbinak hibáit is, hiszen az Isten és Krisztus előtt bűntelen senki sem. Ezért az egész munka vallásos szellemű, melynek alaphangja a könyörgés. Balassát dicsőíti mint lágy, hajlékony, jószívű embert, mint rendkivüli hőst, mint életáldozatra kész hazafit, a ki a hazaszeretet hatása alatt, minden bántalmat feledve, könyörög Istenhez bűnbocsánatért s ajánlja fel vére hullását a hazáért. Habár a haza hol vidította, hol szomorította, mégis örömmel teszi ezt s ad példát, midőn látja, hogy «értéke nemzetének» olvad, fogy s apad, a mije volna is, más elragadja s a mi legfőbb, halálos ellenségét ölében hordja. Ez az alapgondolat van tovább fűzve Balassa halálos búcsújában is, azt mondván, hogy

II. BALASSA FERENCZ.

a haza kínjai jobban fájnak neki, mint halálos sebe. Ezek ölik is meg őt és sírba tértében legkeservesebb annak tudata, hogy a haza szabadsága iránt a honfiak önzése miatt reményt sem táplálhat. Itt igen szép gondolata Rimaynak, hogy beleszövi Balassa zsoltárfordítását, melyben bűnbánattal és bűntudattal halva bocsánatért esdekel. Ezzel meghatja Istent s lelkét az égi angyalok örvendezése közt magához emelteti Rafael által.

12. A BALASSA-CODEX FELJEGYZÉSE RIMAYRÓL.

A következő, lényegesen rövidebb három rész a másik Balassa haláláról már hidegebb és a görög istenek belevegyítésével konvencionálisabb, alkalomszerűbb. Csak a sirató részben lesz újra részletezőbb és melegebb, mert megint szólhat Bálintról is. Hiszen tulajdonképp öcscsét is benne és érte magasztalja.

Rimay e művét, a Balassák emlékét megörökíteni akaró irodalom terén, Darholcz Kristófnak egy kis kiadványa követte vagy előzte meg, a ki a Balassáról szétszórva kézen forgott latin emlékkölteményeket összegyűjtette és a XVI. század vége felé kiadta. Erről Rimaynak abból a Darholczhoz intézett ajánlóleveléből értesülünk,

Generosi ac Magnifici Domini
VALENTINI BALASSA DE GYARMATH, AD CASTRA STRIGONIENSIA
iter & procinctus.

VIdens Balassius uniuersum Hungariæ florem in assertionem Patriæ, libertatemq; illius vindicandam confluxisse, quamvis ob denegatos præstitæ fidei honores & laborum exantlatorum retento præmio Marti nimiùm esset infensus amoris tamen Patriæ certamine victus, Apolline quoq; illius animum sæpißime mitigante, Marti tandem reconciliatur. Officio itaq; resumto, dùm mœnijs Strigoniensibus vi tormentorum vndique petitis & castrensi apparatu circumfusis adpropinquat, Superos supplicißimè orat, ut masculi sui animi vigorem residuum atq; Martij spiritus reliquias sic collocare liceat, ut gloriæ ala eleuatus, & famæ currui impositus, laudum perpetuarum orbita Solum Christianum findat, & hoc pacto (in Patriæ salutem effusi sui cruoris parte iustè emetita) mortalium immortales quoque terminos attingat.

Sum M...
... 1594

RIMAY EPICEDIONÁNAK (GYÁSZÉNEK) ELSŐ LEVELE.

AZ NAGYSAGOS GYARMATHI Balaſsa Balintnac Eztergam ala VALO KESȜV̈LETI, KESȜV̈LETIBEN

való Imádſága, ſ-Mit példázott légyen az ö Feiér vörfölyes Kamokából tſináltatott Záſslóia, kin Hárphăiáual Dáuid Király vagyon tęrdén teleped-ue öſiue fogott ſ-tel emelt kęt ke-zeiuel írua.

¶ *Ad notam*; Botſáſd meg Wr Iſten iffiúſágom-nac vétkét.

melylyel a Balassa műveinek kiadását akarta neki ajánlani.[4] Ezt Rimaynak követte a két Balassáról szóló egy második műve. Erről Rimay ugyanez előszóban a következőleg értesít: «Egyébiránt, hogy amaz elhunyt hősök iránti tartozásom egy részét lerójjam, melylyel a te érzelmedet és az ők dicsőségének már előbb szentelt művedet is, azok előtt legalább, a kik a latin nyelvet nem bírják, ismertebbé tegyem, indíttatva az ilyenek gyakori rábeszélése által, életökről és halálokról, a mint láthatod, ezeket a kevés számú verseket, a hogy tudtam, csekély tehetségemmel, a mi köznyelvünkön egy védő előbeszédemmel együtt kiadtam, mely előbeszédet nagyságos és vitézlő Nádasdy Tamás nevének ajánltam, a ki rólok, hazájáról és a nemesebb irodalomról kiváló érzést tanusít; kiadtuk pedig azzal a tervvel, hogy téged (kiről gyakran tapasztaltuk, hogy minden tettünket helyesled) ezek védőjéül vegyelek, valamint őket minden hamis hírek követők ellen, a kik még az ama pihentető nyugalomba helyezett erényeket is keserű meghasonlással igen kiméletlenül nyugtalanítják, őrizetedbe és védelmed alá helyezzem.»[5]

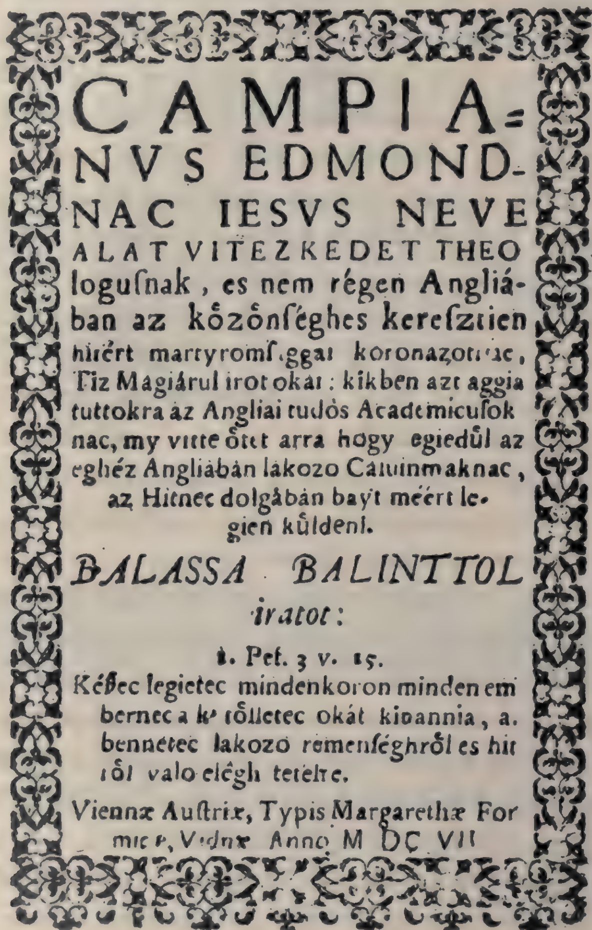
Íme, tehát itt értesülünk Rimaynak még 1602 előtt pár évvel kiadott másik munkájáról, mely a Balassák emlékére írt több latin költemény fordításán kívül tartalmazta Rimay egy védő bevezetését, melynek csak némi töredékei maradtak ugyan meg,[6] de úgy ezekből, mint alább tárgyalandó műveiből, melyek Balassa Bálintról szólnak, e védőirat tartalma eléggé kiviláglik. Sőt latin ajánlólevelében tartalmának egy részét közelebbről is megmondja, midőn így szól: «Mi ugyan az ő érdekében ellenségei ellen akár itt föllépnénk, ha *Apologiánk*ban védőpaizsunkat már okosan föl nem tartottuk volna az ő hírét távolról támadó minden nyíl felfogása és visszaverése végett. A melyben t. i. megmutattuk,

[4] *Munkái.* 260. l. Valószinű, hogy azonos azzal, melynek a zay-ugróczi levéltárból töredékeit közli XVIII-ik századi másolatból Gragger Róbert. Kár, hogy nem közli mind. *Irodalomtört. Közl.* 1910. 475—80. l. E szerint a mű korábban, 1595-ben jelent meg Bártfán. E mű Darholcznak van ajánlva.

[5] *Munkái.* 263. l.

[6] *Államiratai.* 79—81. l.

hogy a paráznaság (luxuria) és harag vétkén kívül alig volt benne valami hibáztatandó s a haragja is olyan volt, hogy belőle balvégzete nélkül kigyógyítható lett volna.» [7]

CAMPIA-
NVS EDMOND-
NAC IESVS NEVE
ALAT VITEZKEDET THEO
logusnak, es nem régen Angliá-
ban az kőzőnséghes kereſztien
hitért martyromſággal koronazottac,
Tiz Magiárul irot okai: kikben azt aggia
tuttokra az Angliai tudós Academicuſok
nac, my vitte ötet arra hogy egiedůl az
eghéz Angliában lakozo Caluinmaknac,
az Hitnec dolgában bayt méért le-
gien kůldeni.

BALASSA BALINTTOL
iratot:

1. Pet. 3 v. 15.
Kéſſec legietec mindenkoron minden em
bernec a kì tőlletec okát kiuannia, a.
bennetec lakozó remenſéghről es hit
től valo elégh tetelre.

Viennæ Auſtriæ, Typis Margarethæ For
micæ, Viduæ Anno M DC VII

13. BALASSA UTOLSÓ FORDITOTT MŰVÉNEK CZIMLAPJA.

Ebből megtudjuk azt is, hogy ezt az előbeszédet *Apologiá*nak nevezte. Ennek egyik töredéke s épen kezdete az a rész, mely *Balassa Bálintról* czímmel *Munkái*-ban jelent meg s melyről

7 *Munkái.* 266. l. Az ajánló levél éppen itt szakad meg.

föntebb már tettünk említést. Ez Plato mondásából indul ki, hogy «ha az erényt jutalmától megfosztjuk, senki sem követi

14. KRAKÓ.

az erényt». Ezt alkalmazta ő a magyar Alcibiadesre, Bálintra s ennek bizonyságára szövi be öcscsének Krakóból a föntebbiekben ismertetett levelét.[8]

[8] L. e mű 16. l.

Még egy pár más töredék Balassáról, melyek szintén az *Apologia* részei voltak, *Államiratai*-ban olvasható. Ezek egyikében Rimay igazolja magát, hogy mesterét annyira dicséri s hibáit mellőzi. Felhozza erre a régibb íróknak azt a szokását, hogy az érdem mellett, mint Themistoklesnél vagy Fabriciusnál, elhallgatták a hibákat. A második töredékben magyarul elmondja ugyanazt, a mit utóbb a Balassa művei kiadása elé írt és Darholczhoz intézett ajánló levelében is ismétel más módon és más szavakkal. Elmondja t. i., hogy Balassa mennyire szerette őt és hogy Balassa Rimayt sem találta érdeme szerint becsültetve; de ezzel Balassa egyszersmind önmagát is vigasztalta, hogy hiszen akkor ő éppen nem érdemel többet. «Én azért, — teszi hozzá Rimay — a ki minden ez országban velem együtt élőknek az életökre és érdemekre vigyázok s ki szolgálni is akarok minden böcsület érdemlő embereknek jövendőben való jó neveknek (megörökítésében), ezeket (t. i. a két Balassát) a jó hírnek örökségéből kihagyjam-e, kik mind hazájoknak és nemzetségeknek sokat szolgáltanak s mind énhozzám böcsületes jóakarattal voltanak? Ne éljek én, hanem (ha élek, éljek) a végre, hogy a jóságos cselekedetnek az emlékezetét megörökítsem.» [9]

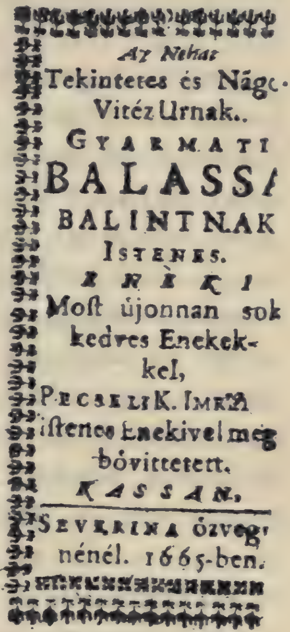
A harmadik töredék megemlíti, mire Rimay szintén visszatér alább, hogy Balassa mily nagy véleményt ápolt az ő ítéletéről, mennyire szerette s bujdosásában az nyugtatta meg, hogy olyak, mint Rimay, szeretik s emléke nem hül meg szívökben.

Még egy másik töredékben Rimay ismétli prózában Tolnai Balog János latin dicsversének tartalmát, mely szerint öt görög főisten és istennő új harczot kezdett, hogy halála után Bálint melyikök táborát lakja, de a győztes Minerva lett. Dicséri itt Balogot, hogy mig ő maga szerény, annyira kiemeli Balassa érdemeit, a miért mindenki szeretheti őt. Ugyanitt olvassuk,

9 *Államiratai.* 79—81. l. A zárójeles részek a mi kiegészítéseink.

hogy ez a Balog «sokat többet is dicsírettel» írt a két testvérről, de ez itt, mint zöld czégér mutatja, hogy milyen a többi.[10]

Íme, itt Rimaynak egy ma még ismeretlen másik munkájára is kell tehát rámutatnunk. Maga mondja, t. i. hogy írt egy kortörténeti művet, melyben általánosan igazságot akar szolgáltatni, valószinűleg versalakban, a vele együtt élőknek. Megírta-e egészen? nem tudjuk, de hogy nekifogott, azt maga mondja, midőn Balassa Ferencz halálát leírja e sorokban: «Ir krónikám másutt ez hadnak módjáról, — Abban emlékezem bővebb haláláról, — És sokakkal együtt érdemlett dolgáról.» Ebből azt kell következtetnünk, hogy tehát verses krónika, valami olyas volt ez a korabeli történetekről, mint Tinódi *Krónikája*. Bizonyára jobb versekben, magasabb írói és költői felfogással, de ugyanoly igazságszeretettel írva.[11] Az, hogy e műve teljesen más volt, mint az, a melyről élete végén emlékszik meg, kétségtelen, mert arról azt mondja 1628-ban, hogy «most irogatja, raggatja». De erről a maga helyén lesz

Az Nehai
Tekintetes és Nágy-
Vitéz Urnak.
GYARMATI
BALASSA
BALINTNAK
Istenes
Enekei
Most ujonnan sok
kedves Enekek-
kel,
Pecseli K. Imre
istenes Enekivel meg
bövittetett.
KASSAN,
Severina özvegy
nénél. 1665-ben.

15. AZ ISTENES ÉNEKEK 1665-IKI KASSAI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

még szó. Itt említsük csak meg azt a szomorú tényt, hogy íme, kimutathatóan szegényebbek vagyunk egy megírt, de ma ismeretlen s talán örökre ismeretlenül maradó kortörténeti és költői művel, valamint mindmaig szegényebbek vagyunk a Darholcz és Rimay azon műveivel, melyek a Balassákról szóltak, meg is jelentek, de ma még egyetlen példányuk sem ismert.

[10] *U. o.* 79. l.

[11] V. ö. Ipolyi Arnold: *Tudósítás R. J. munkáiról. Új magy. Múz.* 1853. I. 484, 487. l.

Azonban még mindig nemcsak így és ezekben akarta leróni Bálint iránti szeretetét. Dicskölteményében eleget tett annak, a mit mestere tőle halála óráján kért. *Apologiá*jában felelt ellenségeinek, a kiket talán az említett mű is boszantott és számukat szaporította. Most meg akarta tenni a leglényegesebbet, kiadni műveit és valóban elkészítette mestere műveinek sajtó alá rendezését is.

Mindezt megtudjuk a Balassa *Istenes éneki*-nek 1665-iki kiadása előszavából, melynek írója anagrammal Solvirogram Pannonius-nak nevezi magát.[12] Ebben a kiadó elmondja, hogy sokan vágynak a Balassa munkáira, azonban együtt nem találhatók, mert sokan eltulajdonították őket, holott azt sem tudják, hogy honnan kerültek, mert Balassa sok versét törökből s más írásokból vette. Ez áll kivált szerelmi verseiről. «De ezek sehul (avagy ha találtatnak is, igen ritkán) nem találtatnak mind együtt s igazán, hanem csak az nemes és vitézlő Rimai Jánosnak leírt könyvében, melyet ugyanezen vitéz úrnak emlékezetire ki akarván bocsátani, ez énekek eleiben írt elogiákat is helyheztette volt. De minthogy mensura rerum omnium tempus est et dies occasio, az idő s alkalmatosság ez jó igyekezetiben ellentállott. Ellenben penig vadnak sokan ismét oly ízetlen agyafúrt emberek, kik hejában való csácsogó nyelveket megzabolázni nem tudván, e vitéz urat immár halála után is rágalmazásokkal sértegetik, . . . azért hogy a régi tudós embereket követvén, szerelmes verseket írt.» Megdicsérvén aztán Balassa szerelmes énekeit, kiadásukra azonban ő sem vállalkozott («annak békét hagyok», — mond), noha nemcsak tudott rólok, hanem valószinűen éppen a Rimay által összeírt példány állott előtte, melyből az istenes énekeket kiszedte és kiadta. Ennek bizonyítéka az, hogy ebben az előszóban a szerelmi énekeket védő megjegyzése s még egy másik részlet is a Rimay alább tárgyalandó előszavára emlékeztet.

[12] A *Solvirogram* ma még megfejtetlen.

Mi alapon dolgozott e kiadás előkészítésében Rimay, azt nézetünk szerint Dézsi Lajos teljesen megfejtette. Ugyanis Balassa összeírta szerelmi énekeit, köztök volt nehány vallásos dicsérete és istenes éneke is. Volt egy más énekes könyve is, melyben tíz zsoltárfordítása s más istenes éneke volt, ezekhez még többet akart írni kiadásuk előtt. Ezt írja a Radvánszky-codex másolója. Úgy látszik tehát, hogy ő maga szerelmi énekeit akarta előbb kiadni. E kéziratok Rimayra maradtak s ő «egybe szedegette s renddel helyheztette» az énekeket. Első részbe helyezte az istenes énekeket, ellátta őket deák argumentumokkal, úgy, a mint ezeket Balassa maga elkészítette a három első istenes énekéhez. A másodikba sorozta az «egyeledett állapotrul való elvegyült énekit», azaz elegyes verseit. A harmadikba a «Júliáról szerzett énekit«, szintén deák argumentumocskákkal, minőket Balassa is írt «kettei eleiben».

Balassának ez az eredeti kézirata, valamint Rimay összeállítása egyaránt elveszett. Az utóbbi a XVII. század második felében még megvolt s a kiadók kezén kallódott el. A ránk maradt Radvánszky-codex pedig még mindig a Balassa eredeti kézirata alapján készült másolat, melybe a másoló beleírta a Rimay énekeinek egy részét is és bizonyára oly valaki volt ez, a ki Rimay köréhez tartozott. Készült ez a másolat a Balassa-Rimay *Istenes Énekei*-nek első kiadása utáni időben, tehát 1633–36 közt.[13]

A Rimay sajtó alá rendezett kézirata tehát nincs meg, csak az előszó maradt ránk a Balassára írt költeménynyel s a Tolnai Balog János latin dicsőítő versének magyar fordításával, mely két utóbbi minden Balassa-kiadás előtt olvasható.

Ez az előszó két hosszabb latin mondat után magyarul van írva. Az első mondat szerint Balassának, Pannonia szülöttének, különböző fajú versei magyar nyelven minden mások verseit,

[13] L. e minden más fejtegetés felett álló magyarázatot: Dézsi L. *Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája.* 23–27. l. Mi itt csak kivonatban adjuk.

mik csak vannak, messze meghaladják, noha vetélytársait maga az irígység is segítette. A második mondatban azt mondja meg, hogy a Júlia-verseket az énekek közt legvégül helyezte, kinek szépsége, erkölcse, lelki tehetségei annyira meghatották Balassát, hogy a legváltozatosabb módon kölcsönös szerelemre sürgeti őt, oly gazdag és elmés találékonysággal, hogy Catullus, Tibullus, Propertius, Petrarca, Scaliger, Weselius vagy maga Johannes Secundus kedvese sem nyerhette költőjétől a szerelemnek szebb csalogatásait, sem égőbb tüzét.

Ezután magyarul folytatja, hogy a XVI. század minden mesterséget és tudományt előbbre vitt. Meghozta nálunk is az igaz vallást s a tudományok nemzeti nyelven való mívelését. Elég erre Balassának általa összegyüjtött és rendbe szedett «tudós» (komoly) verseit olvasni. Mint a sas a többi madarak fölött, úgy emelkedik ki ő a magyar elmék közt. E verseiben a gyönyörködtetésen kívül a theologia és filozófia kezet fog, még pedig túlságosan. Ugyanis Rimay nézete szerint Balassa tudós is volt. Halála után számosan dicsőítették s idéz egy részt egy ily latin költeményből. Ámde ő most magyar énekeinek kiadása által akarja őt megismertetni. Ebben két ok vezeti. Első az, a mit említettünk, hogy ő maga már 10—12 éves korában részt vett megítélésökben s Balassa szívesen vette megjegyzéseit,[14] méltó tehát, hogy halála után is érdeklődjék irántok. Második oka az, mert boszantja, hogy mennyien vannak, kik eltulajdonítják s tartalmukat megrontják, miről Balassa már életében panaszolkodott egy neki Poroszországból (Transperga) írt levelében, de kik e mellett mégsem átallják őt rágalmazni.[15]

Kiemeli a vallásos énekek nyelvbeli jelességeit, melyeknek javításához csak méltatlan kezek nyúlhattak. Ezért ő megtisztogatta őket, hogy a tökéletes magyarságra ezek ajánló formát és példát nyujtsanak. Fölemlíti, hogy minő nagy bennök nyel-

[14] *L. e mű* 12. l.

[15] *U. itt.* 15. l.

vünk haladása ahhoz a nyelvhez képest, melyet 2—300 évvel előbb fő dolgokról írt munkákban olvasott s melyet ő megmutathatna pl. az egykori Mária királyné imádságos könyvecskéjéből. Védi ezután a költő szerelmes verseit. A ki ezeket kárhoztatná, kárhoztatnia kellene a minden más nyelven írottakat is; de ezzel ezeknek az irodalmaknak nagyobb, illetve fontosabb részét dobná el. Viszont ha a latin nyelven kívül a többi irodalmakat vesszük, ezekben is egy csomó költő éppen szerelmi énekekkel emelte nemzeti nyelvét, a mellett, hogy ugyanezek a tudományokat latinul mívelték. Így emelte Balassa is ilyen énekeivel nyelvünket addig nem ismert magasságra s ezért nem átalja neki köszönetet mondani.

16. JOHANNES SECUNDUS KÖLTEMÉNYEINEK CZIMLAPJA.

Ő Balassa énekeit három csoportban állította össze. Első az istenes énekek csoportja, melyek elé latin argumentumot tesz, mert három elé Balassa maga is írt ilyet; második az «elvegyült» (vegyes) énekeké, melyek elé magyar argumentumot írt (ide kerültek volna a nem Júliáról szóló szerelmi énekek is); harmadik csoport a «Júliáról szerzett énekek», latin argumentumokkal, mert kettő elé Balassa is írt effélét.

E művet a magyar nemzetnek ajánlja, mely szerencséjével élni nem tud s Balassát sem becsülte meg. Végül következik az

ő elogiuma a költőre s talán már itt idecsatolta Tolnai Balog János elogiumának tőle készült magyar fordítását is, mely a későbbi Balassa kiadásokból ismert, de ez a kézirat töredékes volta miatt biztosan meg nem állapítható.

Az így előkészített gyüjteményt «a klasszikus műveltségű» Fintai Darholcz Kristófnak ajánlta, kinek szintén egy latinból fordított művét ismerjük.[16] Hozzá Rimay latin nyelven, az ő ismert keresett, czifra irályával egy hosszú ajánlólevelet írt, mely szintén csak töredékben maradt ránk.

A keresett nyelvezetű, talán nem is hibátlanul ránkmaradt és ezért sem könnyen érthető latin ajánlólevél gondolatmenete nagyon jellemző arra a viszonyra, melyben Rimay Balassához állt s különösen érdekes az ő egyéni jellemére, ragaszkodására és meggyőződésére. Jellemző továbbá arra a hivatásra, melyet az irodalom s ebben a szerelmi lírai költészet iránt táplált. Legkivált pedig újra rendkívüli súlyt helyez itt arra, hogy ez a költés menynyire alkalmas a nemzeti nyelv művelésére és osztozik abban a középkori és éppen Dantei meggyőződésben, hogy ha a tudomány művelése talán czélszerűbb latin nyelven, de a költészet csak nemzeti nyelven művelhető. Erre több olasz példát, Dantet, Petrarcat stb. említi fel s példájokkal erősíti álláspontját és igazolja Balassát. Ezek mellett világos az ő hite és meggyőződése nemcsak a magyar nyelv művelhetőségében és ebben Balassa hasonlíthatatlan érdemeiben, a mit már az előszóban kiemelt, hanem nyelvünk magas tulajdonaiban is, a miért csak hálásak lehetünk iránta, valamint hálásak lehetünk azért az önérzetért, melylyel az írói pályát nézi s melyen Balassát maga előtt ragyogni látja.

A főeszméket egyébként ezekben adhatjuk. Dicsőíti Darholczot, hogy a két Balassáról szóló dicsénekeket összegyüjtve, kiadta, miről föntebb szóltunk. Ebben őt mindenki segíteni kész, saját magát pedig, ki a Balassáék emléke megőrzésében különben

[16] *Novissima Tuba, azaz itiletre serkentő utolsó trombita szó.* Kassa, 1639. Az eredetit latinul irta Tolnai János.

17. BALASSA BÁLINT.

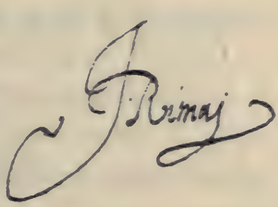
is működni akart, ez különösen ösztönözte arra, hogy nevöket dicsőítse s örvend, hogy mint sokban, ebben is egyetértenek. Hiszen hányszor beszéltek együtt hazánk hanyatlásáról, hányszor hallgatta ő erről Darholcz előadását s hányszor állapították meg, hogy kedvező viszonyok közt a Balassák a haza díszét helyre bírták volna állítani. Vagy nem szentelték-e természeti és szerzett javaikat a hazának? Hadi erényekben pedig a hasonlókat messze meghaladták. Az annyiszor megvédett Eger a legnagyobb virágzása idején főkép általok nyert díszt.

A Balassák dicsőítésében ő a más nézetűekkel, kik ítéletökben durvák s a hazával nem törődők, nem gondol; lelkiismerete megnyugtatja. Szerette őket életökben, szereti halálokban s dicsőítésökre belső kényszer hajtja. De ki volna, ki a haza ily oszlopainak ledőlését ne gyászolná, melyek visszaállítására e kornak nincs képessége és még a fennállók is ledőlőben vannak? Bár akkora lehetne fájdalma, mint akarná és kellene. Ez vigasztalná. A kik azonban a Balassák érdemeit ismerik, örökre meg lennének fosztva a vigasztól, hacsak a megfontolás nem jöne segítségökre.

Nem kétséges, hogy dicső haláluk nagy díszt hozna a hazára, ha a szerencse erényeikhez méltó volna, mert ez mindenben nagy erő. Itt mondja aztán azt, hogy ő lefordította a Darholcz által kiadott latin dicsőítőverseket a latinul nem értők számára és kiadta egy, Nádasdi Tamásnak ajánlott védő előbeszéddel együtt és ezt a keveset a rosszakarók ellen Darholcz védelme alá helyezi.

Azokban a tudós dolgokban, melyeket a nagyközönség lenéz, ő Balassa követője; mert honnan nem gyüjtött mézet ez a szorgalmas méh? Tudott latinul, olaszul, németül, lengyelül, csehül; nyelvünket ékesszólásra emelte s törökül úgy értett, hogy csodálták. Ő a Balassa példája szerint szintén művelni akarja nyelvünket a régi írók mintájára. Ha Darholcz jóakaratát megnyeri, a saját egyéb műveit is kiadja és ha követik őt azok a jók, a kikre gondol, akkor a tömeg lármáját, sőt igazságos ítéletét is könnyen megveti. Ő a két Balassa dicsőítését, a job-

bakat kicsinylőknek nézeteit megvetve, azért vállalta magára, hogy őket a háládatlan feledéstől megmentse, kiket magához méltónak ítélt maga az örök dicsőség. Ezt a feladatot teljesítette s teszi kötelességül Cicero is, midőn szónoklataiban dicsőítette a jókat s a gonoszok gyalázatos tetteit örökre megbélyegezte. Kötelessége tehát neki is, hogy mesterét dicsőítse, a ki őt írásra buzdította, a mit szívesen s a mint hiszi, helyesen cselekszik. Az ily érdem jutalma Macrobius szerint önmagában van. Nem érczet és borostyánt, ezeknél tartósabb, azaz írott emléket kíván ez s ennek emelésére őt természete egyenesen kényszeríti, hogy bárha Balassa «már halott, mégis úgy szeresse, mint a ki erre, a míg élt, őt annyiszor felhívta, úgyhogy nemcsak emberi, hanem főleg emberiességi kötelesség ez s éppen ezért az ő feladata is». «Mert — mondja itt szokatlan melegséggel — nemcsak csodáltam ezt a férfiut, mint mindenki, hanem főkép szerettem is. Mivel első volt, a ki engem, lelkesedőt, a dicsőségre törekvésben reménynyel bíztatott, hogy az erény, mire ő törekedett, a szerencse segélye nélkül munkával és kitartással elérhető s elég boldog az, a ki léleknyugalommal és állhatatossággal legyőzvén a sors összes csapásait, sorsával és helyzetével megelégedett. Ez pedig engem akkor kiválóan emelt, midőn egyrészről nekem erre a vigaszra különös szükségem volt, másrészről pedig őt, az egyedül bujdosót, ezek gyakorlása támogatta és tartotta fenn.»

18. RIMAY NÉVALÁIRÁSA.

Végül jön az a már szószerint idézett hely, hogy azok ellen, a ki elvakultan csak hibáit látják s nagyszámú erényei előtt szándékosan szemet hunynak, akár itt is föllépne, ha ezt *Apologiá*jában nem tette volna, hol megmutatta, hogy az érzékiségén [17] és hirtelen haragon kívül alig volt hibája s a haragot is legyőzte volna balsorsa nélkül. . . .

[17] Luxuria. Rimay fordítása szerint = paráznaság.

Itt mély sajnálatunkra megszakad a fogalmazvány; de töredékében is szép jele a kiváló tudós és lelkes tanítvány odaadásának, a ki e védőiratot egyszersmind saját szerelmi versei és egyéb munkái védelmére is írta. Minő emléke lett volna ez a kiadás irodalmunknak, mely egyszerre kritikai is kívánt lenni a maga megtisztított szövegével, melyben egy gondos tanítvány gyüjtötte össze a mester szétszórt költeményeit, még pedig az ő megbízásából! Minő becses volna csak maga a teljes Rimay-kézirat is! Sajnos, a mint a kiadók kezén átment, a kik kiválogattak belőle a nekik valókat vagy tetszőket, örökre elveszett s nekünk, mint annyi más esetben, csak a sóhajtva szemlélt romokkal kell megelégednünk.

Látható, hogy Rimay e munkálatai nem egy időből valók. A halotti dicskölteményt 1598-ban vagy 1597-ben írta, az *Apologia* is 1600 előtti vagy éppen az 1600-ik évből való. Ezek egyszersmind azok, melyek Rimay munkái közül egyedül jelentek meg nyomtatásban addig, a míg élt.[18] Az előszó és ajánlás a XVII. század első éveire teendő. De mindenik egyaránt mutatja, hogy a Balassák és kivált Bálint emléke mily drága volt a tanítványnak, az írónak, a tudósnak egyaránt. És tudva azt, hogy Rimay a Bálint legnagyobb hibái egyikének az érzékiséget tartotta, nem csoda, hogy későbbi művei közt egy meglehetős hosszú elmélkedéssel találkozunk *A paráznaságról* czím alatt.

Tág tere nyílik itt azoknak a hozzávetéseknek, hogy miért nem adta ki e műveket Rimay, mik voltak gátjai? Bizonyára több minden: költség hiánya, nyomda távolsága, a zavaros idők. Hiszen végre is saját műveit sem adta ki, pedig költeményeit, részben legalább, utóbb sajtó alá készítette. Azonban a szerelmi énekekre nézve elég biztosan állíthatjuk, hogy éppen oly kevéssé merte őket kiadni, mint utóbb a magáéit. Nem soroljuk fel itt

[18] Ma már t. i. teljesen világos, hogy a Balassa és Rimay verseinek 1604-iki kiadása nem létezett. V. ö. R. Kiss Istvántól *Magyar Könyvszemle*. 1902. 125. l. L. még *u. o.* 1905. 186—189. l. Radvánszky: *R. J. munkái.* Előszó. Dézsi Lajos: *Balassa és R. Istenes énekeinek bibliogr.*-ja 3—6. l. Szabó K.: *Régi M. Könyvtár.* I. 391. l.

AZ ORSZAGOK-
BAN VALO SOC ROM-
LASOKNAC OKAIROL, ES AZOK-
BOL VALO MEG SZABADVLASNAC IÓ

modgiarol, moſtan vyonnan irattatot, és ſoc bölts embereknec iraſokbol ſzereztetet haſz-
nos könyuetske.

MAGYARI ISTVAN SARVARI
Prædicátor altal.

Pſalmo LXXXI. verſ: XIII.

Vaiha az en nepem halgatot volna engemet, es az Iſrael az en vtaimban iart volna, niluan ſemmie töttem volna az ö ellenſegeket, es az ö haborgatoi ellen, fel emeltem volna az en kezemet.

NIOMTATTATOT SARVARAT,
az Author költſegeuel.

MANLIVS IÁNOS ALTAL,
ANNO M. D. CII.

19. MAGYARI «AZ ORSZÁGOKBAN VALÓ SOK ROMLÁSOKNAK OKAIRÓL» CZ. MŰVÉNEK CZIMLAPJA.

az egyébként jól ismert adatokat, melyek a szerelmi vagy ú. n. virágénekek kárhoztatásáról szólnak s úgy említik őket, mint a bujaság, általában a testiség terjesztőit; de bizonyos, hogy ez a vallásos közvélemény volt az, melylyel sem ő, sem a későbbi kiadók megküzdeni nem mertek. Hiszen jellemző, hogy egyetlen szerelmi ének sem jelent meg a XVI–XVII. században; sőt leirásuk is gátoltatott s bizonyára aránylag csak kevés az, a mi ránk maradt s maig előkerült. Vegyük ehhez, hogy a XVII. század elején, az oly erősen felébredt vallásos hit és meggyőződés idejében, a puritánkodás még nagyobb lett. Rimay méltán hihette, hogy velök nemcsak saját előmenetelének, hanem még vallásának is árthatna, midőn ily tudós hívő ilyesek kinyomatásával foglalkozik. E mellett műveinek szelleme, vallásos hitének, a Krisztus halála általi megváltatásnak, mint Isten előtt egyedül számot tevő érdemnek, állandó emlegetése s nehány más adat azt mutatja, hogy ő Magyari István híres művét, *Az országokban való sok romlásoknak okairól,* mely éppen abban az időben jelent meg, (1602) olvasta. Ez elgondolható egyébaránt akkor is, ha semmi adatunk nem volna is rá. Már most, ha ismerjük azt a szigort, melylyel Magyari, éppen egy evangelikus híres lelkész, elítéli a testiséget s hasonló bűnöket, elítéli a szerelmi énekeket s rámutat mindezek által kora romlottságára; természetesnek fogjuk tartani, hogy Rimay jobb, sőt egészen jó irodalmi meggyőződés daczára, elriadt a Balassa szerelmi versei kiadásától és hogy a magáéit is kéziratban hagyta. Hiszen a protestántizmus éppen abban kereste a katholiczizmus ellen a maga legerősebb fegyvereit, hogy a szentirásnak minden világiasság, minden testiség elleni tanai alapján mintegy vissza akarta állítani nemcsak a hitelvekben, hanem az egyházi és világi életben is az eredeti evangeliumi egyszerűséget, az életmódban a lehető legnagyobb tartózkodást, szigort és zordon erkölcsiséget. Már most, minő fegyvert adott volna az újra ébredt katholiczizmus kezébe egy Balassa- és egy Rimay-féle virágének-gyüjtemény s még hozzá egy, a föntebbiekben jelzett igazoló bevezetés!

III.

Így Rimay ifjusága, mint látjuk, egy meglehetős gazdag irodalmi munkássággal kezdődik s ezt jobban meg lehet állapítani, mint az ezidőbeli életadatainak jó részét.

Életének 18—20-ik évében mindenesetre ő is, mint a kor ifjai, próbát tett a katonai pályán. Vonzotta erre a Balassák

20. BÁTHORY ZSIGMOND.

példája is, kiknek udvarában, mint említettük, hihetően hosszasabban tartozkodott s láttuk, hogy jelen volt Esztergom ostrománál is. Valószínűen hosszabb ideig maradt ekkor a tábori életben. Igy ismerkedett meg kora kiválóságaival s ekkép kapott ösztönt arra, hogy krónikát írjon. Mert ne feledjük, hogy az

eseményeknek és részben a borzalmaknak is nevezetes idejében élt.

Ha csak futó pillantást vetünk arra, hogy 1593—1604-ig minő történelmi jelenetek folytak le, nem fogunk csodálkozni, hogy egy gondolkozó és költői képességgel megáldott ifju, korának verses története megírására gondol, melyek annyi más történelmi művet és emlékiratot teremtettek.

Mindenekelőtt kiemelendők 1593 őszén a törökkel folytatott hadjárat fényes jelenetei, még pedig éppen az ő megyéjében, Nógrádban. Ez a váratlan siker, kivált az erős Fülek és Szécsen megvétele úgy föllelkesítette, hogy erre külön éneket szerzett Isten hatalmáról, melyben éppen azt fejezi ki, hogy mily váratlan volt ez a fordulat s ezt csak Isten okozhatta. És mert az Isten pártfogása bizonyos, menjünk bátran a harczba, mond Rimay, «jőjjön meg vitézi régi magyar kedvünk», íme az Isten kegyelmét ajánlja. Ezt azonban nyomon követték az 1594-ik év csalódásai, az Erdélyben történt nagy küzdelmek a fejedelem, Báthory Zsigmond és a török párt főemberei közt, melyek az utóbbiak vérpadra hurcolásával végződtek. Majd 1595-ben még nagyobb szabású események történtek: Mansfeld, Nádasdi, Pálffy, Zrinyi György hőstettei, Báthory Zsigmond győzelmei a törökön.

Ezek újra föllelkesítették benne a hazafit és költőt. Ekkor egy pillanatra mindenkinek tekintete Erdély felé fordult. Magyarország egyesülése és fölszabadulhatásának reménysége töltötte el a kebleket. Mindenki csodával határos megdöbbenéssel tekintett az ifjú fejedelemre, ki oly erélylyel és kegyetlenséggel bírja érvénye juttatni nem annyira saját, mint inkább a politikai cselszövények által beleoltott vagy ráerőszakolt akaratát. Az bizonyos, hogy az ott történteket a tulajdonképi Magyarország a czél érdekében helyeselte. Rimay is föllelkesűlvén Báthory hadba szállásán, Kátay György által egy éneket küldött be «kevés napokkal azelőtt néki, hogy Havasalföldéből Szinán vezér basát 1595 esztendőben kikergette». A Balassa-strófában írt ének szintén

nem hadi dal, hanem isteni dicséret. Benne Báthory személyében szól, a ki kéri Isten segítségét, mert tudja, hogy nem kard, hanem az ő karja győzi le az ellenséget, mint egyébaránt annak a kornak minden költője és írója is mondja.

21. SZINÁN BASA.

Azonban írt ugyane tájt s talán éppen az 1595-iki események hatása alatt, hadi dalt is *Egy katona éneke* czímmel. Ebben is ugyanez az alapgondolat, hogy t. i. a katonák hadnagya az Istennek a jobb karja. Csak az istenfélő lehet bátor, de ez aztán félelmetlen s győzni is fog, sebbel nem törődve. A ki most a hadi életet nem szereti, az Istent és saját jó nevét egyaránt utálja.

Íme saját szavai szerint is ez ének tartalma mutatja, hogy hadakban forgott. Ámde reménységei újra cserben hagyják. Az 1596-ik

év újra több veszteségről s kivált a gyászos kudarczú mező-keresztesi csatáról emlékezetes. Talán ebből az időből való *Ez világ, mint egy kert* kezdetű költeménye, melyben arról panaszkodik, hogy «mindenütt való hely rakva sok veszélylyel, nyugta nincs embernek». Rajzolja röviden a háborút, nagy seregek összecsapását, a tábori élet változatos helyzeteit, a vitézek

22. SZINÁN BASÁNAK FUTÁSA.

bátorságát, vigadozását, csatában elestét, a háború miatti ingadozó életet; de eközben, mint Cato tanítványa, azt tanácsolja, hogy éppen ezért bölcsen kell élni.

Tudjuk, hogy Zsigmond fejedelem 1597-ben lemondott s hosszabb zavargások után 1599-ben Báthory András lett erdélyi fejedelem. Ennek uralkodása alatt márczius 29-étől október 25-ikéig Rimay Kolozsvárt tartózkodott s úgy látszik, a fejedelem mellett akart szerencsét próbálni a már ekkor tanultsága és bölcs mérséklete miatt ismert és becsült férfiu. Elbeszél ebből az időből

BÁTHORY ZSIGMOND.

23. A KOLOZSVÁRI BÁTHORY-FÉLE HÁZ HOMLOKZATA AZ ÚJRAÉPITÉS ELŐTT.

Bosnyák Tamás, a későbbi füleki kapitány, egy kedves jelenetet. Ő ekkor tanuló volt Kolozsvárt, Kakas István rokona házában lakott, a mai Mátyástér keleti oldalán, az ismert ú. n. Báthory-házban, melynek helyén ma már más épület áll. Bosnyák ekkor Rimayhoz dicsőítő gyermeki verseket írt. Ezekért egy estve a Kakas-ház előtt Rimay hozzálépett s verseit megdicsérte. Ezóta köztük nyájas viszony keletkezett, melyet azonban a viszonyok megszakítottak. Bosnyák onnan Német-, majd Olaszországba ment, hét évet volt távol. Midőn azonban 1608 elején hazatérve megtudta, hogy Rimay Komáromban van a zsitvatoroki béke miatt, szép latin levélben üdvözli s írja, hogy erdélyi ügyei miatt föl is keresné, de tudja, hogy Konstantinápolyba készül. Erre Rimay csak 1609-ben felelhetett Budáról, írván, hogy egy perczig sem felejtette el sem a kolozsvári találkozást, sem a hozzá írt verseket.[1] Ez az így keletkezett jó viszony a két férfiu közt mindvégig megmaradt.

András fejedelemsége 1599. október 31-én történt meggyilkoltatásával véget ért s Rimay már előbb otthagyta Erdélyt. Most Mihály vajda jött, majd ennek kudarczai után többféle változás és a hírhedt Basta-féle kísérlet Erdély és Magyarország egyesítésére.

Ez idő alatt Rimay, minthogy Nógrádmegye Fülek visszavétele után meglehetős nyugalmat élvezett, Alsó-Sztregován tartózkodott és szakított a katonai élettel. Látta ugyan ő, hogy az előhaladásnak, közepes sorsból kiemelkedésnek ez a legjobb útja, de világosan nem érzett hozzá hivatást. Ezt lehet érteni 1602. október 1-sei fontos leveléből Thurzó Györgyhöz, ki ebben az időben a Dunán-inneni részek főkapitánya volt. A Rimay levele tulajdonképpen Nagy Egyed füleki kapitány érdekében van írva, kit igen dicsér s megtartani kívánja ellenségei áskálódásai daczára. Menti a gáncsok ellen s kiemeli szerényebb származását. Egy helyt hangsúlyozván, hogy mindebben neki semmi személyes

[1] *Államiratai.* 164. l. A levél kelte 1608. jún. 18. Győr. — Rimay válaszát 1609. jún. 10. (Budáról) l. u. 51. és 186. l. (Amaz a fogalmazvány.)

érdeke, így szól: «Én Kegyelmes uram, ez világi külső tekintetes állapotokra való vágyódásomban az időnek folyásához képest, úgy megbirtam az értelem által az elmémet, hogy szin-

24. BÁTHORY ANDRÁS ERDÉLYI FEJEDELEM.

tén úgy annyira nem kivánhatok sem hadnagyságot, sem capitányságot, ha kinálnának vele is, a mely igen kivánják kinálatlan is azok, a kik igen nem tudják, mit kivánjanak, s a mint bizo-

nyosan tudom, hogy énhozzám efféle hivatal talám nem illenék és erőm sem volna hozzá, úgy bizonyos itéletet tudhatok bizony mondanom egyebek felől is, csak kezdjék viselni, ilhetik-e az a tiszt hozzájok?»[2]

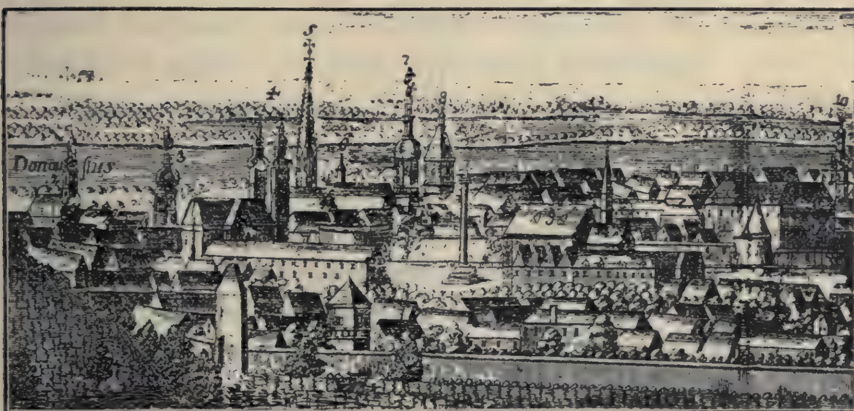
Ebben a levélben a már-már 30 éves férfiu nyilatkozik, a ki józanul ítéli meg sorsát, képességeit s a kit már most abban a szerepében, a közbenjáróéban látunk, mely neki mindvégig legkedvesebb, a ki továbbá valami csendes nyugalomra vágyik, még pedig éppen Alsó-Sztregován.

Azonban egyelőre hiában. Ismerjük ugyanis egy fontos levelét 1603. július 24-ikéről Naprághy Demeter erdélyi püspökhöz, ki ekkor Pozsonyban tartózkodott, mint az ottani egyház feje és királyi tanácsos, ki erdélyi püspökségét ekkor nem is gyakorolhatta volna. E levelében szerencsétlenségéről beszél, meg arról, hogy Epiktetos neki is a mestere, mint Naprághynak s az ő példájában leli vigasztalását, meg abban, hogy Isten a jó tanító példáját követi, a ki több munkát kiván azoktól, kiknek tehetségében jobban bízik. Egy hosszabb latin versidézetben újra arról beszél, hogy századának legnagyobb bűne az erény elnyomása, de ez mint a pálma, saját terhe alatt nő. Azonban minden búja közt most terhesebb neki Madách Péter eljárása, a ki, mert ő jogát keresi, «nemcsak rútul alázza, s kígyó fulánkjához hasonló nyelvével gyalázza igazsága és érdeme ellen», hanem még hozzá méri is magát minden üresfejűsége és tudatlansága mellett.

Megtudjuk ebből, hogy ő nem találta meg tehát a közéletben a keresett és érdemlett elismerést. Keserűségek érték, de őt a fiilozófia megvigasztalta. Megtudjuk azt is, hogy Madách Péter nagybátyjával osztozó pert folytatott, meg azt, hogy bátyja és ennek környezete lenézte őt tudományos foglalkozásáért, a filozófusok túlságos tanulmányáért. Ámde ő Cicero intése szerint megnyugszik, ki azt mondja, hogy «nincs jobb, mint a helyes cselekvés öntudata s a szabadsággal megelégedve megvetni az emberi

[2] *Munkái.* 372. l.

dolgokat». A továbbiakban még jobban részletezvén a közte és bátyja közti különbséget, végre rátér arra, hogy kenyere sem lesz Madách Péter miatt, míg perét meg nem nyeri Naprághyék segélyével. Most azt kéri, hogy Naprághy eszközölje ki, hogy Hölgye Gáspár adja neki az alsósztregovai és kisfaludi dézmát a szokott áron, melyet eddig mindig bátyja vett meg, de most a császárra hivatkozva másnak tartják. Ugyanekkor kívánja Naprághynak, hogy sok szerencsétlensége után legyen boldog s erről egy éneket küld neki, melyben ezt a tárgyat dolgozta fel.[3]

25. POZSONY BELSŐ VÁROSA.

Megkapta-e az említett dézmát? — nem tudjuk. Madách Péterrel azonban 1604 június 11-ikén «atyafiképpen» megosztoztak, a ki egy nemes udvarhelyet és öt jobbágyhelyet kivéve, mely külön az ő számára tett adomány volt, mindent osztály alá bocsátván, Rimay egyenlő arányban a következőket kapta: Alsó-Sztregován négy egész-, három félhelyes jobbágyot és két egészhelyes puszta jobbágytelket, Kisfaludon két egészhelyes jobbágyot s két egészhelyes puszta telket. Közös maradt az alsósztregovai vámos felfogadása s a vámjövedelem megosztása, végre a kisfaludi malom jövedelme, de mindez csak akkor, ha

[3] Talán a *Hatalmaskodók ellen* czímű zsoltár átdolgozása ez. *Munkái.* 180. l. *Államiratai* 97—99. l.

Rimay a vételár felét (25 forint) lefizette; közös maradt a kovácsii birtokrész is, a míg «meg nem épűl» vagy véglegesen meg nem osztoznak rajta. Ha már most tudjuk azt, hogy Nógrádban egy egész jobbágytelek és rész állt egy hold (1200 □-öl) belsőségből s a külsőség 20—26 holdból a szerint, hogy 1—4 rendű volt, akkor ebből hozzávethetünk, hogy a Madáchoktól anyai réven Rimay mintegy 190 kis hold területet, 8 belső egész és 3 féltelket kapott, a mi akkoriban nagyon is szerény vagyon volt. Ehhez járult az, a mi apja után maradhatott rája.[4]

IV.

Mialatt ezekben az években változó szerencsével folyt a török háború, de a felszabadulás reményének vége lett s mialatt Erdélyben 1600—1604 közt az ismert borzalmak évei, a Basta uralma folyt: Rimay kevés kivétellel mind otthon tartózkodott. Csak megyéje dolgaiban vett részt s lemondani látszott róla, hogy a nyilvános életbe dobja magát, miután a hadi élettel szakított s egyéb tervei nem sikerültek.

Eközben azonban nagy változás állott elő az emberek gondolkozásában. A mennyire óhajtották t. i. a magyarországiak azelőtt Erdély visszacsatolását s a török kiverését, most, midőn az ellenreformáczió diadalait kezdte aratni és a kényuralom hatalmi terjeszkedéseket tett; Erdély különállása s a törökszövetség mint a menedék egyetlen módja kezdte az emberek meggyőződését elfoglalni. Legkivált Észak-Magyarország protestánsai az eddig kivívott vallási előnyöknek legalább részben való megmentésében az Erdélyre támaszkodást találták az egyetlen mentő eszköznek.

4 *Államiratai.* 203—207. l. Megtudjuk ezt az osztályt abból, hogy 1616-ban Madách Péter fia, Gáspár, Forgách Zsigmond országbíró és a felső megyék főkapitánya útján ez osztályról hiteles másolatot kért. Forgách 1616. szeptember 14-iki rendeletére ezt Nógrádmegye 1617. január 10-én hiteles másolatban kiadta és megküldte Forgáchnak.

Ezen az érzelem-változáson Rimay is átment. Az 1604-iki vallási erőszakok és alkotmánysértések mellett az emberek elméjének ez a felfogása adja magyarázatát a Bocskay majdnem tüneményesen gyors sikerének 1604 őszén s a következő év tavaszán; úgy hogy Bocskay az 1605. április közepén tartott szerencsi gyűlésre már huszonkét vármegyét hívhatott meg a tulajdonképeni Magyarországból.

Azonban Rimay nyugodt és megfontoló természete mellett elgondolható, hogy ez a nézetváltozás és a törvényes magyar királytól való elválás nála nem ment könnyen. Megállapítható egy újabban kezünkhöz jutott leveléből, hogy egész 1604 folyamán megyéjével együtt még nem csatlakozott Bocskayhoz.

E levél szerint ugyanis, melyet 1604. deczember 16-ikán írt Thurzó Györgynek, Nógrádmegye rendeivel együtt ennek házánál Esztergáron éppen köztanácskozás volt, melynek czélja nem lehetett más, mint az, hogy mit tegyen a megye Bocskay támadásával szemben, kinek hadai már a megye területén portyáztak. Innen küldte tudósítását Rimay arról, hogy Kolonits miként járt Bastának való segélyvivése közben, de ezt csak éppen említve, rátér arra, hogy az alföldi had (Bocskay hada) török és tatár segítséggel Rimaszombatba érkezett. Onnan a katonák portyázásokat tesznek Gálcs és Tamási felé, de a föld népét nem bántják s nyugalomra intik. Tudatja továbbá, hogy a császár pénzküldeménye, 250, mások szerint 200 ezer forint, a Basta számára négy nappal azelőtt (deczember 12.) Fülekbe érkezett. Onnan nem merték a Szepességbe vinni Rimaszombat felé, hanem Beszterczebánya felé indították, mert arra bátorságosabb az út. Azonban a 15-ikén elindított szekereket Bocskay katonái Vidafalvánál meglepték, a kísérő katonaságot Galsáig űzték s a pénzt elvitték. Ha dolguk így megy, tartani lehet, hogy az egész felföld a végekkel együtt kezökbe kerül. Mennyire nem volt még sem ő, sem az esztergári gyűlés Bocskay-párti, mutatja ez a megjegyzése: «mi ehez képest itt elég gondolatban (gondban), félelemben és reménységban tartjuk életünköt, Istenre

bízván magunkot».[1] Tehát nem is akartak még ekkor Bocskay-hoz csatlakozni.

Azonban a szerencsi gyűlésre már Rimay is megjelent s ekkor nemcsak Bocskay híve lett, hanem Zierotin ajánlatára, kit erre hihetően Rimay maga kért meg, Bocskay maga mellé vette. Világos ez Thurzó Györgynek 1605. június 12-ikén írt leveléből, a hol ezt írja Kassáról: «Két hónapja még nincs, hogy én ő felsége mellé jöttem . . .» Büszke rá, hogy máris nagyobb befolyáshoz jutott. «Ő felsége — mond — beljebb vén (vőn) magához és a belsö főkomornyikságot (cubicularius intimus) nekem adá.» Ebből egyszersmind megtudjuk Bocskay melletti bizalmi állásának valódi természetét.[2]

Ezóta, mint a fejedelem bizalmasa, mindenben a béke előmozdításán működött s szolgálatai a háttérben valóban jelentékenyek voltak, mert Bocskay hallgatott rá. Ekkép segítségére volt 1605. július 1-seje óta Forgách Zsigmondnak és Pográni Benedeknek, azután Thurzó Györgynek és társainak. Ez utóbbiak a béke ügyében július 3-ikától időztek Kassán.

A velök folytatott béketárgyalásokon Rimay volt az ajtónálló s a fejedelem ismételve őt küldte Thurzóért izenettel, midőn vele tárgyalni akart. Thurzó egyébként csak július 9-ikéig időzött Kassán, Forgáchék 17-ikéig, a mely napon Illésházy is Kassára érkezett.[3] Rimay befolyásának bizonyítéka, hogy Thurzó György a saját birtokainak kímélése érdekében neki is írt közbenjárás végett. Bocskay ki is adta erről a rendeletet, hivatkozva Thurzónak a haza és vallásszabadság érdekében az 1604-iki ország-gyűlésen tett szolgálataira. A fejedelem meghagyásából írt is Rimay azonnal Rhédei Ferencznek és Dengeleghi Mihálynak e tárgyban. Természetesen Bocskay azt óhajtotta, hogy Thurzót

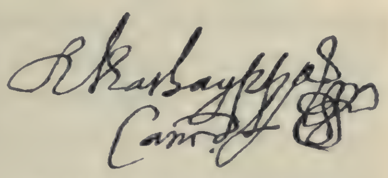
[1] L. egészen a *Függelék*ben. Bécs. Kriegs-Arch. Schriften-Abth. Wiener H. K. R. Akten, fasc. 100. Egy levél. Hátlapján Rottal neve olvasható e jelzéssel: den 28. Decembris. 604. NB. a levél fordítás és nem Rimay írása. Oly fontosnak tartották, hogy ugyanott megvan német fordítása is. A fontos levélre Veress Endre úr hívta fel figyelmemet.

[2] *Államiratai*. 136—138. l.

[3] *Századok*. 1867. 325., 327—28. l.

maga részére nyerje s világos, hogy Rimay említett június 12-iki levele egyszersmind a fejedelem izenete gyanánt hangzott, azonban sikertelen maradt.[4]

Mint a fejedelem belső embere, elkísérte őt erdélyi útjára is. Kassáról 1605. július 26-án indultak meg a Kolozsvárra augusztus 10-ikére összehivott országgyűlésre. Augusztus 22-én érkeztek Kolozsvárra, hová délután három órakor nagy díszszel vonultak be. Azonban a fejedelem a székely és szász követek kértére már 28-án Medgyesre indult s az országgyűlést oda tette át. Szeptember 14-én nyílt meg nagy fénynyel Medgyesen az országgyűlés, még aznap fejedelemnek választották Bocskayt és föl is eskették. Szeptember 18-án azonban már visszaindult, 25-én újra Kolozsvárt szállt meg s innen Bátor felé került, hol részt vett ecsedi Báthory István kir. kúriai bíró temetésén (meghalt július 27-én) s aztán Kassára tért vissza.[5]

26. KÁTAY MIHÁLY NÉVALÁIRÁSA.

Rimay ugyan nyiltan nem szerepelt az erdélyi dolgokban, de világos, hogy Bocskay Magyarországra küldött legbizalmasabb leveleinek legalább egy részét vele iratta. Bizonyítékai ennek Bocskay 1605. június 28, július 10, október 24-iki, Illésházyhoz intézett levelei, melyekben a jeles férfiut, miután ez több levelében hű szolgálatait neki fölajánlotta s júliusban már tárgyaltak is Kassán, magához hívta, ügyéhez kapcsolta, lebeszélte a Bécsbe meneteltől s tudjuk, hogy még előbb Krakóba Kátay Mihályt követül is elküldte hozzá. E levelekben a bizalmas közlések egész sora van, de nem érintik közelebbről Rimay életét, csak úgy jellemzők, mint a bizalom jelei. Így Rimayval iratta meg a fejedelem, hogy békülni kész, de a prágai udvartól, melynek igéreteiben a nemzet annyit csalódott, biztosítékot kíván. Rimay kezeírása az is, hol Bocskay felajánlja a királynak a törökkel is a békekötést,

4 *Államiratai.* 136–38. l.
5 Bethlen F. *Historia* VI. 316. s köv. lapok.

mert ez most egészen tőle függ. Éppen ezért, mielőtt a nagyvezérrel találkoznék, Illésházyval óhajtott előbb tárgyalni. «De minekelőtte az a beszélgetés lenne, — írja Bocskay október 24-én — értvén Homonnay urammal egymást kegyelmetek, adja értésére odafel, a kiknek illik, hogy én keresztyén ember vagyok s keresztyénnek akarnám ezután is a keresztyén országokkal mind magamat, mind peniglen nemzetemet esmertetnem. Lássa azért ő felségek, mint akarnak velem az ő javokra s hasznokra s megmaradásokra is a török nemzet előtt szolgáltatni, s mi jóval is akar ő felségek a magyar nemzetnek s nekem is lenni. Mert e bizony dolog, a mint e mostani főkövetétől is nekem üzente a vezér, hogyha én akarom és ha közönségesen a magyar nemzetnek vagy a magyar urak tanácsának is ugy tetszik hasznosbnak, avagy hogyha abban függ a magyar nemzetnek megmaradása s előmenetele: kész leszen a német nemzettel való békességre. De hogyha én nem akarom s nem akarja velem egyetemben a magyar tanács is, hát ő nem békéllik. Sőt, hogy kegyelmetek értse, ugyan tanácsol is engemet a vezér, hogy ne legyen meg még a németekkel való békéllésünk.» [6]

E levelezés, mely Bocskay egész gondolkozását teljes hűséggel tárja elénk, Rimay kezeírása, de nem egyszersmind fogalmazása. Világosan a fejedelem tollba mondta, mert egyszerűsége és határozottsága nem vall Rimay dagályos és czikornyás irályának szélességére és bőbeszédűségére.

Rövid időn, 1605 vége felé, Rimay már a fejedelem tanácsosa (consiliarius) és kincstartója (thesaurarius), de egyszersmind, a mint leveleinek czímzése mutatja, belső titoknoka is (secretarius intimus) lett.

Ebben a szerepében állandóan egy elég tekintélyes levelezés tárgya, melyben igen előkelő felsőmagyarországi urak és úrnők kérték pártfogását a fejedelemnél. Ezek Horváth Gáspár, Homonnay Drugeth Bálint, a fejedelem generálisa, a ki őt régi

[6] Kiadva e három levél *Történelmi Tár.* 1878. 644—48. l.

kedves barátjának czímezi és nevezi, Perényi Zsófia (Kolonitsné), Thurzó György, a ki a kassai ülésre nem mehetvén el, maga helyett Keczer Andrást ajánlja Rimay kegyeibe, aztán Thurzó Miklós, a ki jó néven veszi, hogy bizonyos dézma érdekében kedvében járt és Bosnyák Tamás, ki egy donatióban kéri közbenjárását, hogy úgy kapja meg, mint Rimay megfogalmazta.[7]

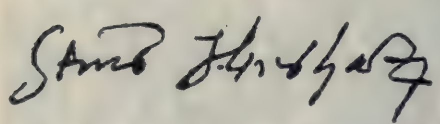
27. BOCSKAI HAJDÚI 1605-BEN.

Mindebből az látszik, hogy Rimay főkép felsőmagyarországi összeköttetései érdekében járt el Bocskaynál. Másfelől azonban kiviláglik az is, hogy ő Thurzóval, a ki mindvégig királypárti maradt és Illésházyval, meg másokkal, a fejedelem környezetében ahhoz a békepárthoz tartozott, mely az okvetetlen törésig harczolni akarókat ellensúlyozta és le is győzte. Ebben minden egyeben kívül különösen két ok vezette ezt a pártot. Ezek

7 E levelek kelte: Horváth Gáspáré 1605. decz. 31., Krakóból. — Homonnayé 1605. elejéről Barkóból (Zemplénm.). Ugyancsak az ő másik levele 1606. január 5. Ungvárról. — Perényi Zsófiáé 1606. febr. 12. Léváról. — Thurzó Miklósé 1606. július 6. Bajmóczról. — Bosnyák Tamásé 1606. nov. 6. Fülekről, kivel egyébaránt élete végéig baráti viszonyban állt. L. ezeket *Államiratai.* 139—147., 149., 151. l. Bizonyára e leveleknek csak kis része maradt ránk.

egyike Bocskay hajduinak szertelen pusztításai a felföldön s azon túl is, melyek által a fejedelem nyomást kívánt gyakorolni; mert tudta, hogy a mely pillanatban gyengébbnek mutatkozik, összes eddigi sikereinek vége. Másik az, hogy csak egy gyors és sikeres békétől várhatták a haza nyugalmát s ezért egyszerre akartak békét a török és a magyar király közt is.

De különösen Illésházy volt mindenben Rimay vezetője, a kit 1606. deczember 31-én a kor hízelgő nyelvén Josuénak nevez, de szemmelláthatóan neki ez meggyőződése is volt. Többre tartotta, mint Bocskayt és főképen mélyebbre látónak, ki a közérdeket inkább megérti, talán önzetlenebb is, mintha bizony Bocskay nélkül vala juthattak volna hasonló helyzetbe.

28. ILLÉSHÁZY ISTVÁN NÉVALÁIRÁSA.

Rimay egyébként hihetőleg Bocskay mellett ismerkedett meg Illésházyval s minden esetre itt léptek közelebbi érintkezésbe.

Illésházy, mint láttuk, először 1605. július 17-én ment a fejedelem sürgetésére Kassára, tehát éppen azon értekezletek végén, melyekben Bocskay Thurzó Györgynek, Forgách Zsigmondnak és Pográni Benedeknek először adta át írásban békefeltételeit, melyeket ezek szintén írásban közöltek Mátyás főherczeggel.

E békepontok szövegezésében, melyek mindvégig a tárgyalásokban alapul szolgáltak, Illésházy is részt vett, sőt éppen tőle származik az a tanács, hogy a viszonyok kedvező alakulását és Bocskaynak a töröknél levő befolyását föl kell használnia, hogy egyidejüleg a német császár s a török közt is békét eszközöljön ki.

Illésházy ez alkalommal július 26-ig, a fejedelem Erdélybe indulásáig maradt Kassán. Bocskay ekkor Illésházynak nemcsak az udvar által elkobzott birtokait adta vissza, hanem kincstartójává s a Dunántúl főkapitányává tette.

Ez volt az első alkalom, midőn egyrészről Bocskay belátta, hogy Illésházy az a férfiu, a ki a prágai udvarral és Mátyás

BOCSKAY ISTVÁN.

főherczeggel való tárgyalásokra s a békekötés közvetítésére legalkalmasabb; másrészről Illésházy egy teljesen megbízható, szelíd, jóakaratú, hazaszerető embert ismert meg Rimayban, kinek egyetlen valódi dicsvágya volt a fejedelem mellett szolgálni hazája érdekeit és mert ezeket legjobban biztosítva egy, a királylyal kötött jó békében találta, tehát Illésházy utasítására mindent elkövetett, hogy a fejedelmet túlheves környezetével szemben a kettős békére hangolja.

Béke a lehetőség határai közt: ez volt az az elv, mely e két férfiut, Illésházyt mint főnököt, mint mestert és Rimayt mint tanítványt egy magasabb érdekben egyesítette. És ebben a szerény, derék férfiunak, mint a fejedelem bizalmasának, módjában volt oly szolgálatokat tenni, melyekre utóbb joggal hivatkozott s melyeket Illésházy is elismert.

29. ILLÉSHÁZY PECSÉTJE.

Midőn Bocskay 1605. október elején Erdélyből Kassára visszatért, a mire a bécsi alkudozások miatt Illésházy majdnem türelmetlenül sürgette, Illésházy a fejedelemnél újra megjelent s neki tulajdonítható az, hogy a fejedelem, midőn Pest alá indult, hogy Lolla Mohamed nagyvezérrel találkozzék, október 23-ikáról kihirdette azt a tábori gyűlést, melyből utóbb a nevezetes korponai országgyűlés lett. Rimay természetesen elkísérte a fejedelmet Pest alá is, vele ment Illésházy és a fejedelem fővezére, Homonnay Drugeth Bálint is. Tanuja volt a november 11-iki (1605) Pest melletti fényes találkozásnak és ünnepi jeleneteinek. Együtt indult el november 12-én Rákosról a fejedelemmel s érkezett meg 17-ikén Korponára, hol a nagy súlyú gyűlés november 23-ikától deczember 3-ikáig tartott.

Minderről Rimayt illetőleg csak annyit tudunk, hogy folyton a békepárthoz tartozott s e törekvéseiben Illésházyt támogatta, de neve a tárgyalások során nem fordul elő. A gyűlés lezajlása

után, 1606. január 7-én Illésházy Bécsbe érkezett a béke feltételeivel. A fejedelem és vele Rimay Kassára tért vissza.

A bécsi tárgyalások február 9-ikéig tartottak, midőn Illésházy a különben elfogadhatatlan választ elküldte a fejedelemnek, ki most Kassán újabb országgyűlést tartott április 25-ikétől május 15-ikéig. Ezen a gyűlésen újra érintkezett Rimay Illésházyval, ki ez alkalommal, mint 1607. január 2-ikán írja, hat hetet töltött Kassán.

Május közepén indult el Kassáról, még pedig most már teljhatalommal Illésházy az újabb bécsi tárgyalásokra. Június 4-ikén érkezett Bécsbe, 6-ikán kezdtek tárgyalni s 23-án állapodtak meg a bécsi békében.

Ezekre az alkudozásokra esik, hogy Rimay, mint a fejedelem bizalmasa, már pár nap mulva, május 2-ik felében, Illésházynál járt. Így lehet az, hogy Illésházynak május 26-iki, Komáromban kelt levele Ali budai basához a Rimay fogalmazványában maradt ránk. A levél a törökkel folytatott béketárgyalásokról s a töröknek hódolandó falvak pontos feljegyzéséről szól.[8]

Mi tárgyban járt ekkor Rimay Illésházynál? Erre nézve elég biztos hozzávetés tehető. Ugyanis láttuk, hogy Illésházy Kassán úgy a rendektől, mint Bocskaytól teljes meghatalmazást kapott az újabb tárgyalásokra, mely meghatalmazás május 15-én kelt. Azonban, mint Bocskaynak ezekben a napokban Illésházyhoz írt levelei mutatják, a fejedelem környezetében olyas hírek járták, hogy Illésházy a magyarok és Bocskay érdekei mellőzésével is békét köt. E hírekre pedig jó alkalom volt az, hogy Illésházy még az udvarral való megegyezés előtt a hadi nép egy részét Bocskay tudtán kívül elbocsátotta, mi által Bocskayt a török előtt is gyanuba keverte. E miatt Bocskay szemrehányásokat tett neki június 3-iki levelében is, intve, hogy utasításaihoz és a haza javához tartsa magát. Mert Bocskay természetszerüleg és méltán meg volt róla győződve, hogy a mely

[8] *Tört. Tár.* 1878. 276. l.

pillanatban a prágai udvarnak sem az ő, sem a török fegyveres erejétől nincs mit tartania, vagy ha a törökkel békét köthet Bocskay feje fölött, azonnal minden eddigi győzelmeinek gyümölcse oda van, holott pedig ő maga már ebben az időben betegségtől gyötörve időzött Kassán s csak onnan intézhette ügyeit.

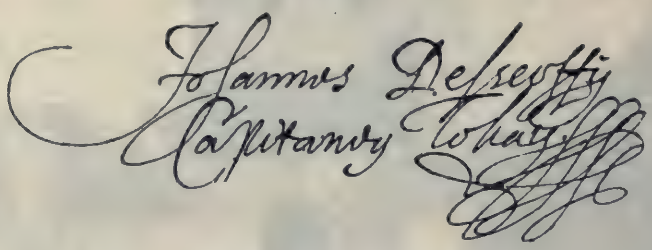
30. KORPONAI RÉGI VÁROSKAPU.

E részletkérdésekben járt Rimay a fejedelem nevében Illésházynál. Ezeknek az itt említett körülményeknek és Rimay szóbeli értesítésének lett eredménye, hogy június elején Bocskay váratlanul a béketárgyalásokat megszüntette és június 14-iki újabb részletes utasításaiban, melyeket elfogadtak és aláírtak a közben összehívott erdélyi és felsőmagyarországi rendek képviselői is, ennek részletes okait adván, ezt az iratot Rimayval akarta Illésházyhoz küldeni, de Rimay betegsége miatt Deseőfy János által küldte el.[9]

9 *U. o.* 288., 298. l.

Az eredményt csak röviden említjük. Illésházy felháborodva utasította vissza a vádakat július 2-ikán, de miközben Bocskay még pár levélben figyelmeztette, hogy a májusi utasításokhoz tartsa magát, ő már június 23-án megkötötte a békét és július 4-én egy ünnepélyes nyilatkozatban fejtette ki, hogy teljhatalmánál fogva ezt tenni joga volt.

Augusztus 6-án Rudolf, 17-én Bocskay is aláírván a bécsi békét, most már csak a zsitvatoroki békealkudozások befejezése volt hátra. Ebben is Illésházy volt a Bocskay fő megbizottja. Ugy látszik, hogy Rimay egyszer ebben az ügyben is izenettel járt

31. DESSŐFY JÁNOS NÉVALÁIRÁSA.

nála; de ez csak föltevés, melyet Illésházynak október 8-iki Rimayhoz intézett és erre Rimaynak deczember 31-iki válasza támogatni látszik. Nem lehet tehát róla e békekötésben mint a fejedelem megbizottjáról beszélni, mint a hogy ezt írják; mert a zsitvatoroki tárgyalásokon nem is volt jelen. Illésházy itt említett levele válasz a Rimayéra, ki őt a fejedelem nagy betegségéről tudósította.

Ugyanis Bocskay, mint tudjuk, méreg miatt 1606. május második felében veszélyes beteg lett s noha pár nap mulva, május 24-én jobbulást érzett, többé nem gyógyult meg, deczember 29-én bekövetkezett haláláig. Állapotáról május 25-ike óta Rimay mindegyre értesíti Illésházyt, úgy a bécsi, mint a zsitvatoroki tárgyalások alatt. Eközben azonban Bocskay, míg ezt a második békét is meg nem kötötték, a hajdukat körülbelül ugyanazon létszámban és folytonos hadi állapotban tartotta a

felvidéken a föld népének rendkívüli megterhelésére, kiknek éppen ezért visszahívását Illésházy untalan sürgette. Rimayt is megbízta, hogy Bocskayra hasson s egyszersmind tudósítsa őt a fejedelem állapotáról.

E két dologra, de kivált a hajdukra vonatkozik Illésházy levele. Szerinte a hajduk által sanyargatott szegény emberek sírása, rívása oka a fejedelem betegségének; sőt ő is e miatt volt beteg, holott ő ehhez az istentelenséghez tanácsát nem adta. Ez annyira meggyőződése volt, hogy utóbb 1607. január 10-iki levelében Bocskay halálát is az Isten e miatti haragjának s nem méregnek tulajdonítja. Igéri, hogy csak annál inkább rajta lesz a török béke megkötésén. Kéri Rimayt, hogy, mert készek a hajduk maguk is visszatérni és letelepedni, bírja rá a fejedelmet, hiszen a hajduk használható része Komáromtól a Tiszáig fekvő végvárakban is letelepíthető, melyekbe 18—20.000 ember kell. A többi ám menjen haza szántani. Több más apróbb dolgát is rábízza s egyszersmind igéri, hogy oda való dolgait viszont meg ő fogja eligazítani és inti, hogy híre nélkül meg ne házasodjék.[10]

32. BOCSKAY HAJDUJA. I.

Végre 1606. november 11-én aláírták a zsitvatoroki békekötést is a török, Rudolf és Bocskay megbizottjai. Illésházy a

[10] Rimay: *Államiratai.* 150, 155., 156. l.

sikeres fáradozás önérzetével személyesen vitte el Kassára pecsét alatt a békekötés egy példányát.[11]

A mint a ránk maradt fontos, de eddig mégis csak hiányosan ismert levelezésből világos, Illésházy úgy levelekben, mint ritkább találkozásaik alkalmából sok titkos izenetet adott át Rimaynak a fejedelem számára és más bizalmas dolgokkal is megbízta. Ezek közé tartozik a hajduk elbocsátásán kívül különösen az, hogy leveleit Bocskay írásai közül gyüjtse össze és szolgáltassa neki viszsza; mert már ekkor világos volt, hogy a fejedelem sokáig nem élhet. Ezt Nyáry és Rimay megtették s Illésházy a saját leveleit a legnagyobb részben visszakapta. A hajdukra nézve Rimay 1606. deczember 31-éről, tehát Bocskay halála után két nappal, ezeket írja: «Nagyságod arányozhatta s vehette eszébe jól, az jó és haszonra való tanács mely igen nehezen vert fészket (a fejedelem) fejébe, s mely rest executora is vala a publicum commodumra szolgáló dolgoknak». Elmondja aztán, hogy sok minden nem történt volna, ha csak megfogadja

33. BOCSKAY HAJDUJA. II.

[11] Rimay: *Államiratai.* 163. l.

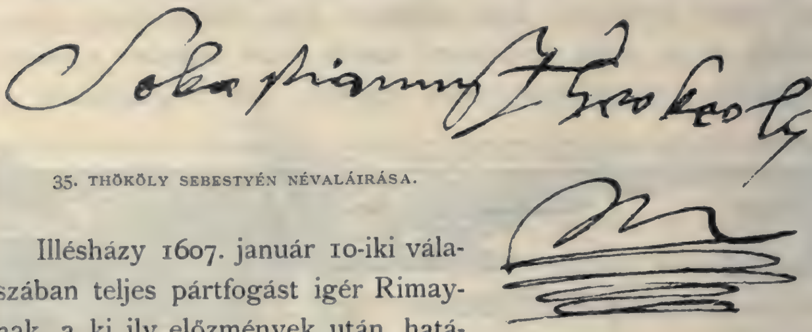
azokat, a miket Illésházy legutóbb is tőle izent. Itt egy oly találkozásra utal, melynek idejét csak sejtjük, hogy a zsitvatoroki tárgyalások megkezdése előtti időre vonatkozik. Arra kéri aztán Illésházyt, hogy tarthassa meg földjét, hogy «lakhassék is az maga természete szerint való csendes s istenfélelemben nevelt emberekkel együtt». Ha megtarthatná a

34. KASSA.

Bocskay által neki adott jószágot, melyet egy bizonyos összegben kapott, vagy ha megkapja az összeget, akkor már csak Illésházyért sem megy Erdélybe lakni. Kéri ebben segítségét; «mert — mond — Nagyságoddal bizonyíthatok, hogy én a keresztyénségnek itt laktomban nem voltam gonosz és haszontalan szolgája; operált általam is nem keveset az úristen, holott minden occasióban, ugyan gyűlölségem nevelésével is, mindenkoron oppugnáltam én az én uramot, hogy a keresztyén feje-

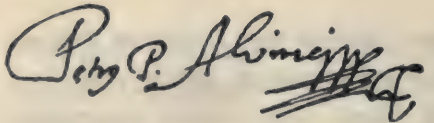
delmekkel megegyezzen. O maga körül is penig a mennyi nyughatatlan forgolódásom lőn éjjel-nappal, méltó, hogy ottan Nagyságod által az én jutalmam rám térjen».

35. THÖKÖLY SEBESTYÉN NÉVALÁIRÁSA.

Illésházy 1607. január 10-iki válaszában teljes pártfogást igér Rimaynak, a ki ily előzmények után határozta el, hogy visszatér Nógrádba és a király hűségére. Egészben örvendett, hogy a nehéz viszonyokból szabadul s nem kell Erdélybe mennie.

Egyelőre azonban Kassán maradt. Bethlen Farkas említi, hogy midőn 1607. február 2-án ott a nagy templomban Bocskay nagyszabású halotti ünnepét tartották, a feldíszített koporsó mellett előbb Alvinczy Péter ref. pap, utána Rimay tartott beszédet, mindkettő magyar nyelven, végül Thököly Sebestyén latinul. Ekkor a halotti tisztesség folytatását más napra halasztották, mikor a holttestet is Erdélybe indították. Erre az alkalomra régi magyar szokás szerint, mint Ortelius írja, egy gyász-zászló is készült s ennek egyik oldalát arany betükkel a Bocskay érdemeiről szóló felirat, másikat pedig hét distichon ékesítette. Ez utóbbiakat, mint Bethlen Farkas írja, szintén Rimay költötte. Ezekben Bocskay nevében szól, hogy Christus koronája, Pannonia, az ő szülőföldje, ő Christus

36. ALVINCZY PÉTER NÉVALÁIRÁSA.

nevében folytatott háborut s a haza üdvéért fogott fegyvert; az ő vezetése alatt a haza győzött, ő békét szerzett, most ő maga legyőzetett, de nem a harcz, hanem méreg miatt. Kéri Krisztust,

egyetlen üdvösségét, hogy tegye, mert teheti, hogy míg ő nyugszik, hazája Krisztust dicsőítse s szent dicsérete megsokszorozva, hazája terein mérhetetlen díszre jusson. Ezt a zászlót, midőn Bocskayt Kolozsvárt eltemették, sírja fölé függesztették.

Azonban, noha, mint láttuk, e verseket Rimay írta, ő maga az erdélyi temetésen nem vett részt. Hazatért s Illésházyval együtt II. Mátyás hűségére állott és szolgálatába szegődött.[12]

V.

Bocskai halálával, noha a zsitvatoroki békét Rudolf 1606 deczember 9-én és 1607 április havában kétszer is megerősítette, még éppen nem lett vége a bajoknak, sőt egy ideig Rudolf úgy a bécsi, mint a zsitvatoroki békét egyaránt veszélyeztette. Ekkor a béke barátjai a Bocskay által oly nehéz viszonyok közt kivívott két béke föntartása körül csoportosultak Illésházy vezérlete alatt.

Rimay megkapván a Bocskay által adományozott jószágrészt Illésházy közbenjárására, az 1607. évet már otthon töltötte. Legtöbbet A.-Sztregován tartózkodott, de közben Illésházy mellett is mint Mátyás híve, folyton működött. Ekkép midőn Rudolf 1607 Jakabnapjára (július 25.) Pozsonyba országgyűlést hirdetett, Illésházy meghívására annál inkább sietett oda, mert híre járt, hogy Rudolf a Kollonits Szigfrid s más hívei segélyével valami meglepetést tervez.[1]

Ismeretes, hogy Rudolf a magyarok által annyira várt országgyűlést sohasem nyitotta meg s a rendek szeptember 7-én a pozsonyi káptalan előtt letett tiltakozásuk után elégedetlenül

[12] L. Bethlen F. *Historia.* VI. (1793) 478. és 497.—8. l. (Jegyzet.) Utóbbi helyen közölve a 14 latin verssor. Kiadva ugyanez *Ortelius Redivivus et continuatus.* 1665. I. 430. l. Bod Péter *Hungarus Tymbaules.* 1764. 39. l. A két szöveg pár helyen kissé eltérő. Kiadva l. még: Monumenta evangelicorum aug. conf. in Hungaricis historica. (Közli Fabó András.) II. 328. l. (Schmal Andreas *Adversaria* 1765. cz. művében.) A szöveg szintén némileg eltérő.

[1] Megjelenéséről l. *Államiratai.* 155., 159. l. Illésházy levele 1607. jan. 10. és Thurzó Miklós levele 1607. nov. 6.

oszlottak szét. Most egyik baj a másik nyomába lépett. Ezek közül a felső megyékre nézve legfontosabb az volt, hogy a hajduk, megfosztatván Kállótól és Hadházától, Nagy András vezérlete alatt fegyvert fogtak egyenesen a bécsi béke ellen s ebben a budai basával is egyetértettek.

Nógrádmegyébe e fölkelés első hírei éppen 1607 október 29-én, az őszi megyegyűléskor érkeztek meg. Ezen Rimay is ott volt Losonczon. A megyegyűlés ezt vakhírnek tartván, nem végzett semmit. November első napjaiban szabatosabb hírt kapván, újra gyűlést tartottak s intézkedtek a megye fegyverbe állításáról. November 11-én harmadszor volt Losonczon megyegyűlés, midőn már híre járt, hogy a hajduk közelednek. A megye helyzete egyelőre nem volt könnyű, mert a béke barátait a törökök s a hajduk «német ebek»-nek nevezték. E bajok miatt történt, írja Rimay talán Forgách Zsigmondnak november 13-ikáról, hogy igérete daczára nem látogathatta meg.[2]

Azonban a veszély mégsem bizonyult valónak. Most aztán Rimayt Illésházy mellett azok a mozgalmak foglalták le, melyek Mátyás trónrajutását és Rudolf kényszerű lemondását megelőzték s a két béke sorsát Rudolf részéről biztosították. Jelen volt a nevezetes érsekújvári tárgyalásokon is, melyeket Rudolf, illetve Mátyás biztosai folytattak a budai basával és a török biztosokkal a zsitvatoroki békének kiegészítő, de függőben maradt kérdéseiről.

Ezeket a kérdéseket a következő okok vetették fel: 1., A zsitvatoroki béke nem szabta meg pontosan azoknak a faluknak jegyzékét, melyek a török kezébe jutott Esztergomhoz és Nagykanizsához voltak számítandók, mint a török hódoltság részei. Esztergomra nézve a béke 16-ik pontja intézkedik ugyan az itt említendő módon, de a török szöveg itt is mást állapított meg, mint a latin és a törökök a magukéhoz ragaszkodtak.[3] A két álláspont közti különbséget ebben adhatjuk: a magyar biztosok a béke szerint csak az 1595-ben hódolt falvakat kívánták áten-

[2] *Államiratai.* 159. l.

[3] *Államiratai.* 401—3. l.

gedni, a törökök mindazokat követelték, melyek Esztergom 1605-iki meghódításakor kezökbe kerültek. Ugyanez volt az eset Nagykanizsánál is, de majdnem még bonyolultabb. 2., A zsitvatoroki béke töröknyelvű példányai, minthogy a császár és a Bocskay által küldött biztosok nem tudtak törökül, több másban is lényegesen egyebet tartalmaztak, mint a latin szöveg, de

37. POZSONY VÁRA ÉS VÁRALJA.

minthogy a keresztyén biztosok aláírták, a törökök amazokat akarták csak hiteleseknek tekinteni s erre minden közbeneső megállapodás ellenére minden tárgyaláskor visszatértek.

Az 1608 márczius 28-án kötött érsekújvári egyezkedés szerint azonban a török megbizottak színleg legalább engedtek és alapul a zsitvatoroki szerződés latin szövegét fogadták el. Ekképen megegyeztek abban is, hogy Rudolf követei 40 nap alatt a portára induljanak a békeokmányoknak kicserélése és a békében kikötött 200.000 forintból 150.000 forint ajándéknak bevitele végett.

Alig végződtek be ezek a tárgyalások, Illésházy megbízásából április első felében Rimay Sztubnya-fürdőre ment egy értekezletre, honnan 14-ikéről egy levelét ismerjük Révay Ferenczhez. Ez az értekezlet kétségtelenül hadszedésre vonatkozott.

Innen Komáromba sietett, hogy Herberstein Ádámmal találkozzék. Őt küldte ugyanis Mátyás követül a portához az érsekújvári megegyezés értelmében. Ámde minthogy a magyar-osztrák állapotok éppen ebben az időben még jobban bonyolódni kezdtek; a törökök ekkor már kezdték megbánni a rájok nézve kedvezőtlennek gondolt békét. Újra nehézségeket támasztottak az Esztergomhoz csatolandó falvak dolgában. A zsitvatoroki béke csakugyan kedvezőtlen volt a törökre nézve már csak azért is, mert ez volt a törökkel kötött első béke, melyben a szultán a német császárt többé nem «bécsi király»-nak, hanem egyenrangú uralkodónak ismeri el, továbbá az évi adó helyett egyszersmindenkorra elfogad 200 ezer aranyforint ajándékot és belenyugszik, hogy az uralkodók három évenként egyszer kölcsönösen ajándékokat adjanak egymásnak. Másrészről azonban az is igaz, hogy a béke éppen a törökre mégis kedvező volt abban, hogy a hódoltság nagyobb lett. Ugyanis Magyarország 5163 □-mf. területéből legkevesebbet, körülbelül 1222 □-mfdet kapott a magyar király, szemben a török körülbelül 1859 és Bocskay 2082 □-mf. területével.

Mialatt Mátyás 1608 elején Rudolf ellen haddal készült, még mielőtt május elején Bécset odahagyta volna, megbízta a föntiek szerint május 6-án báró Herberstein Ádámot, belső kamarását és bizalmas emberét, hogy mint követ az ő és Rudolf nevében menjen Konstantinápolyba s a szultánnal értekezve cserélje ki a Rudolf által aláírt békeszerződést a szultán által aláírt példánynyal s egyszersmind vigyen be a 200 ezer aranyforintból 150 ezeret, valamint más egyéb ajándékokat a török főemberek számára. A fenmaradt 50 ezeret visszatértekor kellett Budán Ali basának átadni. Ebben a követségben társul (adjunctus, orator) mellé adta magyar részről Rimay Jánost, a kit erre

Illesházy ajánlott, mint a törökkel való alkudozásban s a magyar viszonyokban jártas embert. Ezzel Mátyás egyszersmind meg akart felelni a magyarok azon kívánságának, melyet utóbb az 1618: XXXVII. t.-cz.-ben törvényileg is kifejeztek, t. i. hogy a követek egyike mindig magyar legyen.

38. RUDOLF MAGYAR KIRÁLY.

Ez a követség egyrészről nem volt veszélytelen, mert a török udvar gyakran a követekkel minden népjog ellenére bánt s Rimay csakugyan utóbb «molesta periculosa mea peregrinatio»-nak nevezi;[4] másfelől a török udvar ravaszsága, a békeszövegek már említett különbözősége miatt nagy körültekintést és főkép határozottságot kívánt. De ebben az esetben volt más nehézség is. Ki kellett ugyanis eszközölni, hogy a török szultán szintén

[4] *Allamiratai.* 53. l.

követséget és ajándékot küldjön a német császárnak. Volt azonkívül a békének egy fontos pontja, a 14-ik, melynek értelmében a császár követei, midőn a szultánhoz mennek, tőle «azt kérhessék, a mit akarnak».

Ennek a pontnak eredete, mely így magában tekintve, méltán tetszik furcsának, az, hogy a zsitvatoroki tárgyalásokban a császár megbizottjai s a magyar biztosok főleg három végvárat követeltek vissza a töröktől a béke zálogául, t. i. Esztergomot, Nagykanizsát és Egert. Kívánták ezenkívül bizonyos foglyok szabadon eresztését és a hódoltságban az adónak oly megszabását, mint még Szulimán idejében volt. Meg akarták t. i. menteni az ott lakó magyarságot a tűrhetetlen zaklatástól.

Volt tehát elég nehézség, a mit el kellett oszlatni. Ügyes diplomatizálásról volt itt szó, melyet, mint meglátjuk, Herberstein és Rimay végre sem tudtak sikerrel befejezni. Rimaynak egy későbbi, Illésházyhoz írt leveléből tudjuk is, hogy ő erre a követségre csakis Illésházy rábeszélésére vállalkozott, a ki Komáromban ezért Mátyás nevében neki királyi adományt igért.[5] Ugyanekkor Illésházyval megegyeztek mindabban, a mit neki a szultán előtt a magyar rendek nevében el kell majd mondania, hogy Esztergom, Kanizsa és Eger visszanyerése, a mint remélték, annál biztosabb legyen. Minderről és a külön utasítás tartalmáról alább szólunk.[6]

Herberstein május 6-án elindulván Bécsből, Komáromban találkozott Rimayval, a hol «némely le nem küldött dolgok miatt» június 21-ikéig várakoztak. E le nem küldött dolgok alatt a 150 ezer aranyforint értendő. Másik akadály a hódoltsághoz

5 *Államratai.* 162. l.

6 Rimay azalatt, míg Komáromban volt, a szokott módon segédkezett Illésházynak. Ismerjük Rimaynak 1608. máj. 23-ikáról Illésházy nevében írt levelét Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben és N.-Bánya polgáraihoz, melyben Mátyás főhg. nevében és megbizása következtében felhívja őket, hogy a rend és béke megszilárdítása végett még az ő megérkezése előtt választott férfiakat küldjenek, a kik vele és a többi rendek (országnagyok, főnemesek és nemesek) követeivel a Felvidék jó elrendezéséről Kassán tanácskozzanak. L. a *Függelék*ben. (Eredetije Bécs, Udv. lvt. Ex Hung. Fasc. 156. Fo. 37—38. Másolat. Veress Endre úr volt szíves rá figyelmeztetni.)

sorozandó falvaknak újra felvetett kérdése volt; már pedig ezek közül legalább az Esztergomhoz sorolandók pontos jegyzékét Illésházy nem akarta függőben hagyni. Éppen ezért e hódolt falvak jegyzéke és a rabok dolgában Illésházy és Ali budai basa, továbbá Halil budai főmufti kadi (főpap bíró) közt azalatt állandóan folytak a tárgyalások, a míg követeink Komáromban időztek. Végre június 18-án oly megegyezés jött létre, mely

39. KOMÁROM.

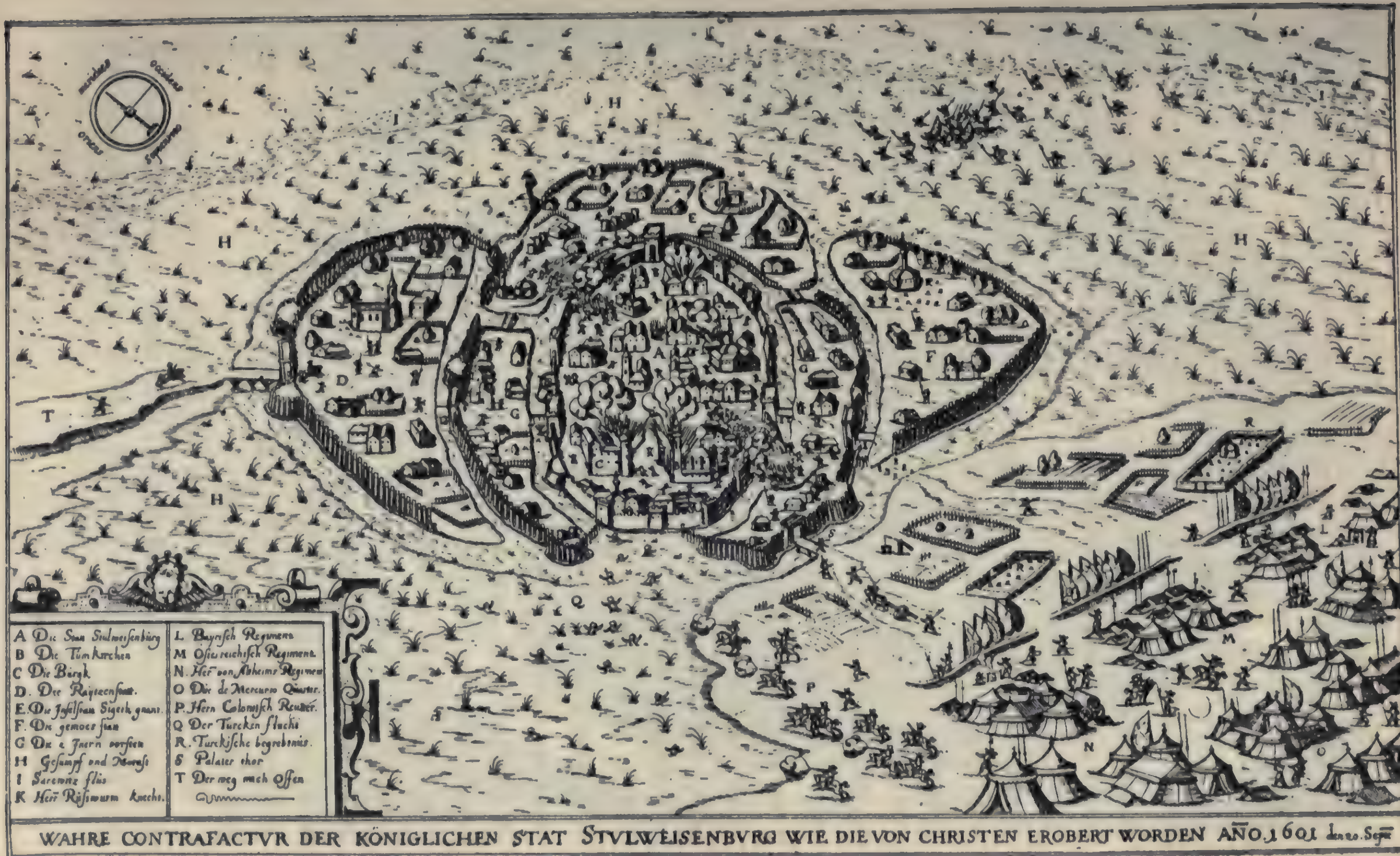
szerint az esztergomi falvakra nézve legyen irányadó a zsitvatoroki béke tizenhatodik pontja, de egyelőre minden maradjon úgy, a mint van, a míg a követek visszatérnek. Majd akkor a béke értelmében végleges jegyzéket készítnek kellő kihallgatások eszközlésével, ugyancsak a béke tizenhatodik pontjára támaszkodva. Ez az elhalasztás jó sakkhúzás volt a török részről, mert aztán a kérdést végleg megoldhatatlanná tette, ugyanis a status quo az állandó zavarok közt a töröknek kedvezett.

Végre is a követek végleges megállapodás nélkül indultak el, oly tervvel, hogy Alival Budán tovább tárgyalnak egy és más

kérdésben s egyebekben a szultánnál reméltek sikert. Június 23-án értek Budára és 24-én voltak először Ali basánál. Átadták a neki szánt ajándékokat, ő is selyemkaftánt adott nekik s udvarias biztatásokkal halmozta el. Egyéb nem történt. Másnap a basa ünnepélyes kíséretet küldött értök s válaszul előadta, hogy ő is melegen óhajtja a békét, sőt maga szeretne velök a szultánhoz menni, de sok dolga miatt nem tehetvén, két meghitt ügyvivőjét küldi velök, hogy egyetértve járjanak el.

Ezután a Székesfehérvár elfoglalásánál a hitlevél daczára visszatartott több keresztyén fogoly kibocsátásáról tárgyaltak. Erre a basa azt felelte, hogy ezek olyanok, kik nem tették le a fegyvert s csak a szükségben adták meg magukat. Ezek most Belgrádban vannak s csak csere útján szabadíthatók ki. Ezután azokról a foglyokról tárgyaltak, a kik a zsitvatoroki béke után estek török vagy magyar kézbe. Ezek kölcsönös kibocsátásában megegyeztek. E ponton a basa kívánta a győri, az érsekújvári és kivált a Battyáni Ferencz kezében lévő összes török foglyok szabadon bocsátását. Tárgyaltak azután arról, hogy a hódoltságon lakó magyar falvakra a spahiák ne menjenek rá, ne követeljenek a nyomorult földnéptől nagyobb adókat a megszabottnál. Ezt a basa készséggel megigérte és ha a magyar kapitányok ily eseteket jelentenek, ő szigorún fog eljárni.

Kérték aztán, hogy segítse őket utazásukban, minthogy konstantinápolyi útjokban Buda mintegy kapujok, segítse továbbá tanácsaival és bocsássa útjokra. Ő minderre kész volt s kivált ha terveiket megismeri, kész ő is biztosainak meghagyni, hogy a török udvarban segítségökre legyenek; de mivel ezek vasárnapig (június 29.) nem indulhatnak el, tehát addig maradásra kéri őket is. Mindebben megegyeztek. Kértek aztán egy hírnököt a basától, a kit saját emberökkel előre küldhessenek, hogy ellátásukról a török fővárosban gondoskodjék. Végre kértek tőle ajánló leveleket a szultánhoz, nagyvezérhez s a török főemberekhez, hogy minél jobban és gyorsabban végezhessenek. Ezzel az értekezlet véget ért.

40. SZÉKESFEHÉRVÁR ELFOGLALÁSA.

Másnap, június 26-án újra a basához hivatván, jónak látták maguk közt abban állapodni meg, hogy terveiket a szultántól kérendő dolgokra nézve, félvén, hogy Ali is gátolni fogná őket, legalább a főbbekben nem árulják el. Délután a basához menvén, bemutatták neki a császár által megerősített békeokmányt, melyet ez, megdicsérvén rajta a pecsétet, tisztelettel megcsókolva adott vissza. Előadták, hogy ennek megerősítése a szultán által az, a mi főczéljok. A zsitvatoroki béke által adott jogra nézve, hogy szabad a szultántól azt kérniök, a mit akarnak, kitérőleg azt mondták, hogy mivel kéréseiket a szultán érzületéhez és a körülményekhez mérik, tehát most nem szólhatnak róluk. A mi azt illeti, hogy valami nem közönséges kéréssel járulnak a szultánhoz s hogy ezt megnyerni is reméllik, erre nézve bíznak a szultán jóságában és bőkezűségében. Mindezekre reménynyel várakoznak úgy a magyarok, mint a velök szövetséges tartományok lakói. Ennek a várakozásnak s egyszersmind a szultán hírnevének nagy javára lesz, ha a magyaroknak és szomszédjaiknak, kik máris a szultán barátjai, e kérésöket, melyet ők a szultán nagy kára nélkül és birodalmának nyugalma érdekében is alig nélkülözhetnek, a szultán teljesíti. Ha tehát a basa ebben őket, mint követeket elősegíti, a mint ezt később neki a maga idejében megmondják, számíthat a szövetkezett tartományok bőkezűségére. Minderre a basa politikusan azt felelte, hogy úgy a békepontokat, mint a követeknek azt a jogát, hogy kérniök bármit szabad, ismeri; tehát csak kérjenek s nem kétli, hogy a szultán a kérést teljesíteni fogja. A mi őt illeti, ő ebben mind levelei, mind küldöttei útján közbenjár.[7] Mindezt oly látszólagos jósággal mondta, hogy Rimayék teljesen meg voltak győződve Ali őszinteségéről.

Elindulván vasárnap (június 29.) Budáról, Ali basa velök ment Mohácsig, hová Tolnától fogva záporesőtől verve érkeztek meg. Ott megjelent Ibrahim kanizsai basa is, kinek Ali utasításokat

7 *Államiratai.* 384—88. l.

41. KOLLONITS SIEGFRIED.

adott arra az esetre, ha neki magának Herbersteinékkal egész Konstantinápolyig nem lehetne mennie. Erre nézve ugyanis Ali hírnököt küldött engedély végett a szultánhoz, kinek Belgrádba kellett izenetet hoznia számára. Rimay egyébként nagy dicsérettel szól Aliról s a köznép iránti jóságáról. Július 7-ikéről írja azt is Illésházynak, hogy úgy Ali, mint az összes törökök és a föld népe, óhajtják a békét s örvendenek neki. Ő tehát nem helyesli, hogy Kollonits Siegfried oly levéllel támadja meg Alit, mintha Kanizsához titkos czélzattal török-tatár katonaságot vonna össze. Ő ellenkezőleg, szeretné, ha Ali velök mehetne Konstantinápolyba, mert jóakaratunak látja a béke s a magyarok kívánságai iránt.[8] Ebben Rimay bizonyára csalódott. Ali nyájassága és politikus hízelgése megtévesztette, a mi egyébként szokott eljárása volt a törököknek. Ezt nevezi Zrinyi török opiumnak.

Adataink most már megapadnak. Csak azt tudjuk, hogy Fejértemplomban is megálltak. Belgrádban Ali nem kapta meg az engedélyt, hogy velök mehessen. Ők maguk ünnepélyes fogadtatás közben 1608. szeptember 2-ikán értek Konstantinápolyba, a mint ezt II. Mátyáshoz intézett közös jelentésökben írják, mely a következőkben fő forrásunk.[9]

Konstantinápolyban szeptember 11-én Musztafa, a nagyvezérhelyettes, meg a többi vezér, kiknek mind ajándékot vittek s végre 16-án, miután 15-én megbízólevelöket átadván, a hiteles török békeszöveget összevetés végett elkérték, a szultán, I. Achmed, a ki ekkor mindössze 19 éves volt, fogadta őket. Ez a fogadás nagy pompával így folyt le. Az összes vezérek kor szerint a szultán trónja előtt álltak, a német tolmács (dragoman), Di Farro Mátyás, beszéd mellett átadta a megbízóleveleket és egy emlék-

[8] *Államiratai.* 388. l.

[9] E jelentés czíme: «An die Königl. Maj. zu Hungarn Herrn Mathiam den andern auch designierten zum Khönig in Böhaimb. Adamen Freih. zu Herberstain höchstgedachter khönigl. Maj. Rath, Camerern und deputirten Oratorn an die Ottomanische Portten und Johann Rimay seines Adjuncten gehorsamste und unterthänigste Relation, Ihr Expedition und Verrichtung an gemelter Ottomanischer Portten betreffend». Eredetije a Herberstein-család levéltárában Gráczban. Volt egy *Napló* is (Tagebuch), de ez ma lappang. Ismertetve Zwiedineck-Südenhorst: *Geschichte u. Geschichten neuerer Zeit.* 1894. 30–40. l.

iratot s Herberstein is a hozott 150 ezer frtot («ezüst, arany mivűl, drága marháúl és pénzűl»), előadva, hogy a többi 50 ezer frtot Budán fizetik le visszatértök után. Mindezt rangban a legutolsó vezér vette át s így ment sorban, a szultán kezébe. Ezalatt senki nem szólt s a követek úgy távoztak, a mint beléptek.

Annak az iratnak latin szövege, melyet Herberstein és Rimay szeptember 16-án a béke ügyében átadtak, ismeretes, még pedig Rimay fogalmazásában. Ez az irat a békekötés 14-ik pontjára van alapítva, mely szerint, mint láttuk, a császár követei a szultánhoz megérkezvén, tőle «azt kérhették, a mit akarnak». Már most a békepontok megerősítésén kívül, rajzolván Kanizsa vissza nem vétele miatt a keresztyén fejedelmek és a pápa rosszalását, kérték Kanizsa, továbbá Esztergom és Eger vissza adását, hivatkozva a török szultán nagylelkűségére és Szolimán példájára, ki az

42. I. ACHMED SZULTAN.

elfoglalt részeket szintén visszaadta s ezzel a keresztyén fejedelmek becsülését és a magyarok szeretetét megszerezte. A kérelem harmadik része a foglyokra vonatkozott. Kérték először azon foglyok szabadon eresztését, a kik Székesfehérvár megadásakor (1603. augusztus 29.) a szerződés ellenére visszatartattak, aztán a kik a béketárgyalások alatt estek fogságba s az ily török foglyok kieresztését Rudolf császár részéről ők is megigérték. Kérik továbbá azon foglyok elbocsátását, a kiket török uraik

felszabadítottak, de szabadságlevelök daczára rabszolgák, bárhol legyenek is a török birodalomban, sőt kérték, hogy ezeket ők magukkal hozhassák, kérték, hogy bocsássa továbbá szabadon a szultán a saját keresztyén rabszolgái egy részét, meg azokat, a kik Belgrádban vannak fogságban. Végre kérik a nép nyomora enyhítésére a török hódoltságon az adó pontos megszabását úgy, a mint Szolimán idejében volt.[10]

Látható, hogy e kérésekben a békepontokon túlterjeszkedő kívánságok is vannak, melyek jórészben már a megelőző tárgyalásokon is szóbakerültek s melyekre nézve most Herberstein és Rimay bizalmas utasításokat kaptak. Természetesen a tárgyalások alatt a török a zsitvatoroki békének az általok fogalmazott szövegét adta át Herbersteinéknak, mely szintén a zsitvatoroki szerződésen túlmenő kedvezményeket tartalmazott, de a török javára. Ezt meg a mi követeink adták vissza s kívánságaikkal összhangzó szöveget kértek. Most a török részről a kaimakám (nagyvezérhelyettes) a következő kérdéseket tette föl: Kinek kívánságára vagy parancsára kérik Kanizsát, Esztergomot és Egert? Megmaradnak-e a béke mellett, ha ezeket nem kapják meg, mert a szultán készebb a háború folytatására, mint ezek visszaadására? Végre: a török szultán is megszállhat-e oly várakat, mint Győr, Fülek és mások, melyek egykor birtokában voltak?

Herbersteinék ezekre azt felelték, hogy a zsitvatoroki békénél a török meghatalmazottak mondták, hogy ők török kézben levő területet át nem engedhetnek, de a követek majd előadhatják kívánságukat a szultánnak és ekkor Esztergom, Kanizsa és Eger név szerint is említve volt; ellenben Győr és Fülek nem került szóba, mert ezeket a keresztyének fegyverrel vették vissza. Maga a béke kétség alá már nem kerülhet, mert mindkét rész elfogadta s a szóban forgó erősségek visszaadása éppen a béke zálogául szolgálna.

[10] *Államiratai.* 166—168. l.

43. KONSTANTINÁPOLY A XVII. SZÁZADBAN.

Erre egyelőre választ sem kaptak. Utóbb október 11-én, 20-án és 25-én tárgyaltak a kaimakammal. Ez alkalmakkor szóba kerültek a székesfejérvári foglyok is, kikről Herberstein azt mondta, hogy a békében is említve vannak, de valójában nincsenek. A kaimakam elismerte ugyan, hogy a vár megadásakor foglyok tartattak vissza, de ugyanezt tették a császáriak is. Medicis János kapitány Visegrád elfoglalásakor 25 előkelő törököt tartott vissza szerződés ellenére. Ezek közül némelyek megváltották magukat, mások maig is foglyok. Ha ezeket kibocsátják, akkor lehet szó a székesfehérvári foglyokról is. Erre aztán Herbersteinnak sem volt mit felelnie.

Október 28-án másodszor fogadta őket a szultán. Herbersteinék ez alkalommal újra átadtak egy második emlékiratot, melynek tartalma ugyanaz volt, mint a szeptember 16-ikinak, csakhogy ebben a foglyok kibocsátását szabatosabban írták körül. Kérik ezekre a kegyes választ. Ha azonban a fenti három nagyobb vár átadásában bővebb megfontolásra volna szükség, ők szívesen várnak, de kérik, hogy addig is a szultán a párkányi erődítvényt lerontatván, Váczig vagy Pestig ezt a területet adja vissza. Végre kérik, hogy velök egy hiteles követet küldjön ajándékkal Bécsbe és Prágába (Mátyáshoz és Rudolfhoz), a ki a béke záradékának eleget tegyen. Ezt a tolmács török nyelven is megmagyarázta.[11]

Ugyanekkor Rimay is a magyar rendek nevében hosszú latin beszédet tartott, mely gazdag ciceroi fordulatokban s egészben klasszikus hatásokra törekszik az ő ismert virágos és kissé czikornyás, dagályos irályában s a következőket tartalmazza.

A magyarok Barbiani és más császári vezérek kegyetlenségei miatt fölkeltek Bocskay alatt és forradalmat csinálva, «myriad» nyomorult lélekre romlást és gyászt hoztak. A római császár többek ösztönzésére boszúra gondolt a fölkelők ellen, a kik a törökök segélyét vették igénybe. Talán e boszú meg is történt

[11] *Államiratai.* 168—170. l.

volna, ha a magyarok e felkelés okát nem adják és Mátyás főherczeg egyfelől a fölkelőkkel, másfelől a törökökkel, tekintélyét latba vetve, békét nem köt s nem törekszik ezt állandóvá tenni, az ezt ellenzők ellen fegyvert fogván. Így történt, hogy a főherczeg a magyar, morva és ausztriai seregek élén Csehországba

44. MÁTYÁS FŐHERCZEG.

nyomulva, kivívta fivérétől a béke megerősítését. Rudolf ekkor a békeoklevelet a szultánhoz való elküldés végett ajándékkal együtt a főherczegnek átadta, mely iratot és ajándékot Herbersteinra, mint első követre és rá, mint adjunktusra bízta, hogy a szultánnak megerősítés kieszközlése végett az ajándékkal együtt átnyujtsák.

De ezenkívül Magyarország főurai és az egész Magyarország rá, mint magyarra s a magyar dolgokban jártas követre

bízták, hogy tanuskodjék Mátyás főherczeg jóságáról a magyarok és barátságáról a szultán iránt; másfelől, hogy nevökben előadja kérés gyanánt azon módokat, melyek által e béke tartós lehet és melyekkel némely nemzetek gyűlöletét a magyarok iránt a szultán megenyhítheti és megszüntetheti.

Ezek elseje a béke megerősítése és egy teljhatalmú követ küldése a császárhoz a szultán részéről. Azután fontolja meg a szultán, hogy a magyarok e felkelése mekkorát használt a török birodalom erősbödésének és növekedésének s az addig hiában próbált béke megkötésének. Ámde elvesztvén a keresztyének Esztergomot s le kellvén mondaniok Kanizsa és Eger visszanyeréséről, nem könnyű elmondani, hogy a magyar név kiégetésére és korholására ez a felkelés mily lobogó fáklyákat gyujtott fel, minő terveket és eddig nem ismert mesterkedéseket ébresztett a római birodalomban élő királyok és herczegek lelkében.

A szultán legfőbb feladata tehát elérni, hogy a magyarokban állandó és erős barátokat nyerjen a keresztyén fejedelmek gyűlölete nélkül. Ezt eléri, ha Esztergomot, Kanizsát és Egert visszaadja, melyeket csak a keresztyének gyűlöletével birhatna, ellenben visszaadásukkal meggyőzné őket, hogy a magyarok joggal hívei és barátai az ily jóltevő török szultánnak.

Nem kétkedik ő, hogy sok tanácsosa van a szultánnak, kik az ő birodalma határainak megerősítése miatt e tervet rosszalják. De a birodalmak történetei gyakran megmutatták, hogy jobb a szomszédok barátságára, mint a fegyverekre támaszkodás. Ezt kell megfontolnia a szultánnak is. Már pedig az ajánlott módon eléri, hogy a külnemzetek irígységétől és gyűlöletétől megmentett magyarok jobb és biztosabb barátai lehetnek, mint voltak azelőtt s birodalma ezáltal szilárdabbá válik.

Itt aztán ékesebb latinsággal ismétli az előbbi közös oratioban elmondottakat. Hogy ha a szultán oly hirtelen Esztergom és Kanizsa visszaadását el nem döntheti, a magyar rendek reménybeh készek várni; Eger visszaadását pedig azzal együtt kérik, hogy

a párkányi vár lerontásával a dunáninneni vidék Pestig visszaadassék. Megismétli az adózó nép nyomorát török területen s az adó megszabását úgy kéri, min Szulimán idejében volt. Felsorol pár nagy visszaélést, hogy a szupassák (altisztek) és spahiák (könnyűlovasok) szolgáikkal, lovaikkal, kutyáikkal hosszabb ideig a falukon élősködnek; sőt a hódolt falvakban lakó nemesség is folyvást zaklattatik és nyögő panaszra kényszerül. A rendes adó beszedése és azonkívül az alattvalók nyugton hagyása elrendelendő és megtiltandó a nem hódolt falvaknak lopva megtámadása, a zsákmányolás, öldöklés, pásztorok, gyermekek, leánykák elrablása és eladása. Kéri továbbá a föntebb már említett és uraiktól szabadságlevéllel ellátott rabok szabadon bocsátását. Végre mindehhez egy fényes szónoki befejezést csatol, melyben elmondja, hogy ezek a magyar rendek főbb óhajai. Kéri, hogy mindezekben legyen tekintettel a magyarok érdemeire és Mátyás főherczeg barátságára. Ezek a háborút békével szüntették meg nyugaton, a szultán birodalmának csendet adtak, lecsillapították a háború viharát, «melyről tudva van, hogy még a győzőnek is csak alig juttatja a győzelmet». Járjon el úgy, mint Szolimán, ki győzelmeit az elfoglalt részek visszaadásának dicsőségével emelte; ezzel a magyarokat még jobban lekötelezi és magának minden nemzeteknél dicső nevet szerez.[12]

Látható, hogy ez a beszéd egészen azoknak a szónoklatoknak mása, minőket a római és görög történetírók műveiben találunk. Az eszmemenet retorikus és sofistikus módszerrel van felépítve. Egyébaránt az a főgondolat, hogy a török szultánnak a saját érdekében áll e várak visszaadása által a magyarokat megnyerni, Illésházy gondolata, ezt Rimay magával vitte, ő csak kiszínezte.

Természetesen a szépen kigondolt s bizonyára hasonló módon előadott, de a tolmácsolásban sokat vesztett beszédnek nem lett semmi eredménye. Legelőször is Rimayék abban csalódtak,

[12] *Államiratai* 170—74. l.

mintha a fiatal szultánnak egészen szabad lett volna az elhatározása. Ez első sorban a nagyvezértől és divántól függött. Már pedig a törököknek általában az volt a meggyőződésük, hogy előnytelen békét kötöttek, tehát mentül többet akartak most belőle kicsikarni, a függő kérdések megoldása pedig nem állt érdekökben, mert a status quo nekik jó volt, mert e szerint birták mindazt, a mi vitás volt.

Ennélfogva azt a politikát követték, hogy a főkérdésekre nem válaszoltak. E helyett azt mondták magáról a békéről, hogy Rudolf császár sem hisz benne, mert különben nem küldte volna őket oly húzva-halasztva Konstantinápolyba az ajándékokkal. Erre Rimayék hiában felelték, hogy az akadályokat a törökök okozták, úgy hogy közben még fegyveres fenyegetésről is volt szó, mert a török nagyoknak mindenre volt válaszuk s ellenök fordították a kérdést azzal, hogy a halogatásnak czélja Rudolf részéről egy új háborúra való előkészület volt, miben volt is valami igaz.

Mondták a törökök, és ebben is volt igazság, hogy Rudolf meg sem akarta erősítni a békét, ő tehát nem kivánta; bizalmatlanságukat fejezték ki a miatt, hogy őket követekül Mátyás főherczeg s nem maga Rudolf küldte, mint a béke szavai rendelik; azt mondták, hogy a követségnek ez a módja nem is egészen felel meg a hitelességnek s hogy a német császár akarata ellen küldte őket Mátyás főherczeg. Ettől a törökök utóbb elálltak, hiszen maguk sem vehették ürügynél egyébnek; de midőn arról beszéltek, hogy a párkányi palánkot (újvár) rontassa le a török és Váczig a területet, mint Váczhoz tartozót, tegye szabaddá, azt felelték, hogy ilyesmivel akkor álljanak elé, minthogy ezek nincsenek a békében, mikor Murat basa, a nagyvezér s a diván összes tagjai, kik részben vele Ázsiában vannak, otthon lesznek. Midőn a visszaadandó három várról beszéltek Rimayék, akkor azzal álltak elő, hogy miként kívánhatnak ilyesmit, ha a békében maguk sem hisznek komolyan s az események folyása a törökök e gyanuját teljesen indokolja. De, mondták, ha egyszer a kétségnek árnya sem lesz többé, ha kellő időben s okosan fordulnak a szultánhoz, meglátják, hogy

45. VÁCZ A XVII. SZÁZADBAN.

miként fogja orvosolni minden bajukat. Most előállni a zsitvatoroki békén túlmenő kívánságokkal időelőtti, mikor még maguk a követek sincsenek tisztában a maguk részéről az ügyekkel.

Így folyt ez a komédia, a míg csak követeink ott voltak, és ha Rimay leveleit olvassuk, azt a benyomást nyerjük, hogy ő némileg hitt a törökök e szavaiban s mindenesetre nem volt kiábrándulva sokáig még akkor sem, midőn már visszatért és Budán várta megszabadulása idejét.[13]

Egyébként úgy a tárgyalt beszéd, mint az ő különben sikertelen rábeszélései, informácziói, az egyes török főemberekkel való beszélgetései s más körülmények is azt tanusítják, hogy e követségben szerepe éppen nem másodrangú volt. Ő maga is önérzettel említi fontos működését különösen abban, a mint a török előkelőket meg bírta nyerni. Magának tulajdonítja annak kieszközlését, mely szerint a szultán levélben elismerte, hogy Vácz a magyaroké és ezért lemondott róla, noha sokat vitatták, hogy azt a töröknek kell bírnia, ha másért nem, hogy lerontassa, mert e mellett Esztergomnak és területének birtokát méltán vélte bizonytalannak.[14] Elmondja Berger Illésnek írt 1609. május 26-iki levelében, hogy ebben a nehéz és veszélyes útjában az Isten oltalmát és jóságát, a melyről egyébként sohasem kételkedett, különösen abban tapasztalta, «hogy a török udvar legfőbb vezetőinél magának kedvezést és kegyet szerezvén, mint még az ők hátráltató és ellenkező elméjöknek is vezetője és irányzója, még a legnehezebb körülmények közt is az igazra mérséklésben úgy járhatott el, hogy ők maguk lettek az ő dicséreteinek hirdetői s csaknem versenyezni látszottak a neki juttatandó tiszteletben».[15]

Rimay másik fontos szerepe abban állt, hogy ő bírt legjobban eligazodni az eddigi bonyolult tárgyalásokban s az ezekről készült írásokban. Éppen ezért tőle bírjuk részletes kivonatát

[13] L. ezekről kivált 1609. febr. 14-iki levelét Illésházyhoz a *Függelék*ben.
[14] *Történelmi Tár.* 1880. 432. l. Nagy Gyula: *Adalékok* stb.
[15] *Államiratai.* 53., 60. l.

46. FORGÁCH ZSIGMOND ARCZKÉPE.

abból az időből annak is, hogy a zsitvatoroki béke magyar, illetve latin és a törökök által készített szövege miben tér el.[16] Ezeken kívül az esztergomi hódolt faluk dolgában a Zsitvatoroknál adtak egy nyilatkozatot a magyar és egyet a török biztosok is, de ez utolsó éppen oly homályos volt s éppen annyira eltért a magyarok szövegétől, mint maga a török békeszerződési példány; sőt ez a török nyilatkozat nem egyezett meg teljesen még a török békeokmány szövegével sem. Maga írja Rimay, hogy «a törökül írt levél ellen annyi disputatióm volt nekem ott benn (Konstantinápolyban), hogy ő maguk sententiát adtak a vezérek reá, a mint másutt megírtam Nagyságodnak» (t. i. Forgách Zsigmondnak). E szerint tehát a követség ideje alatt is eleget vitatkoztak, a nélkül, hogy a hódolt faluk jegyzékével tisztába jöttek volna s a törökök engedni látszottak, a nélkül, hogy valóban engedtek volna. Jogosan írta tehát utóbb, hogy «ottben nem aludt» és Glover Tamás angol követ is joggal jegyezte meg 1608. november 17-iki jelentésében, hogy «Rimay igen komoly és eszes ember».[17]

Mindemellett majdnem semmit sem értek el. A már említett jelentésből tudjuk, hogy a törökök szokott politikája szerint, az október 28-iki kihallgatáson sem a szultán, sem egy vezér nem szólt bár egy szót. Így távoztak el. Október 30-án azonban a kaimakam magához hivatta őket és egy aranynyal kivarrott zacskóban átadta nekik a szultán által aláírt békeszerződést. Erre Herberstein kijelentette, hogy látatlanul nem fogadja el. Bárha a kaimakam esküdött rá, hogy ez a zsitvatoroki békeokmány szószerinti török fordítása, de Herberstein nem engedett és a saját

[16] *Államiratai.* 403. l.

[17] *U. o.* 401. l. 1609. augusztus 19-iki levele Forgách Zsigmondhoz. — Angyal Dávid: *Pótlékok a londoni okmánytárhoz. Történelmi Tár.* 1901. 418. l. Maga Rimay két helyt is önérzettel emeli ki az angol követnek iránta mutatott bizalmát és barátságát, a ki «velem való nyájas ismerkedésében való beszélgetéséből, mond Rimay, sok dolgokat adott olyakat értenem, kiket sokan nem értének . . .» Ugyancsak írja, hogy az angol követ mondta neki, hogy a szultán a velenczeiek és spanyolok ellen fog menni a tavaszon, ha ázsiai háborúit befejezte, de azok fognak módot ejteni rá, hogy a háború Magyarországra terelődjék. Levelei Illésházyhoz 1609. február 4. és 19-ről. L. *Függelék*ben.

KÖVET TISZTELGÉSE A SZULTÁNNÁL.

kezében levő békeokmányt kiadni nem volt hajlandó, míg a szultán által aláírtnak szövegét nem látja.

A török kaimakam kezdetben esküdözött, hogy neki e zacskót felbontania nem szabad, de aztán engedett. Ekkor Herberstein a tolmács által olaszra fordíttatván, kisült, hogy tartalma nem egyezett meg az övével, tehát nem fogadta el. Most hoszszabb vita után a kaimakam eléjök adta a béke azon török nyelvű okmányát, melyet a Zsitvatoroknál maguk a császári biztosok is aláírtak s azt mondta, hogy a szultán által aláírt okmány ennek szószerinti mása. Erre azonban Herberstein azt felelte, hogy ő erről az okmányról tud; de mert azt török tolmácsok magyarázták meg a biztosoknak, kik nem tudtak törökül, ő hitelesnek csak a nála levő megerősített latin szöveget tartja, melyet a török biztosok is elfogadtak és Rudolf is megerősített. Őket nem új békekötés, hanem az okmányok kicserélése végett küldték Konstantinápolyba; ő tehát a magával hozottnak kéri hű párját, különben saját császára és királya előtt fejével játszik.

Most a török kaimakam (nagyvezérhelyettes) szép paripát és kaftánt igért Herbersteinnak, ha enged, de természetesen siker nélkül. Erre haragra gyúlt és a német tolmácsnak esett, hogy mért fordította le hűven a török szöveget, mért nem szedte rá Herbersteinékat és azzal fenyegette, hogy a tengerbe dobatja. Erre az ősz tolmács, ki már négyszer szenvedett a töröktől s a többek közt nehéz, hosszú fogságot is, kérni kezdte Herberstеint, hogy vesse közbe magát ügyében.

A következő napokon sem haladt előre a tárgyalás, sőt a törökök megpróbálták az évi ajándék követelését is. Végre azt ajánlták, hogy várják be Murát pasa, nagyvezér, megérkeztét. Ebbe Herbersteinék beleegyeztek, csak egy futár küldését kérték Bécsbe, ki a császárt a dolgok állásáról értesítse; de mint Herberstein hallotta, a szultán ezt nem akarta s elrendelte, hogy őket bocsássák vissza.

November 6-ikán újra a kaimakamhoz (nagyvezérhelyettes)

hívták őket, a hol ott volt a török kanczellár s több birodalmi méltóság. A kaimakam újra megpróbálta elfogadtatni az előbbi okmányt, mely lényegében úgyis ugyanegy. Csak a miéink végleges tagadó válaszára jelentette ki a kaimakam, hogy lemásoltatta az okmányt a Herbersteiné szerint, mire annak lefordítása és megegyeztetése megtörtént. Ez alkalommal Herbersteinék különösen a módosított részeket apróra megvizsgálták, a tolmács (di Ferro) által ismételve megmagyaráztatták. Végre megnyugodtak, noha még mindig volt némi eltérés, de mint a jelentés mondja, ezt a török nyelv természete okozza, mert a különös kifejezések helyett csak általánosakat ismer. Azonban utóbb kiviláglott, hogy a törökök mégis csak rászedték őt és Rimayt egy pár lényeges pontban, minő volt az egyszeri ajándék helyett a három évenként megismétlendő ajándékküldés és az Esztergomhoz számítandó hódolt falvak ügye. Most Herberstein azt kívánta, hogy ezt az átvizsgált okmányt előtte csomagolják be és pecsételjék le. A kanczellár haragosan jegyezte meg, hogy ő nem áruló, mért nem hisznek neki, holott a szultán bízik Herbersteinékban? De azért teljesítette Herberstein óhaját s az okmányt előtte aranyzacskóba helyezve, lepecsételte. Azután a kaimakam két kezébe fogva felállt, homlokához és ajkához érintette, imát mondatott felette s úgy adta át, a kötött békéhez szerencsét és boldogságot kívánva. Hasonló szertartással adták át Herbersteinék a másik okmányt, mire a kaimakam kijelentette, hogy a szultán a bennfoglaltakat megtartja és megtartatja. Erre összeültek, szerencsét kívántak egymásnak, végre a kaimakam mindkét követnek kaftánt ajándékozott s barátságosan váltak el.

Felesleges megjegyezni, hogy Kanizsa, Esztergom és Eger továbbra is török kézben maradtak. Kanizsát csak 1690. április 13-án, Esztergomot 1683-ban, Egert 1687. deczember 12-én foglalták el újra a keresztyén hadak. Sőt még jellemzőbb, hogy maga a békeokmány is több új tárgyalást tett szükségessé. A törökök ravaszsága s a mieink naivsága vagy járatlansága egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a béke néhány pontja még

mindig csak a török felfogást fejezte ki. Ezekről Konstantinápolyban 1610. elején az új alkudozásokat Negroni András és Buonuomo Péter végezték a bécsi udvar részéről, de ez már nem tartozik ide.[18]

VI.

Herberstein és Rimay 1608. november 16-án számtalan búcsulátogatás után Konstantinápolyból haza indultak, de a rossz idő miatt csak 1609. január 3-án érték Budára, hol mindaddig kellett időzniök Ali basánál, míg a hátralékos 50 ezer arany forint meg nem érkezett.[1] Ez pedig oly lassan ment, hogy Herberstein és Rimay szeptemberig Budán, illetve Esztergomban maradtak. Itt értesültek csak II. Mátyás királylyá választatásáról. Rimay január 4-én üdvözölte a királyt, kívánva, hogy akkora legyen a béke műveiben, mint Korvin Mátyás a hadi dicsőségben. Utjokra nézve utal Herberstein jelentésére s kéri a pénz megküldését, hogy megszabaduljanak.

Január 11-én vette aztán Rimay Bécsből az Illésházy levelét is, ki értesíti arról, a mit már tudott, hogy II. Mátyás lett király, ő nádor s a békét meg akarják tartani. Megbízza, hogy mivel az 50 ezer forint nincs meg, próbáljon alkudozni, hogy a török nem fogadna-e el ebbe az öszegbe posztót és ezüstnemüt? A kanizsai hódolandó falvak jegyzékét kétoldalú küldöttség fogja eligazítani s megbízza Rimayt, hogy eszközölje ki Alinál a Battyáni szolgái kibocsátását, mert emez akkor szintén kiadja török foglyait, kik a béketárgyalások alatt estek fogságba és végre azt, hogy a Dunától Erdélyig s az Esztergom körüli határokat többé ne feszegessék.

[18] Angyal Dávid: *Magyarorsz. tört. II. Mátyástól*... 134. s köv. ll.

[1] Rimay Konstantinápolyból egy török mént hozott és ismerőseinek különböző ajándékot, pl. Dóczy Istvánnak (Vácz) egy szablyát, melyet Budán ő diszíttetett ki s hozzá török formára ezüst markolatot és hüvelyt csináltatott.

Volt tehát Rimaynak ujra tennivalója, de ezért nem kellett volna Budán oly soká időznie, hiszen úgysem bírta eligazítani. Azonban, a mi hihetetlen, a bécsi udvar nem bírta s részben nem is akarta az 50 ezer forintot elküldeni. A nemakarás oka az volt, hogy olasz és spanyol intrigánsok saját érdekökben, hogy a zavarosban halászhassanak, szerették volna, ha a béke felbomlik, tehát gátolták a pénz elküldését. De volt ennek diplomácziai oka is, t. i. ezzel nyomást akart az udvar gyakorolni arra, hogy az esztergomi és nagykanizsai meghódolandó falvak jegyzéke hazánkra nézve kedvezőbben állapíttassék meg. Ez különösen Illésházynak feküdt szívén.[2]

Minderről ma már tiszta értesülésünk van Rimaynak újabban előkerült, Illésházyhoz 1609. február 14-éről és 19-ikéről Budáról írt két leveléből, melyekben minél előbb való kiszabadításukat kéri a hiányzó 50 ezer aranyforint beküldése által.

Azt mondja első levelében, hogy Illésházy leveléből, melyet nem ismerünk, szerette volna megtudni a késedelem okát, mert ő ezt a törökök ítélete miatt inkább károsnak, mint hasznosnak véli. Már Konstantinápolyban is mondták neki a vezérek, hogy a németeknek és magyaroknak nem kell a béke, világos ez az ajándék késedelmes elküldéséből. Most Budán újra ezt hányják-vetik s azt mondják, hogy a német császár és a magyarok háborun törik a fejöket. Ne higyje Illésházy, hogy a hódoltság ügye kedvezően elintézhető a pénz beküldése előtt, mert a szultán megparancsolta ugyan Ali budai basának, hogy igazítsa ezt el a zsitvatoroki béke szerint, de ez a parancs csak azutánra szól és akkor Ali kedvezéssel is volna a magyarok iránt. De ő kivált az Esztergom táji hódoltság ügyét nem is tartja sürgősnek. Előbb az ország nevében levélileg kellene a szultánt magát megkeresni, hogy Váczig adja át hódolatlan a területet, a mint ők Konstantinápolyban létök alatt kérték, de Murát basa nagyvezér távollétében nem akartak róla tárgyalni. Azóta Murat

[2] *Államiratai.* 56., 57. l.

haza érkezett Konstantinápolyba s követet küldött a budai basához, kitől izente, hogy a békét még erősebbé kell tenni. Kérdi, hogy a török követek még ott vannak-e s inti, hogy bánják

47. II. MÁTYÁS MAGYAR KIRÁLY.

velök becsülettel stb. A basa most a dolgok ily függő állapotában nem tudja, mit izenjen a nagyvezérnek, mert tart tőle, hogy a béke fölbomlik.

Ezután híreket ír. A szultán Málta és más szigetek ellen hét évi hadjáratot hirdetett. Ez is alkalmassá teszi az időt, hogy a dunántúli hódoltság dolgában írjanak a szultánnak, mert ez a nagy gondja engedékenynyé fogja tenni. A tengeri készületeket ő már Konstantinápolyban létekor látta s az angol követ is figyelmeztette rá, okául a velenczeiek ármányait mondta. A török a lengyelek ellen is készül, mire a tatár kán ingerli a szultánt s egy Budára érkezett moldvai követ beszéli is, hogy a tatárok máris két ízben törtek rá a lengyelekre.

Egy kiszabadult Ali basa nevű török fogoly is érkezett Budára. Ez is állandón beszéli, hogy a béke rövid időn felbomlik. A budai basa nem akarja haza ereszteni, mert ott is álhíreket fogna terjeszteni. Ez is azt mutatja, hogy kiszabadulásuk egyenesen államérdek és az egyetlen, mely a törököt megnyugtatná, mert Konstantinápolyban is a kétség volt, mint Rimay hiszi, a főbaj, hogy a zsitvatoroki békén túl elérni semmit nem tudtak.

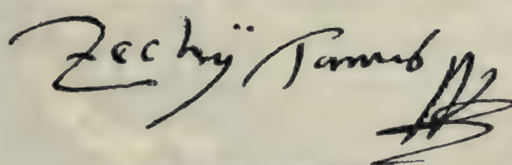
Széchy Tamás írt ugyan Alinak, hogy ő van több másokkal megbízva a Kanizsa vidéki hódoltság ügyével, de Rimay nem hiszi, hogy ehhez hozzákezdjenek az esztergomi ügy előtt.

Mindezt a sürgetés végett írja. De ha Illésházy azt hiszi, hogy a hódoltság ügye előbbre való, akkor tüzessen ki napot s írja meg okait a basának, hogy mért kell ennek előbb meglenni, mert a török kezdi az ők eltartásukat megsokalni már csak a kételkedés és a magyarok részéről némi fegyveres hírek miatt is, milyenekről három tudósítás is érkezett már Budára Alihoz.

A második levél február 19-ikéről, melyet Rimay saját szolgájától küldött el s újra mellékelte hozzá előbbi levelét, már rövidebb és kevésbbé érdekes. Levelét különösen azért írja s szolgáját azért küldi, mert biztosat kíván tudni, hogy ő is helyesen járjon el s főképp tudni akarja, hogy megmarad-e a béke? A mindenféle hírekkel szemben maga Ali basa is meghagyta neki, hogy határozott híreket szerezzen, ő bizonyosságot kíván. Úgy hallják, hogy a pápa és spanyol király hada «Karinthiára és Ausztriára szállong», hogy Máltáról elfordítsák

a török szándékát s ha ez igaz, akkor ezek a mi nyakunkra hozzák a törököt. Erre figyelmeztette őt az angol követ is Konstantinápolyban. Herberstein nézete azonban az, hogy ez a had és a német császár hadszedése nem a török, hanem az eretnekek ellen irányul abból az elvből, hogy «haereticis non est fides servanda». Trauzen volt Bécsben az egyetlen tanácsos, ki e felfogást elutasította, mint méltatlant a német császárhoz. Mindezeket tájékozásul írja meg, kérve, hogy szolgáját hamar bocsássa vissza és mentse ki őket.[3]

Most már Rimay biztosat tudott meg Illésházy válaszából, a mely különben nem maradt ránk. Egyrészről pénz sem volt s ezért kellett az ügyet halogatni, másfelől azt hitte Illésházy annyi csalódás után, hogy a török kapzsisága miatt a pénz megküldése előtt könnyebben fog menni az esztergomi hódoltság ügye. Mindenesetre elő fognak még adatok kerülni, melyek e titkosabb okokat még jobban fölfedik. Azonban Herberstein és Rimay sehogy sem akarták megérteni e két kérdés kapcsolatát, mert ők Budán másként látták a dolgot. Lehet, hogy kiszabadulásuk érdekében beszéltek így, mert a hódoltság kérdésének megoldásában nem hittek, lehet az is, hogy legalább Rimay, a maga naivságában Ali nyájassága miatt elaltatva többet hitt a török jóakaratában a kellőnél.

48. SZÉCHY TAMÁS NÉVALÁIRÁSA.

Elég az, hogy Rimay az Illésházytól kapott hírek után panaszkodott s mindketten szomorúan vették a hírt Budán, mint ezt Rimaynak február 24-én Illésházyhoz és márczius 11-én Tribel Gáspárhoz írt leveléből látjuk. Utóbbiban azt írja, hogy a király

[3] Mindkét levelet l. *Függelék*ben. Az elöbbi levél másolat, mely az utóbbihoz volt mellékelve. Eredetijök Bécs. Kriegs-Arch. Schriften-Abth. H. K. R. Akten. Fasc. 135. U. ott megvan az első levél latin fordítása is. Mindkettőre Veress Endre úr volt szives fölhívni figyelmemet.

is tudatta velök, hogy kiváltásukat meg kell a hódoltság ügyének előznie.[4]

Így ültek tehát Rimayék szégyenszemre Budán s gúnyos megjegyzéseket kellett lenyelniök. Midőn aztán arról értesültek, hogy Illésházy is Bazinba jött, mert Forgách Zsigmond nőül vette br. Pálffy Miklós leányát, Katát s ő ennek lakodalmára jött haza; ekkor február 24-én esdeklő levélben fejtették ki helyzetöket és azt, hogy Budán ülésök a keresztyénségnek mekkora gyalázatja, hogy a török nem is hisz a békében és csakis Illésházy levele Alihoz a kanizsai küldöttség dolgában adott ismét nagyobb bizalmat a békére nézve.[5]

Pedig Rimaynak lett volna ugyancsak fontos ügye Tót-Lipcse vára miatt, melyet, fájdalom, a rendelkezésünkre álló adatokból pontosan meg nem határozhatunk. E szerint Tót-Lipcse (Zólyom-m.) közelről érdekelte Rimayt, mert leendő apósa, Tribel Gáspár, zálogban bírta, kinek leányát Rimay még követsége előtt eljegyezte. Éppen ebben az időben felszólították Tribelt, hogy a várat kezéből adja ki. Tribel most nemcsak maga írt Rimaynak, hogy írjon a királynak s a nádornak, hanem megkérte Kollonits Szigfridet is,[6] hogy próbálja kieszközölni bármi módon, pl. Herberstein útján is Rimay hazajövetelét, mert ő nem elég erős Tót-Lipcse megtartására. E tárgyban 1609. január 19-én Kollonits csakugyan bőven ír Rimaynak Tribel és leánya nevében, említve itt Herbersteinhoz írt levelét is, hogy vagy zálogra, vagy akár helyettes állításával eszközöljön ki szabadságot és ha ez nem lehetne, akkor eszközöljön ki szabadságot sógorának, Oktaviónak, a ki tárgyaljon az ő nevében, vagy ha mindez sem lehetne, akkor írjon Illésházynak, hogy fogadására emlékezve, tartsa függőben Tót-Lipcse dolgát, a míg ő kiszabadul Budáról.

4 *Államiratai.* 55—57. l. A Tribelhez irt levél 56. l. A nádorhoz irt levél kétszer is megvan az 58. lapon fogalmazásban, a 179. l. teljes szövegben. Azt is olvassuk erről az 50 ezer forintról, hogy ebben az időben a bécsi kereskedőkre vetették ki.

5 *Államiratai.* 179. l. U. e. levelet megismételte Rimay márcz. 2-án. *U. o.* 58. l.

6 Kollonits életét l. *Vasárnapi Ujság.* 1911. 16 sz. Takáts Sándortól.

ILLÉSHÁZY ISTVÁN.

Ezt az utóbbit Rimay természetesen megtette; sőt írt érdemeire hivatkozva magának a királynak is a halasztás ügyében s megkérte ő maga is Herbersteint a közbelépésre. Képzelhető, mint esett Rimaynak Kollonits leveléből azt olvasni, hogy ú. n. jóakarói nem érdeklődnek ügye iránt.[7] Tudjuk, aztán, hogy Tót-Lipcse ügyében tárgyalt is Tribel Beszterczebányán, még pedig sikerrel, úgylátszik, a nádor közbelépése következtében. Ugyancsak egy másik tárgyalásról is tudunk, melyen Tribel, betegsége miatt, csak helyettessel vett részt. Mindezek eredménye az lett, hogy a nádor közbenjárására az ügy bővebb tárgyalása június 24-ikére halasztatott. Reméli, írja Rimay, hogy most már jól fognak menni a dolgok. Tribel megnyughatik s ha ő kiszabadul, maga is közbenjár a nádornál és sikert annál inkább remél, mert folyton módjában áll nagy állami szolgálatokat tenni.[8]

Így egyelőre nem maradt hátra egyéb, mint a húsvéti ünnepekre egy papot kérni istentisztelet végett és megkérni egy másik evangelikus papot, hogy kiszabadulásáig jegyesét vígasztalja s adja át neki «szerelme egész mélységéből fakadó százszoros üdvözletét».[9]

Közben az volt ily körülmények közt Rimayék czélja, hogy mentül hamarább összeüljön az a bizottság, mely végre megállapodjék az esztergomi hódolt falvak jegyzékében. Rimay ez időbeli leveleiben erről 1609. márczius-április havából különböző sürgetéseket és reménykedéseket találunk. Az értekezlet helyéül az esztergommegyei Szögyén (Szölgyén) volt kitűzve. Török részről Ali küldöttei, esetleg maga Ali, magyar részről Forgách Zsigmond és pár más voltak megbízva az alkudozással. Azonban az először márczius 20-ikára, majd április elejére és harmadszor április 8-ikára tett határidőt sem bírták a magyar biztosok elmaradása miatt megtartani. Erről Rimay elég méltán panaszolkodik s méltán

7 *Allamiratai.* 176. l. Kollonits levele. Neki is ismeretes két levele Tribel Gáspárhoz, egy 1609. febr. 9-ről, egy kelet nélkül ugyane hónapból. *U. o.* 50., 54. l. Rimay levele II. Mátyáshoz. *U. o.* 53. l. A nádornak az elhalasztás tárgyában írt a febr. 14-én kelt hosszú levele végén. L. *Függelékben.*

8 *U. o.* 56., 62. l.

9 *U. o.* 57. l.

emlegeti Ali boszúságát is azzal együtt, hogy a mint hallja, Zulfikár bég, a török követ, Pozsonyban rosszabb ellátásban részesül, mint azelőtt Bécsben s most attól tart, hogy velök is ez fog Budán kölcsönben történni.[10]

Mialatt ezek folytak, Ali basa küldött egy jegyzéket Illésházynak a meghódolandó városokról és falukról, mely azonban teljesen más volt, mint a mit a zsitvatoroki béke 16-ik pontja és minden megegyezés megállapított. Ugyanis több mint 300 még nem hódolt falut sorol fel most, azaz mindazokat a helyeket, melyek egykor Esztergom török kézre jutásakor török kézre jutottak. Illésházy menten elküldte ezt Rimayéknak, hogy vele tárgyaljanak, fejtsék ki, hogy ez békeszegés. De ezek nem beszélhettek vele, mert Ali lova leesvén, ő maga is arczán megsebesült. Pár nap mulva beszéltek ugyan vele, de aztán Ali Egerbe ment egy hónapra, színleg azonban meghagyta Amhát ügyvivőjének, hogy ha a király megbizottai megérkeznek Szögyénbe, ők is jelenjenek meg. Eltávozásának czélja egyébként az volt, hogy a megegyezést húzza s minden maradjon meg úgy, a hogy van. E mellett, mint mindig, ekkor is Rimayéknak szintén azt erősítgette, hogy ránézve is a békeokmány irányadó.[11] Azonban mindez csak szóbeszéd és szócsavarás volt.

Rendkívűl megnehezítette a helyzetet, hogy Illésházy 1609. május 5-én Bécsben, még a szögyéni tárgyalások megkezdése előtt meghalt. Most Ali még makacsabb lett s midőn június elején végre összeültek a megbizottak Forgách Zsigmonddal, török részről Amháttal, egy igen körmönfont eszű ügyvivővel, hogy a meghódolandó falvakról tárgyaljanak, akkor, noha Ali a biztosoknak írt levele szerint beleegyezett, hogy kikutassák a falvak hovátartozását, most mégis a török biztosok éppen Ali nevében meggátolták a kérdésnek a béke 16-ik pontja szerinti eldöntését. Ennélfogva a magyar biztosok 1609. június 10-én Alinak levelet írtak, mellékelték hozzá az 1608. június 18-iki komáromi megálla-

[10] *Államiratai.* 57. l. Levele Illésházyhoz. 49., 61. l.
[11] *U. o.* 48., 69. l.

49. BUDA ÉS PEST A XVII. SZÁZADBAN.

podást, melyben egyrészről Ali, másrészről Illésházy és Kollonits megegyeztek s aztán Érsekújvárra vonultak vissza, várván Ali válaszát.

Minderről Rimay és Herberstein ugyane napon értesíttetvén, június 13-án kihallgatást kértek Alitól. Rimay volt ez alkalommal a szóvivő, a ki újra előadta a zsitvatoroki béke 16-ik pontjának s az Ali és Illésházy régibb és ismételt megállapodásainak tartalmát. Ezután egy egész párbeszéd folyt le, melyet hosszú volna itt teljesen előadni. Ebben az a jellemző, hogy Ali a fődolog elől állandóan kitért s általában nem ismerte el a békepont igazi értelmét és azt feszegette, hogy a kéznél levő iratok szövege nem hiteles, neki a szultántól az eredeti szerződést kell elhozatnia. Ezzel újra az volt a czélja, hogy mivel ez hónapokat vesz igénybe, tehát addig halasztassék az ügy, mert hiszen a követelt helyek amúgy is török kézben levén, nekik éppen a sürgetett megállapodás volt káros. Majd teljesen eltért a tárgytól s azokkal az erőszakokkal állott elő, melyeket magyar-német részről a béke alatt elkövettek a törökök ellen. Például minő nehéz neki a magyarokhoz még megbizottakat is küldeni, mikor most, a szögyéni tárgyaláson is, saját ügyvivőjének egy ifja kétszáz tallérral eltűnt, egy másik agának egy ifjú szolgáját majdnem meggyilkolták s csak társai mentették meg. Előadott sok más egyebet is, miket itt mellőznünk kell.[12]

Végre mintegy kimerült és szünet állt be. Azután arra nézve, hogy mit kellene tenni, a basa egyszerűen azt felelte, hogy egy év is lejárt, a tárgyalás mindig sikertelen volt, ő nem remél semmit tőle s részéről a kezében levő falvak bíráit egyszerűen kényszeríteni fogja, hogy a töröknek szolgáljanak. Az ő spahiai úgy sem fognának belenyugodni, hogy a követelt falvakból kitiltassanak. A mieink ekkor újra a békepontra hivatkozva, kérdezték, hogy erőszakkal vagy a béke szerint kíván eljárni?

[12] Ezek voltak okai, hogy Rimay *Közönséges inségek* cz. a. 26 pontban, melyhez egy más kéz egy 27-iket csatolt, összeírta a törökök zaklatásait és kegyetlenségeit. Ezek a pontok utóbbi tárgyalásokban is szerepelnek. *Államiratai.* 405. l.

Végre azt felelte, hogy mindkét részről csak egy-egy embert kellene a dolog tisztázásával megbízni s módot fog lelni, hogy e miatt és az eredeti szerződés megküldése végett a szultánnak írjon.

Ekkor egyelőre semmit sem lehetett tenni. A magyar biztosok, élükön Forgách Zsigmonddal, június 16-án Érsekújvárról egy újabb levelet intéztek Alihoz, melyben újra kérik a béke pontos megtartását s szintén fölemlítve a törökök számos erőszakát, melyek a béke megszilárdulásával mindkét részről meg fognának szűnni, ráhárítják a felelősséget. Ezzel a tárgyalások egyelőre megint megszakadtak s komolyan utóbb sem folytatták.[13]

50 FORGÁCH ZSIGMOND CZIMERE.

A mint látható, követeinknek Budán akadt elég tennivalójuk; de mindez e tennivalóknak csak része volt. Még az adott nehéz viszonyok közt is majdnem legkellemetlenebb volt, hogy örökké el kellett nekik valamit egyengetni, foglyokat kiszabadítni, kicserélni, egy-egy kölcsönös erőszakot kimagyarázni, elsimítni. Rimay leveleiben olvassuk pl., hogy 1609 augusztus 12-én Werebély János váczi alkapitányt ajánlja II. Mátyás kegyeibe, a ki a török kicsapongások megtorlása miatt magát gyűlöltté tette, holott kiváló érdemű ember. Ír a horvát bánnak s a szőnyi kapitánynak, hogy ha a békét megerősítve látni akarják, szüntessék meg a határokon a kegyetlenségeket és megátalkodottságot. Ugyanerről jelentést tett II. Mátyásnak is, mert a panaszok már egész a szultánig eljutottak. Máskor Ali basa fogta el Preiner

[13] *U. o.* 68–73., 63. l.

követét, Földesy Istvánt, a ki Rimay hívására jött Budára, a mire őt éppen maga Ali kérte fel, most tehát siet bő előterjesztést tenni Alihoz a követ kibocsátása végett. Majd egy morva nőt szabadít ki török rabságból s meleg ajánlólevéllel látja el az útra. Máskor a kecskemétiek és nagykőrösiek ügyében jár közre, hogy a Bocskaytól adott szabadságaik biztosíttassanak. Majd enyingi Török István kéri meg, hogy egy Ferencz deák nevű ifju legényt szabadítson ki vagy váltson meg, máskor a hodolini papné megszabadítását bízzák rá. Dóczy István váczi kapitány meg éppen egy szerelmes verset kér tőle, mely Magdolna névre szóljon, máskor különböző megbízásokkal látja el; majd megint a komáromiak fordulnak hozzá, hogy két komáromi embert szabadítson ki Belgrádból, más alkalommal, hogy valami török rablók megbüntetését eszközölje ki, a kik Győrből visszatérő komáromiakat megöltek és tíz ökröt elraboltak, melyeket Budán találtak meg. Közben Forgách Zsigmond egy portai kézíj vásárlására kéri és így tovább.[14]

Végre augusztus 9-én (1609.) értesíthette Forgáchot, hogy a szultántól az eredeti békeszerződés és egyéb eredeti levelek augusztus 6-án megérkeztek s Ali utasítást kapott, hogy pár száz faluért a békét ne veszélyeztesse.[15] Értesítette arról is, hogy Ali ki akarja valami módon Zulfikárt, ki ekkor már Komáromban volt, szabadítani s ezért folyvást üzeneteket váltanak. Állandóan híresztelik, hogy Zulfikárral ott rosszul bánnak. Továbbá Ali fegyvereseket küld Esztergomba s maga is oda készül, midőn őt és Herbersteint is magával viszi. Ugyanekkor történt, hogy Földvárnál a Báthory Gábor követét, Keresztesy Pált, ki több ajándék mellett Alitól egy fakó lovat is vitt a fejedelemnek, magyar katonák kirabolták. Előbb az volt a hír, hogy ezek hajduk voltak, majd hogy Batthyáni Ferencz vagy Nádasdy

[14] *Államiratai.* 45., 46., 48., 63. l.

[15] Rimay ugyanez idő alatt kivonatban összeírta, hogy mikben térnek el a magyar, illetve latin békepontok a török nyelven írt pontoktól. *Államiratai.* 403. l. *Memoriale vel signatura defectuum articulorum, qvi defectus turcicis litteris sunt insinuati.* E pontosnak tartott kivonat szintén állandón szerepelt utóbb a tárgyalásokban.

Tamás katonái. Ez más rablásokkal együtt folyton bonyolította a helyzetet. Ekkor végre azonban már az 50.000 frt Rimay és Herberstein kiváltása végett Komáromban volt s megérkezett a menedéklevél is II. Mátyástól a török küldöttek részére, kik a pénzt átvegyék. Most Forgách újra azt akarta, hogy a hódolt faluk jegyzékét előbb állapítsák meg. Ali megint biztosította őt, hogy a békeponthoz fog ragaszkodni; Forgách pedig az 50.000 frtot most is erre mintegy csalétkül kívánta felhasználni.[16]

Mindez azonban semmi megoldásra nem vezetett és így szeptember elején sok huza-vona után a budai timár-defterdár (kincstárnok, könyvvivő) átvette a pénzt Komáromban és Rimay s Herberstein Esztergomból, a hová közben Alival átmentek, Zulfikár pedig Komáromból kiszabadultak s a török nagykövet végre elmehetett Bécsbe Mátyáshoz a béke értelmében. A hódolt falvak ügyében utóbb még nagyon sok tárgyalást tartottak, de sem ezek, sem pedig még későbbi békék sem bírták végleges megoldásra juttatni. A hallgatólagos állapot mindig a status quo maradt, azonban ennek a kérdésnek további tárgyalása nem tartozik Rimay életrajzához s ezért e műben mellőzzük.

VII.

Rimay kiszabadulván a fogságnak nevezhető budai helyzetből, első feladata volt, hogy saját ügyeit rendezze, hogy nősülését előkészítse és egyháza dolgaiban részt vegyen.

Egy kis független nyugalom volt az, a mire most vágyott. Alsó-Sztregován egyelőre egészen egy templom s vele összekötve háza építésének szentelte magát, hogy a mint írja, a hely közelsége még inkább csalogatván, annál buzgóbb legyen Isten iránti kötelességei lerovásában.[1] Másik vágya az volt, hogy

16 *Államiratai.* 392. l.

1 *Államiratai.* 76. l. *U. o.* a Nógrád- vagy Gömörmegyében levő ev. ecclesia papjainak ír, hogy mivel háza még nem kész és bizonyos mennyiségű deszkára van szüksége, elküldi asztalosát, hogy ott szerezze be az ők segítségökkel s hogy annál gyorsabban járjon el, e segítségre kéri őket. (Az id. helyen Luteranensium helyett Lateranensium áll, de helyesen amúgy olvasandó.)

Alsó-Sztregován kívül szerezzen valami «bátorságosabb helyen» holmi birtokocskát, mert ez a török hódoltsághoz nagyon közel feküdt s állandón fenyegetett hely volt.

Ezt az utóbbit, Illésházy halála után, főképen Forgách Zsigmond által vélte elérhetőnek. Ugyanis neki követsége miatt egy pénzösszeget is igértek, melyet egyelőre nem kapott meg. Ő most Forgách útján Szakálban (Nógrádm.) akart addig is egy kis birtokrészhez zálogban jutni; de sietteti pénzét, mert a mit vett, ki akarná fizetni. Másrészről pedig Forgách-csal a következő ügye volt. Forgách első neje, Losonczy Anna, az egykori Ungnádné, a még azelőtti Sulyokné volt. Ennek nagybátyja, Losonczy László, bizonyos kelecséni (Tót-Kelecsén, Nógrádm.) birtokrészt elzálogosított a Madáchoknak s ebből egy részt (három jobbágyot és egy pusztát) Rimay bírt a Madách-rokonság révén. Most ezt Forgách végrehajtással vissza akarta venni s míg Madách Péter el bírta igazítni ellentmondással a dolgát, addig őt elmarasztalták, mint zálogban bírt jószágrésznek visszaadásában. Ámde noha ő, mint írja, perelhetne, mégsem teszi, hanem Forgách jóságára bízza ügyét, hogy zaklatni nem fogják. Forgách egyelőre nem is zaklatta, sőt levelet is igért neki, hogy a jószágrészt mindaddig nála hagyja, a míg kielégíttetik. Azonban ezt három év alatt sem érte meg és addig ugyan használta ezt a részt, de mivel látja, hogy Forgách többé nála hagyni nem akarja, lemond róla, csak kéri, hogy mint igérte, elégítse is ki, úgy sem volt belőle több két frt hasznánál, mert mindössze csak 16 kilányi (32 pozsonyi mérő) gabonát kapott róla s széna egyszerre csak 12 kilányi termett rajta.[2]

Ennek az ügyének további folytatását nincs módunkban figyelemmel kisérni. Hasonlóan töredékes az, a mit leendő apósának, Tribel Gáspárnak és Tót-Lipcse várának ügyében írhatunk. E vár, mint láttuk, Tribel Gáspárnak volt kezén zálogjogilag, de sokan áhitoztak rá. Tribel elbetegesedvén, dolgait rendben tartani nem

[2] *Államiratai.* 77., 78. l. Ezt lehet kivenni a hiányos iratból.

bírta s neje pedig, mint idegen, nem értett hozzá eléggé. Ez ügyekben, mint ekkor még leendő vő, Rimay is járt Tót-Lipcsén és ismerjük egy fogalmazványát Miessko Györgyhöz, melyben felkéri öt, hogy az asszonyt nehéz gondjaiban segítse, mert fiaiban nem bízik eléggé, veje pedig még nincs. Tót-Lipcse ezután még csak egyszer jön elő irataiban, t. i. a lipcseiek gabo-

51. LIPCSE VÁRA.

nát kértek tőle, de ő a szárazság, rossz termés s a drágaság miatt, mások példájára hivatkozva, megtagadja, nehogy maga és övéi megszoruljanak.[3]

Ezekről sem tudunk többet. Bármi okból, de a tervezett házasság elmaradt s Tribelék ügyei többet Rimay életében az eddig ismert adatok szerint nem fordulnak elő.

Egyháza gondozásáról is ebből az időből van még pár adatunk. Van t. i. egy bizonyítványa, mely szerint Schwegler Jánost, a kit ő maga tett a palánkai egyház élére s ott két évig

[3] *U. o.* 74., 76. l.

általános kedveltségre működött, de most ez a hely r. kath. vallású patronus kezére kerülvén, el kell távoznia, tehát ajánlja minden evangelikusnak mint pártfogásra érdemest. Egy másik iratában megköszöni Tornarius Eliasnak, hogy oly jeles papot ajánlt neki, mint Mihály, ki valószínüleg ugyanaz a Zolnai Mihály (Michael Solnensis), kinek két év mulva hasonló elismerő bizonyítványt ad, midőn szülőföldéhez és apai örökéhez közelebb akarván jutni, eltávozik Alsó-Sztregováról. [4]

Ne hagyjuk említés nélkül, hogy 1615 január 1-én Szenczi Molnár Albert ment hozzá. Molnár október 27-én odahagyván a komáromi lelkészi állást, egy hosszabb körút után, deczember 19-én, visszatért Komáromba, de már 21-én végleg fölkerekedett, hogy északi Magyarországon át Bethlen Gáborhoz menjen Erdélybe, Fogarasba. Ebben az útjában Szécsenről január 1-én Szinyei Kristóf alkapitány, kinek vendége volt, két katonával elkísértette Rimayhoz, a kinél január 1-seje estéjén és 2-ikán délelőttig időzött. Molnár erről naplójába ezt jegyezte be: Szigyei (igy!) Kristóf «két katonával kísértetött kiskárácson estin Esztergoára, Rimay Jánoshoz. Itt ez tudós nemes embernél az új szerint kezdem el örömmel ez következendő 1615. esztendőt».

Molnár szűkszavú naplója semmit sem szól arról, hogy mit beszélgettek együtt; de bizonyára megfordult és nem egyszer, annak a neve, ki mindkettőjükre hatással volt, értjük a mestert, Balassát, kinek Molnár emléket emelt verselési újításai miatt a *Zsoltár*-ok első kiadásában (1607), melyben maga mint pár száz évre kiható verselés-újító mutatkozott be, az újítás teljes öntudatával. De ezenkívül is számos rokonvonás jellemezte e két férfiut. Mindkettő tudós volt, mindketten ismerték a római klasszikusokat, mindketten sóvárogtak a vallás-szabadság, mint akkor a szellemi szabadságok legfőbbike után, e mellett Rimay is nemcsak költő, nemcsak vallásos költő, hanem éppen zsoltár-

[4] *U. o.* 74., 75. l. A Schweglernek adott bizonyítvány az evang. ecclezsiát «ecclesia Plachtinensis»-nek mondja, de Plachtina vagy hasonló falu nem található. Talán a Palánka szó van elrontva.

52. SZENCZI MOLNÁR ALBERT.

átdolgozó is volt, kire Molnár zsoltárai hatást is tettek. Lehetett tehát beszédtárgyuk elég, még ha sokáig maradtak is fent. Molnár, mint láttuk, másnap már tovább ment Daróczon, Osgyán át Rimaszombatra.[5]

E találkozásnak mindenesetre része volt abban, hogy a viszonyaival elégedetlen Rimay 1615 folyamán maga is járt Erdélyben. Valószínű, hogy összefüggésben állt ez a vallásszabadság kérdésével is, hiszen akkoriban semmi sem volt természetesebb, mint a felsővidéki protestánsoknak e miatti erdélyi útja. De világos az is, hogy szolgálatát felajánlotta Bethlennek, a kit különben is Bocskay környezetéből ismert, azonban bármi okból, nem fogadták el, vagy valami olyast ajánltak, a mit ő nem akart elfogadni. Az bizonyos, hogy Illésházy halála után magát háttérbe szorítva érezte s az volt véleménye erről másoknak is, a kik őt ismerték. Hiszen éppen erre alapította Balassa Zsigmond is tervét, midőn őt meg akarta nyerni a maga regényes vállalatának.

Ugyanis ebben az időben életének egyik fontos eseménye az, hogy Balassa Zsigmond, visszaemlékezvén egyrészről a Rimayaknak a Balassák iránt tanusított odaadására, másrészről arra, hogy Rimaynknak gyakorlata van a törökökkel való tárgyalásban: tehát bele kívánta vonni Rimayt az erdélyi fejedelemség elnyerésére kovácsolt kalandos terveibe, mint különben is bizonyára elégedetlen embert.

Tudjuk, hogy Bethlen Gábor ellen, ki 1613 október 21-ike óta volt fejedelem, 1615 vége felé újra sokat áskálódtak a portán. Két jelölt is fellépett ellene. Egyik a már egyszer megbukott Homonnay György főispán, kit Bethlennek 1616-ban fegyverrel kellett leverni, a másik Balassa Zsigmond, a kit Skender és Ali basa támogattak. Mindkettő a támogatás fejében a török-

5 Sz. Molnár A. *Naplója* stb. Kiadta Dézsi Lajos 65—66. l. — Dézsi L. *Sz. Molnár Albert* 197. l. Molnár amott *Esztergoát* ír Rimay lakóhelyéül, de ezalatt nem Alsó- vagy Felső-Esztergály (Nógrádm.), hanem Esztergoa-Sztregova értendő. Itt a napokat az új naptár szerint adjuk. A napló általában a régi naptárt használja.

nek igérte az annyit követelt Lippa és Jenő várakat, úgy hogy Bethlen e törekvések és főleg Homonnay fellépése, tehát, a mi jellemző, magyarok miatt, Lippát utóbb csakugyan kénytelen volt a töröknek átadni, még pedig az április 17-iki (1616) fejérvári országgyűlés beleegyezésével.

De térjünk vissza Balassához. Ő, a gazdag, tanult, de könnyen hívő főúr, belement a két basa által ajánlott tervbe. Elkezdett híveket toborzani, összeesküvésfélét tervezni s e közben 1616 október 15-én Kékkőre hivatta Rimay Jánost is és felszólította, hogy álljon hozzá, noha Rimay, ki egyetmást hallott Balassa terveiről, már hosszabb idő óta és éppen ezek miatt, a vele való érintkezést megszakította. Ennek pedig előzménye az volt, hogy ők 1615-ben találkoztak már egyszer Nagy-Károlyban, midőn Rimay Erdélybe ment, hogy Bethlennek szolgálatát felajánlja, de sikert nem érve, visszatért. Ugyanakkor Balassa Zsigmond is egy fegyveres kísérettel Erdélybe készült, még pedig Bethlen kétszeri hivására, azonban ezt Rimay elől eltitkolta. De Rimay, úgy látszik, ezekről s még némi más terveiről értesült.

53. HOMONNAI GYÖRGY PECSÉTJE.

Most, ezen az október 15-iki találkozáson, Balassa már nem titkolózott. Elmondta, hogy csakugyan járt és hosszasabban időzött Erdélyben, de Bethlen igéreteiben csalódott. Sikerült neki, mint dicsekedve mondta, ott Memhet aga s utóbb Skender basa útján elhárítni, azt, hogy a török császár a zsitvatoroki béke megszegésével dúló hadat indítson Magyarország ellen azért, mert a német császár segélyt küldött a néhai Báthory Gábor fejedelemnek s Erdélyt pusztíttatta. Azonban ő meggyőzte a törököt, hogy ez a segélyhad nem pusztító szándékkal jött. Elmondta, hogy a Bethlennel elégedetlen török nagyvezér nevé-

ben Skender felajánlta neki az erdélyi fejedelemséget, de ő nem fogadta el. Majd midőn hazatért Kékkőre, Skender újra írt neki Szegedről, most pedig Ali basa a császár nevében elküldte a pártolás feltételeit is, melyek lényege, hogy ő a török barátjának barátja s ellenségének ellensége lesz, hogy évi 40.000 arany adót fizet és Jenőt meg Lippát átadja a töröknek.

— Mint tetszenek e föltételek? — kérdi most Rimay tőle. Balassa legsúlyosabbnak találta az elsőt, mert neki felesége révén [6] sok lengyel rokona, sógora van, a németekkel számos összeköttetése, a kik mind keresztyének s végre itt vannak a magyarok is. Már most hogy legyen ő mindezeknek ellensége a török kedvéért?

— Jól gondolkodik Nagyságod — felelé Rimay — s ezen gondolatban maradjon meg ezután is. De kérdem Nagyságodtól, hogy mint tetszik a második? (t. i. a 40.000 arany adó.)

Ezt Balassa a három közül legkönnyebbnek mondta. Ámde, folytatá Rimay, Erdély ezt az adót, mint ő Kovacsóczi Farkastól és Kendi Jánostól hallotta, könnyen megfizette régi boldog idejében, mert csak a törököktől beszedett vámhasznon felüli bevételek feléből vagy harmadából kitelt ez az adó; ámde az utóbbi romlások után az ország beleegyezése nélkül ezt megígérni nagyon sok. E mellett Bocskay kieszközölt 25 évi adómentességet Erdélynek, sőt a két oláh vajdaság adóját is nyolcz évre Erdélynek adatta; annál kevésbbé volna méltányos most, ennyi pusztulás után, 40.000 aranyat igérni. Végre Jenőt és Lippát sem lehetne a rendek beleegyezte nélkül átadni; hiszen éppen maga Balassa is megvetőleg nyilatkozott Bethlenről, midőn híre járt, hogy átadta őket, pedig mint utóbb kisült, nem volt igaz.

— Ez az átadás úgyis csak színleges, erről Ali biztosítja őt.

— De hátha a török majd meghazudtolja Alit — felelte Rimay — s ő majd gyűlölet és megvetés tárgya lesz? Egyszó-

[6] Felesége Zborowski Sámuel lengyel hg. leánya, Erzsébet volt 1595 óta.

val ő azt tanácsolja, hogy «ilyen simpliciter» a feltételeket ne fogadja el.

Ekkor Balassa azzal állott elő, hogy Homonnay György kész őket elfogadni. Ám tegye, — viszonzá Rimay — azonban ő Balassának még sem ajánlja.

Ámde, folytatá Balassa, őt Budáról egy keresztyén is ösztönzi erre, mert ha ő nem fogadja el, akadhat olyan, a ki miatt Erdély elvész. Ugyanis a török nagytanács elvégezte, hogy ha

54. BETHLEN GÁBOR ÉRME.

Erdély ezután is hűtlen lesz, pusztává teszi egészen, holott ő, mint fejedelem, virágzóvá tehetné.

— Erdély megmaradásáról és gyarapodásáról méltó gondolkodni, — felelé Rimay — közölje tehát Nagyságod olyanokkal, a kik ezt elősegíthetik, de elhamarkodva ne cselekedjék.

Ezt Balassa megigérvén, végre rátért arra, hogy mivel Rimaynak nincs semmi előhaladása, ha a fejedelemség sikerül, engedje, hogy szerencséjének őt is részesévé tegye.

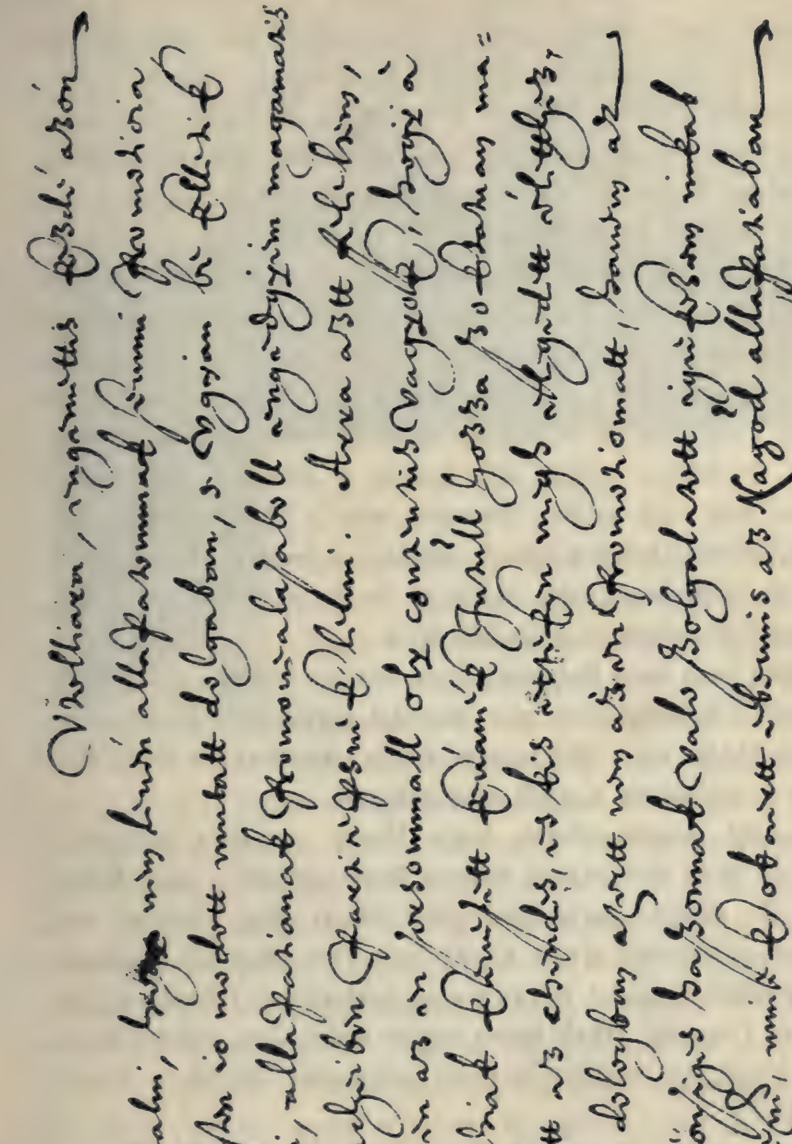
— Én az én sorsommal oly contentus (elégedett) vagyok, — mondta erre szerényen Rimay — hogy ahhoz csak keveset kívánnék Istentől, hozzá szoktatván magamat a csendes és kis értéken megelégedett élethez, afféle dologban azért nem az én promotiómat (előhaladás), hanem a közönséges haszonnak való szolgálatot igyekezem inkább tekintenem. Minek okáért ebben is a Nagyságod állapotjában, ha oly bizonyos és méltó okot kezdhetek látnom, a kiknek subveniálhatok, (a mikben segithe-

tek) örömest szolgálok a közönséges haszonnak s minthogy ez a dolog nagyobb gondolkodással való tanácsot és consideratiót requirál magában, (megfontolást igényel) ím házamhoz megyek és ruminálván (meghányván-vetvén) ezeket magamban, ha mi jót találhatok elmémmel hozzájuk, opiniómat declaralom (véleményemet kijelentem) Nagyságodnak.

Ez tehát látszólag csak kitérő válasz volt, de valósággal a megtagadást jelentette, annál inkább, mert azt hitte, hogy megszilárdította Balassát abban, hogy a török feltételeit ne fogadja el.

Hazatérvén Rimay, 13 nappal később (október 28-án) elküldte neki Balassa a prágai pontokat s a török követnek a császár előtt az erdélyi dolgokról tartott beszéde másolatát, melyek közül az elsőt Rimay már két nappal azelőtt más úton megkapta s ő is el akarta Balassának küldeni. Ezekkel kapcsolatban most már a következőket izente Balassának: Ne tárgyaljon senkivel titokban, mert íme ismert a dolog s íme a török nyiltan állítja, hogy vannak magyarok, a kik készek a Bocskayéhoz hasonló forradalomra, tehát ne tegye magát gyanussá. Ne bízzék a törökben, mert ez csak ki akarja használni. Ez a szokása és magánosoknak tett igéreteit nem tartja meg. Hiszen Bocskayt is kijátszodja, ha lehetett volna. Elküldi neki, hogy lássa be ezt, azokat a jegyzékeket, melyekben felsorolta a török azokat a valaha meghódított helyeket, melyekhez igényt tartott a béke ellenére, miután a béke meg volt kötve; mennyivel inkább ki fogná tehát játszani Balassát, kinek az az ereje a törökkel szembe nincsen. Mindezeknél fogva, azóta mindjobban megfontolva, minden titkos tárgyalás megszüntetését ajánlja; ő maga pedig pörei miatt és mert «barátai házasság állapotjában való szerencsékre is invitálják», egyáltalán nem vesz részt a dologban, bölcsebb elmékre bízza.

Erre Balassa Rákóczi Andrástól azt izente, hogy megnyugszik s többet nem tárgyalt Rimayval, viszont Rimay mindezt titoknak tekintvén, senkivel sem közölte.

55. RIMAY CONFESSIÓJA A BALASSA-ÖSSZEESKÜVÉS TANUVALLOMÁSI JEGYZŐKÖNYVÉBEN.

Azonban Erzsébet napjára (november 19) lakodalomra levén meghíva Kékkő várába, elment. Ott másnap ebéd előtt Balassa maga mindent elmondott Fáncsy Ferencznek. Ekkor neki is megmondta Rimay, hogy ő tudott róla, de titoknak tartotta, soha senkinek nem szólt róla s ha valakivel, leginkább Fáncsyval tudatta volna, de előtte is elhallgatta, mert ezt a titkot leginkább szerette volna eltemetni.

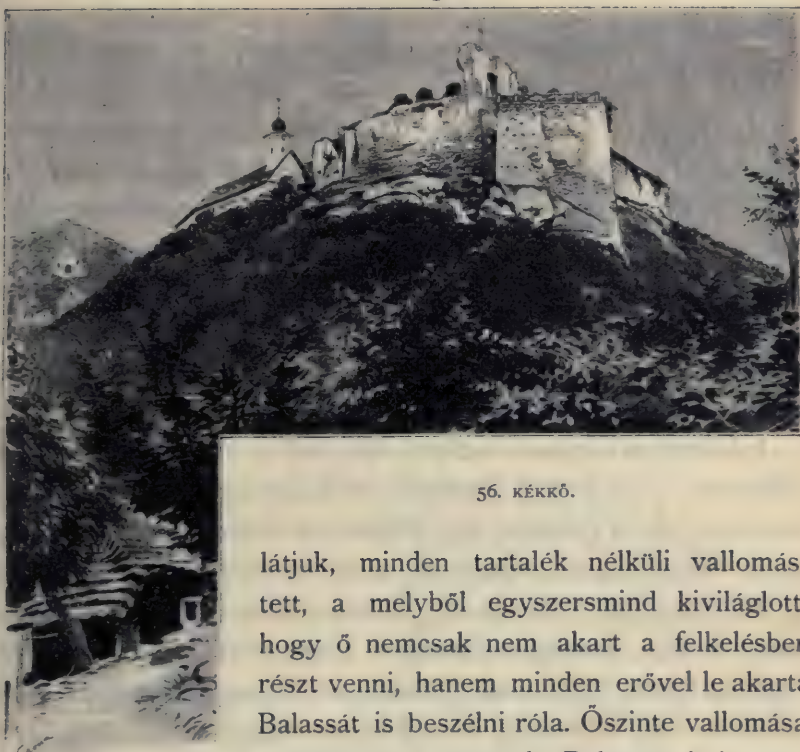
E közben emlegették, hogy Skender basával mi történt, talán nem is él; azonban néhány napra rá Balassa elküldte Rimaynak Skender basától egy azóta kapott levelét, melyben újra biztatja a fejedelemségre. Ezt a levelet Rimay visszaküldte, izente, hogy közölje Fáncsyval is. November 29-én Palánkra menvén lakodalomra, deczember 2-ikán újra beszólt a közeli Kékkő várába s ekkor már úgy találta Balassát, mint a ki Lengyelországba készül, félvén, hogy a német császár és magyar király perbe idézi. Mondta, hogy csak akkor jő haza, ha biztosítékot kap, különben ott telepszik meg állandóan.

Ezóta nem látta Balassát; mert «baráti (barátai) szorgalmaztatásából a házasságáról való állapotát igyekezvén promoveálni, Mátyus-földébe ment föl», honnét aznap estve érkezett haza, mely estvén a császáriak Kékkőt megszállották.

Ezekből megállapítható, hogy Rimay az 1615 deczember havát és 1616 első napjait töltötte Mátyus-földén; mert Kékkő várát II. Mátyás parancsára 1616 január 8-án szállotta meg Teuffenbach Rudolf újvári kapitány s vitte Balassát fogságba. A megindult vizsgálat folyamán az esztergomi főkáptalan küldötte és Csepregi Jakab homo regius (eskü alatt vallató) április 26-án kihallgatta Rimayt is, kinek vallomását idéztük a föntebbiekben.[7]

Természetesen Rimaynak semmi bántódása nem lett. A mint

7 Kiadta dr. Komáromy András: *Rimay J. életéhez. Irodalomt. Közl.* 1894. (IV.) 169. l. Eredetijét az Orsz. levéltárból e sorokban szintén használtuk. Czíme: *Attestatorum seu testium inquisitio pro parte Fisci Regij in quodam negotio contra Magn. D. Sigismundum Balassy, Collecta etc.* Jvr. 96. l. Rimay vallomása a 26-ik, a 43—54. l.

56. KÉKKŐ.

látjuk, minden tartalék nélküli vallomást tett, a melyből egyszersmind kiviláglott, hogy ő nemcsak nem akart a felkelésben részt venni, hanem minden erővel le akarta Balassát is beszélni róla. Őszinte vallomása mindenesetre használt Balassának is, úgy hogy ő is csak rövidebb fogságot szenvedett. Rimay pedig ekkor csakugyan megnősült. Élete 43-ik évében nőül vette Ághy Orsikát (Orsolyát) és így ez volt az a nő, a kit az Alsó-Sztregován épített új házba vitt, kiről azonban közelebbi adataink szintén nincsenek. Ehhez a nőhöz írta utolsó négy szerelmi költeményét *Maga lelke vigasztalásának négy énekecske* czím alatt, melyekből azonban csak az első és negyedik maradt ránk, amaz végén, emez elején töredékesen. Tudjuk, hogy házassága boldog volt, egy évre rá leánya született, ki egyedül maradt életben, tudunk még két fiáról, kik közül egyiknek a neve János volt, de mindkettőt hamar eltemette.

VIII.

Rimay ú. n. szerelmi énekköltészetét már előbb is, de aztán házasságával végleg lezártnak gondolhatjuk. Világos, hogy már 1608 óta ily énekekkel nem igen foglalkozott. Nemcsak nagyobbnak gondolt diplomácziai pályája, hanem az a meggyőződés is félbehagyatta vele a költés e nemét, hogy ez őt az emberek lenézésének tenné ki. A mely okból tehát nem adta ki mestere szerelmi költeményeit, ugyanazon okból nem adta ki magáéit s hagyta abba a szerelmi énekek írását.

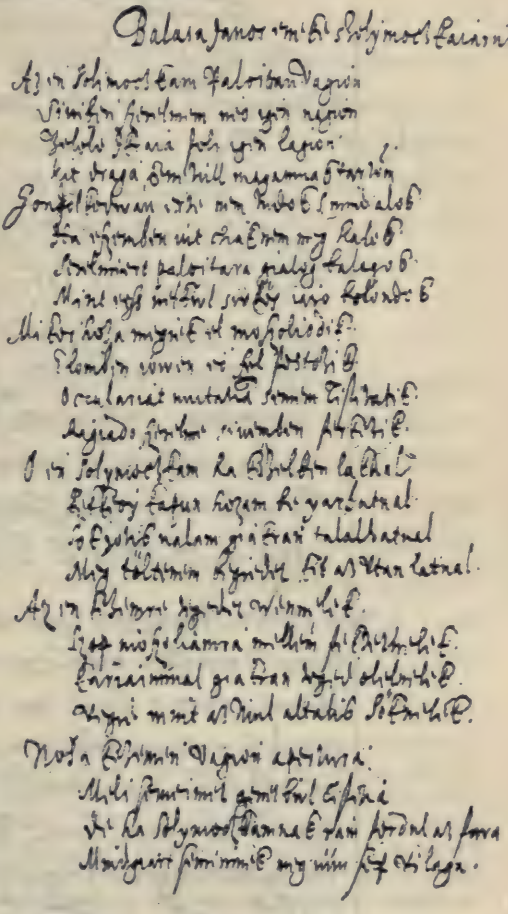
Irodalmunk története számos idézettel és minden korból megállapította, hogy az ú. n. hivatalos és kivált egyházi világ nálunk sem tűrte sem a szerelmi, sem általában a vidám lírát vagy azt az egész főleg népies irodalmat, melynek főczélja a mulattatás, gyönyörködtetés volt, minők a színjátékok, néphistóriák, zene, táncz s más hasonlók. Elkezdve Szent Gellérten, mindegyre nyomait leljük, hogy ezeket elsősorban az egyház, de mások is elítélték, mint az ördög incselkedéseit. Ezek, a különben gyér adatok, egy üldözés visszhangjai, sőt a magyar természetből világos, hogy e költészet megbecsüléséhez egy egész világnézetváltozásra volt szükség. Gondoljuk csak el pl., hogy Csokonait a hivatalos világ még a XVIII. század végén sem tartotta annyira, mint egy közepes gimnáziumi tanárt.

E tekintetben tehát a protestantizmussal (XVI. század) még rosszabbra változott a helyzet, a szigor nagyobb lett, mert világnézlete is szigorubb, melyet pár száz éven át még inkább ilyenné tesz a szenvedések, a csapások, az üldözések, a végítéletet sejtető idők nagysága s az egész országot sujtó hatalma. A főtekintet az egyházra, a mennyországra irányult s a bűnbánó egyházi ének mellett legföllebb a hazafiui vitézi vagy inkább vallásos vitézi ének talált kegyelmet.

Így történt, hogy Rimay, a ki mint szerelmi énekköltő volt ifjuságában ismert, kitől még 1609-ben Budáról is szerelmi éne-

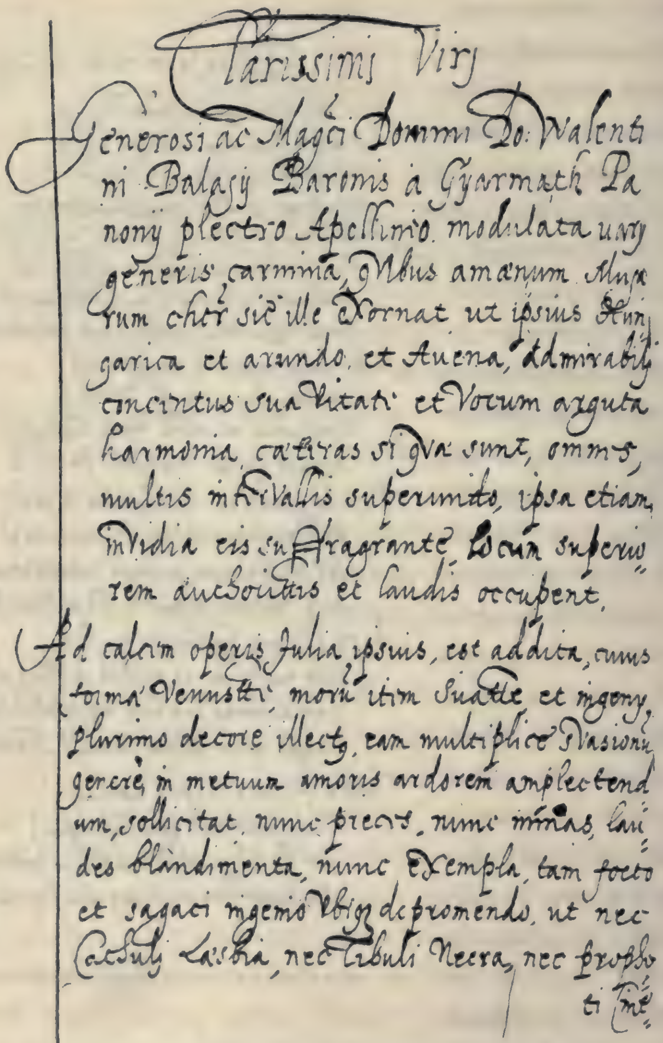
ket kért Dóczy István, nemcsak a Balassa énekeit tette félre, hanem a maga szerelmi énekeit is és nem gondolt többé velök valami sokat. Az is igaz, hogy oly korban élt, mely a vallásos harczok és viták miatt, ha lehet, a szerelmi énekköltészetre még kedvezőtlenebb volt, mint talán bármely előző kor.

Szerelmes énekeinek száma a Radvánszky-codexben 10 s a sajókazaiban 17, összesen 27. Közülök a Radvánszky-codex 10 éneke ismeretes lett már akkor, midőn Deák Farkas szerencsés keze 1874-ben Radványon a Balassa versei fontos kéziratát megtalálta. Ezek t. i. 10 más énekkel együtt a Radvánszky-codex II. részében vannak, de akkor érthetetlenül igen kevés figyelmet ébresztettek s ki sem adták őket. A sajókazai codex azonban nem 17, hanem legalább 20 darabbal mutatja többnek Rimay szerelmi tárgyu énekeit, mert elől egy és utóbb is egy levél a kéziratból ki van tépve. Ha fölvesszük, hogy az első levelen egy s a másik kitépetten pedig kettő állt, mert ő maga mondja, hogy 4 énekecskét ír és csak kettő van ott, akkor összesen 30-ra megy e nemű versei száma, melyekről tudunk. Ez

57. RIMAY ÉNEKE BALASSA JÁNOS SOLYMOCSKÁJÁRÓL.

körülbelől mindaz, a mit írhatott, mivel egészben megfelel énekei számarányának. Hiszen azt látjuk, hogy éppen nem volt nagyon termékeny költő s általában szük érzelmi és szemléleti

Clarissimi Viri
Generosi ac Magci Domini Do: Valenti
ni Balasy Baronis a Gyarmath Pa
nonij plectro Apollineo modulata varij
generis carmina, quibus amarum Amo
rum chori sic ille exornat ut ipsius Hun
garica et arundo, et Auena, admirabili
concentus suavitate et Vocum arguta
harmonia, ceteras si qua sunt, omnes,
multis intervallis superimito, ipsa etiam
invidia eis suffragante, locum superio
rem auctoritatis et laudis occupent.
Ad calcem operis Julia, ipsius, est addita, cuius
forma venusti, moru item Suavitate et ingenij,
plurimo decore allectus, eam multiplici suasionu
genere, in mutuum amoris ardorem amplectend
um, sollicitat, nunc preces, nunc minas, lau
des blandimenta, nunc exempla, tam faceto
et sagaci ingenio vbiq depromendo, ut nec
Catulli Lesbia, nec Tibulli Neera, nec Propor
ti Cint.

58. RIMAY TERVEZETT BALASSA-KIADÁSÁNAK ELSŐ LAPJA.

körben mozog, a mely körülmény természetes gátat vetett termékenységének már ifju korában. Utóbb teljesen a vallásos-oktató irány foglalja el, a mely különben egész életén, ifjuságától kezdve,

végig kíséri és szerelmi énekeinek is egyik uralkodó vonása. Már most szerelmi énekeinek jórésze ifjukori mű, különben Balassa nem szólna róla, mint versenytársáról s ha ekkor nem írt sokat, a vallásos-oktató irány még kevesebb költeményre hangolta a dolog természete szerint.

Rimay szerelmi énekei, életében és halála után is, csak szűkebb körben voltak ismertek, nem úgy, mint Balassáéi, melyek kéziratban elterjedtek az ország nyugati végétől a székelyföldig s hatásukkal megtermékenyítették az elméket. Ennek bizonyítéka az, hogy a ma ismert 27 szerelmi énekből egyet sem találunk meg semmiféle későbbi kézirati énekgyüjteményben.[1] Ő maga is a többieknél jobban elhanyagolta őket, mert ú. n. argumentumokkal nem látta el, legtöbbjét nem is simította ki annyira, mint egyéb énekeit s hogy ebben a Balassa szerelmi verseit elítélő kor balvéleménye hatott rá, már említettük. Sőt világos, hogy midőn ő Balassának nemcsak zsoltáros és hazafias, hanem szerelmi költeményeit is összeírta, kiadásra előkészítette s a már tárgyalt védelmet írta róluk és általában a szerelmi költésről; akkor saját e nemű énekei védelmére is gondolt és valószínű, hogyha amazokat kiadhatja, még pedig sikerrel, akkor az övéivel is többet gondolt volna. Így maradtak ezek ránk legnagyobb

[1] Baros alább említendő gondos értekezésében azt állítja, hogy a *Vásárhelyi daloskönyv*ben «alapos a gyanu», hogy R.-tól is vannak énekek. Ezt az állítást alapítja közös nevekre, némely más közös vonásokra, pl. hogy barátja számára Rimay verset ír, hasonlók a külalakok, vannak egyenlő gondolatok, azonos sok tekintetben a nyelv- és szókincs, minők a «rövid nap», a szeretőnek «jó egészség» kívánása, a szeretők vágyakozása, hogy egymás kezét foghassák s egy ily versben a «Jankó» név előfordulása stb. Legkülönösebben pedig a cv. ének versfejeiben előforduló «Paxitámé» névből azt következteti, hogy R. ezt a verset valószínűleg egy Paxi nevű ismerősének kértére írta. Meg kell jegyezni, hogy e nagyon lenge bizonyítékokat Baros is csak conjecturáknak tartja, igen helyesen s így mi is csak fölemlítjük őket. Csupán az utolsóra jegyezzük meg, hogy mikor valaki más számára szerelmes verset írt, nem az illető férfi nevét, hanem az illető kedvesének leánynevét tette a versfőkbe s így Paxitámé = Paxita (ha nincs elferdítve) leánynév s talán azonos a görög Pasithea névvel vagy talán az Iréné latin hangzásával a Pax szótól. Így Dóczy is midőn verset kér tőle, nem a maga, hanem «Magdolna» névre kéri, hiszen ez volt a kedveskedés módja. Ha pedig a férfi nevére szólt a vers, akkor a tartalom ahhoz alkalmazkodott. Hiszen ez mind természetes s ezért a Baros következtetése ebben éppen nem valószinű.

részt fogalmazás, vagy nem végső kidolgozás alakjában, mint részben egy kedvevesztett munka félretett emlékei.

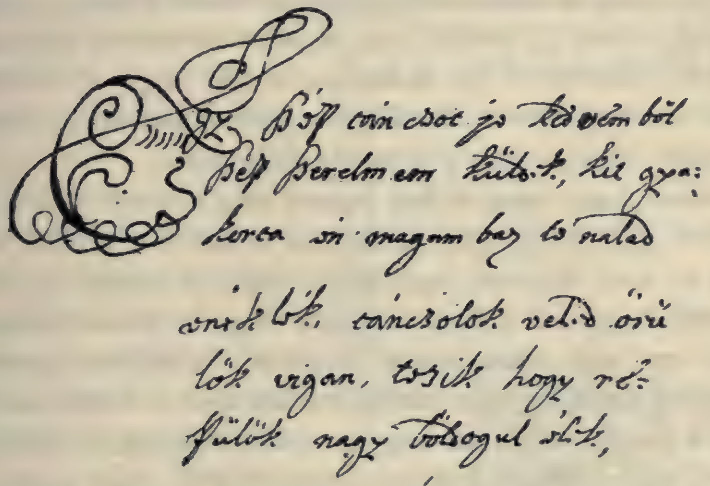
E szerelmi énekeket régebben, nem levén kiadva, az irodalomtörténet, noha tudott létezésökről, legföllebb érintette. A mióta megjelentek, három nagyobb értekezésben méltányolta őket b. Radvánszky Béla, Baros Gyula és dr. Váczy János, melyek után nem igen marad róluk új elmondani való, legföllebb az, hogy a kik írtak rólok, lelkességből s más könnyen érthető okokból érdemeiket túlozták, a mi irodalmunkban nem szokatlan. Túlozták pedig azért, mert szerzőjök a ritkábban előforduló szerelmi énekírás terén működött.[2]

Egyet azonban el lehet fogadni s ez az, hogy e költeményei egyrésze valóban a Rimay saját életével kapcsoltnak látszik, noha a bennök előforduló Lidia (kétszer), Ilona és Éva nevekről nem tudunk semmi közelebbit. Azt a benyomást nyerjük belőlök, hogy egyszer fiatal korában, utóbb Erdélyben szerelmes volt s hogy későbbi nejéhez, mint leányhoz, írt pár költeményt. *(Maga lelke vigasztalásának négy énekecske.)* Egyet Balassa Jánosnak írt, mely elég zavaros, a 27-ik számú nem szerelmi ének, pár tisztán témaszerű, elmélkedés-szabású munka, mint az Ovidius után írt két ének, melyek egyikében Venus kicsapongásra, Diana szűzies életre int, a mi, a mint még lesz róla szó, kedvelt tárgya volt. Nehányban felötlő a kigondoltság, háromban pedig oly rút, sőt kettőben éppen piszkos czélzás van, minő nála máshol is előfordul, úgy hogy nyilván öregesebb szabadnyelvüségre kell gondolnunk.

Legfőbb jelentősége az, hogy egyrészről Balassa nagyon sokat tartott róla, másrészről az egyetlen ismert költői név, mely önállóbb jelentőségre jutott a Balassa-féle költői iskolában, a mesterrel részben egyidőben és rögtön utána. Mert hiszen, mint

[2] Radvánszkytól: *Balassa és R. barátsága.* CXIX. 39–63. l. *Rimay J. szerelmes versei. Budap. Szemle,* 1904. CXVIII. 373–82. l. Mindkettő különlenyomatban is. – Baros: *R. J. szerelmi lyrája. U. o.* 1906. CXXVII. 187. l. Külön lenyomatban is. Váczy: *Egyet. phil. Közl.* 1905. IX. 7. (Ez R. egész munkásságáról szól.)

említettük föntebb, már Balassa életében egy «versszerző» iskoláról beszélhetünk, melynek tagjai «a magyar nyelvben való versszerzésben egymással vetekedtek«. Maga az egész *Vásárhelyi daloskönyv* is csak úgy tekinthető, mint oly énekgyüjtemény, melyet a Balassa és követőinek költeményeiből válogatott össze a kötet másolója. Az egyébaránt a XVII. század legtöbb énekéről is elmondható, a mint elmondható a XVII. század ismert lírai költőiről, hogy Balassa a mesterök.

59. A VÁSÁRHELYI DALOSKÖNYV EGY LAPJA.

Ettől a Balassa-iskolától abban az időben csak Szenczi Molnár maradt független, mert ő Lobwasser zsoltárainak versalakjai alapján dolgozott. De híres bevezetésében ő is kiemeli azt a rendkívüli hatást, melyet Balassa a költői formák terén fölidézett s a nélkül, hogy egyébként Balassát megnevezné vagy talán tudta volna, hogy kitől idéz, a példákat mind az ő énekeiből veszi, melyek tehát kéziratban hozzá is eljutottak.

De másfelől senki közelebb Balassához nem állt, mint Rimay. Ő teljesen felolvad mesterében és ő mesterében teljesen föltalálható mindennemű költeményeivel, de ennek lírai tapasztalatai, érzelmei, találékonysága és az abban a korban oly meg-

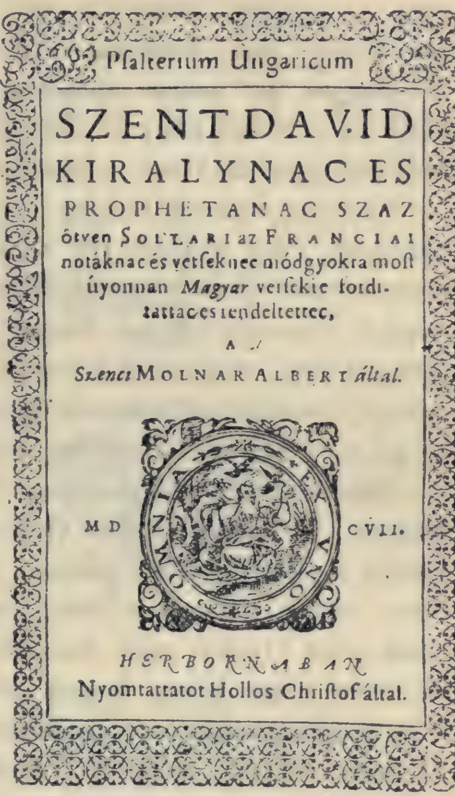
lepő őszinteség nélkül, mely rendszerint érezteti az élettapasztalatok közvetetlenségét, a lírában ezt az egyik fő tényezőt. Rimay mindenképen nagyon csendes, igen tanult, sokat olvasott, némi diplomácziai tapasztalatokat szerzett, igen alkalmazkodni tudó, szemlélődő természet volt. Éppen nem voltak nagy indulatai, végzetes hajlamai, tüze, bátorsága, elragadtatása, nagy elhatározásai, nagy maga elszánásai, elmerültsége, áldozatra készsége, a mely vonások mesterét, a nélkül, hogy őt most közelebbről jellemezni akarnók, kiemelik és oly alkalmassá tették, hogy oly sokféleképen érezzen, tüzesen felinduljon s ezeknek akkoriban nálunk korszakot alkotó módon a lírában hangot adjon.

Ahhoz, hogy valaki lírikus legyen, még a hozzá való tehetség sem elég. Ahhoz még kiváló élet is kell. Ezt a nekik való életet az igazi lírikusok legtöbbször végre is hajtják, oly tervszerüen, hogy azt kell gondolnunk, hogy a lírikus tehetség maga arra való életet teremt magának. Egyidőben egyetlen, az egyént egész lényében eltöltő érzelem teszi a lirikus kedélyt s ennek hangot adni bírása vagy az alakító képesség, az előbbivel együtt, adja a jeles költeményt. Minden egyéb csak madrigalköltészet s olykor bármily kedves is, mégis csak elmejáték.

Az utóbbi módon áll elő aztán a mozaik-vers, melynek módszere egy fölvett téma s ennek gyakran szellemes, gyakran tömött gondolatokkal való illusztrálása, melyek sokszor oly nagy számuak, hogy több valódi költeményre is elegek lennének. Nézze meg valaki például erre, hogy most csakis a Rimay szerelmes verseinél maradjunk, Rimay 10-ik énekét.

Ilyen körülmények közt esik meg, hogy maga a téma is általvettnek tűnik fel. Pl. Rimay tárgyait majd mind meglelni Balassánál. Gyakran a tárgy feldolgozása a részletekben is közel áll példányához, mint azt a szerelmi énekekre Baros derekasan kimutatta. Ilyenek, midőn Cupidónak szemrehányást tesz, hogy cserben hagyta s most ő is kilép seregéből; midőn Venus őt feddi, hogy nem akar neki szolgálni; midőn azt mondja, hogy folyvást csak kedvesével foglalkozik elméje; midőn kedvesét

halmozódó képekben rajzolja; midőn arról a vágyáról szól, hogy szeretne kedvesével szemben lenni, kezét fogni; midőn azt mondja, hogy a szerető ember lelke nem magáé, hanem kedvesében él, vagy hogy a szerető kedves távol van s érte epekedik sat. Ez utóbbi kiváltkép kedvencz tárgy Balassa óta azzal együtt, hogy a férfi megvetett szerelme miatt bánkódik. Ebből ered, hogy a Balassa-iskola énekköltői túlnyomóan elegikusok, a szerelmi verset úgy kezelik, mint az istenes éneket. Mindkettő epedés, könyörgés: emez bűnbocsánatért, amaz meghallgattatásért. Elég volna kicserélni a neveket és pár apróbb részletet s egyikből meg volna alkotható a másik, illetőleg a szerelmi énekből vallásos lenne és megfordítva.

Psalterium Ungaricum
SZENT DAVID
KIRALYNAC ES
PROPHETANAC SZAZ
ötven Soltari az Franciai
notáknac és verseknec módgyokra most
úyonnan *Magyar* versekre fordí-
tattac és rendeltettec,
A
Szenci Molnar Albert *által.*
MD CVII.
HERBORNABAN
Nyomtattatot Hollos Christof által.

60. SZENCZI MOLNÁR PSALTERIUMÁNAK CZIMLAPJA.

A témáknak ez az átvétele, vagy a kigondoltság okozza, hogy Rimaynál nemcsak túlteng az okoskodás (pl. 1, 7, 8, 9, 12, 15, 20-ik ének), hanem hogy verse zavaros, homályos, mi egyébként olykor talán azért is van, mert, mint mondók, e versei nincsenek mind teljesen kidolgozva, átsimítva.

De Rimay a kifejezésekben is nagyon Balassára emlékeztet. Baros ezek közösségét tárgyalva, igen helyesen emeli ki, hogy mindkettőnek közös forrásaik voltak s aztán találón ezt mondja: «A különbség kettőjök közt abban áll, hogy míg Balassa hatal-

mas egyénisége maga kutatta fel és hozta napfényre költészete drága ékességeit: Rimay már készen kapta mesterénél.»

Hasonlón járt el a versformákban is. Egyetlen, nemcsak újfajta verssort, hanem új versszakot sem használ. Énekeiből 10 Balassa-versszakú, 3 háromsorú alexandrin-sorokban van írva, 11 négyes alexandrin sorú csoportrímmel. Csak egyetlen éneke van, melynek versszaka Balassánál nincs meg *(A lengyel kir. táncza nótájára)*, a többit mint természetest vette át, a nélkül, hogy pl. Szenczi Molnár újításairól egyelőre tudomást szerzett volna, a mint később mások s ő is tette.

Azonban nemcsak Balassa volt rá hatással, hanem némileg mindazok, kiket olvasott. Ha *A paráznaságról* szóló dolgozatát megtekintjük, olvasottsága egyenesen meglep. E szerint, feltéve, hogy e dolgozata teljesen eredeti és nem más, már megírt s e tárgyról szóló értekezések kivonata, akkor Homeros, Aristoteles, Seneca, Claudianus, Prudentius, Ovidius, Pamphilius, Astrolabius, Virgilius, Gualterius, Boethius, Pithagoras, Demosthenes, Valerius Maximus, Cecilius Firmianus, Terentius, Fulgentius, Albertus Magnus, Lactantius, Aulus Gellius és több régi egyházi író műveit legalább részben ismerte, továbbá elsősorban természetesen ismerte alaposan a bibliát, meg Béza zsoltárait sat. Ezek közül kivált Ovidius, mint Baros kimutatta, világosan hatott rá; de említi maga Rimay is még Johannes Secundust s biztosan ő is olvasta Marullust és Angerianust, mint mestere. Bizonyára az akkori magyar költészet s részben talán népköltészet közös költői kifejezései és nyelvkincse is hatott rá, mik alól akarva sem szabadulhat a költő.

Mindezekből foly, hogy a tisztán didaktikus költésen kívül nem igen vitte előre a korabeli költést s a didaktikusban is főleg fordításaival tett volna szolgálatot, ha kidolgozza és közreadja őket. De az irodalomban nemcsak azok figyelmünkre méltók, a kik lényegesen újat adnak, hanem a kik valamely mester vagy iskola hagyományait ápolják és terjesztik. Ilyen volt Rimay. Ő, a komoly tudós, az államférfi, a fejedelmi udvarok kedvelt

s megbízható alakja, gyönyört lel a költészetben. Míveli, megérti magas rendeltetését, fölemelkedik a magyar szép beszéd öntudatos mívelésének magaslatára, átlátja ennek nemzeti és művelődési fontosságát. Felismeri a szerelmi költészetben rejlő kincset; ebben a nemzeti nyelv és irodalom legjobb fejlesztő eszközét, minden másnál nagyobb gazdagítóját látja. Okos és komoly védelmére kél és nem titkolja, hogy maga is irogat ilyeket. Összeegyeztethetőnek találja politikai szereplésével, ő, a ki mint kora bírája kíván fellépni s mint ilyen, egy krónikás tanköltenényt igér, a ki tudja, hogy nem éppen a költők azok, kiket politikai küldetésre alkalmaznak s mégis megmarad a költés mellett. Mindez már magában jelentős irodalmi alakká teszi őt egy ily szegény irodalomban, mint a miénk, ki ha nem is dalolt új hangszereken, sem új húrokon, de a régieket elég jól kezelte. Még inkább kiemeli őt azonban az a körülmény, hogy ő egy szabatosan meghatározható költői alak, egy jellem, egy írói egyéniség, a legjobban körülírható a közvetetlen Balassa utáni időből, kinek teljes, határozott öntudata van, a ki tudja, mit és miért tesz.

MICHAEL TARCH
MARVLLVS,
HIERON. ANGERIANVS,
ET
IOAN. SECVNDVS,
POETAE ELEGANTISSIMI:
Nunc primum in Germania
excusi.

SPIRÆ NEMETVM
Apud Bernardum Albinum
M. D. XCV.

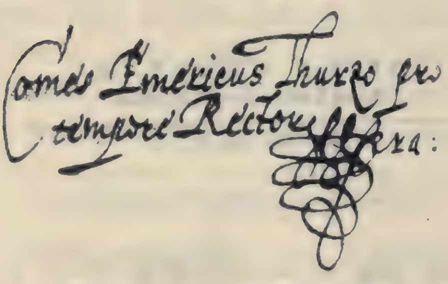
61. MARULLUS KÖLTEMÉNYEINEK CZIMLAPJA.

Van még egy más is, a mi kiemelendő s ez a tudós és költő egy személyben. Ez némileg typussá teszi őt s ezzel hatott

utódaira. Az eszmény Balassa képében a katona és költő; Rimay képében a tudós és költő. Köztudat lett, hogy költőnek nem elég a biblia és zsoltárok ismerete. Még fontosabb a klasszikus költők olvasása, a görög és római mithológia tudása. Csak úgy hemzsegnek utána szerelmi és másfajta költészetünkben kivált a római mithológiai nevek és vonatkozások, gyakran még oly rejtettek is, hogy nem is éppen könnyű utánok járni. Ez átment még a néphez is, egész a kurucz-költészetig és ezért nem egy naiv versben találunk gyakran furcsa tudálékos vonatkozásokat, elferdített mithológiai neveket s gyakran nagyon is rejtett képeket, czélzásokat a görög-római mithológiára.

IX.

Közben Thurzó György nádor is 1616. deczember 24-én meghalt Bicsén 49 éves korában s ugyanott temették el nagy szertartással 1617. február 17-én, honnan holttestét csak nehány év mulva vitték át Árvavárba. Ezen a temetésen Rimay a processiót rendezők közt volt s ennél fogva ebből az alkalomból már megelőzőleg pár hetet töltött Bicsén, valószínüleg ifju nejével együtt.[1]

62. THURZÓ IMRE REKTORI ALÁIRÁSA.

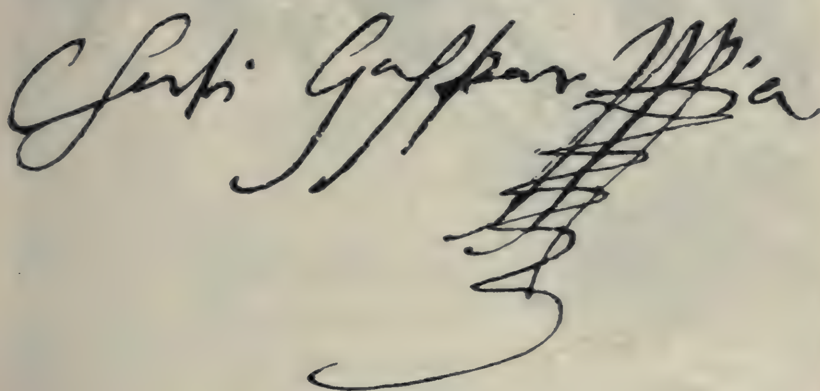
Thurzónak két lányán kívül egyetlen fia maradt, Imre, a ki ekkor 19-ik évében járt. Kitünő ifju volt, majdnem egy évet 1615/16-ban a wittembergi egyetemen töltött s mint ennek igazgatója, fényes életmódjával s koraérettségével egyaránt hírnevet szerzett.

Itt, Bicsén, a temetés után történt, hogy az ifju Imre, anyjával, Czobor Erzsébettel egyetértve, rábeszélte Rimayt, hogy

[1] A szertartást és Rimay szerepét l. *Századok*. 1876., 427. l.

mint Csúty Gáspár «főudvar-gondviselő és kapitány» után rangban első főszolga, lépjen az ő szolgálatába. Február 22-én kelt az az írás, melynek értelmében «nemzetes és vitézlő Rimay János uram» ily feltétellel lépett szolgálatba, hogy mikor Thurzó Imre kívánja, a saját lován és kocsiján kíséretében lesz s ezért kap ötödfélszáz frt. fizetést, melyet részletekben fizetnek ki neki, továbbá joga van a főasztalnál ülni és egy inast tartani. Szolgálati éve kezdődött 1617. február 21-én.[2]

Ennek a szerződésnek következménye lett, hogy Csútyval és Rimayval egyetértve, Imre ugyane napról, a nádor betegsége

63. CSÚTHY GÁSPÁR NÉVALÁIRÁSA.

miatt némileg megbomlott udvari rend fentartására és biztosítására, szabályzatot *(Instructio)* adott és hirdetett ki, mely az ő széleskörű udvartartásában megszabja mindenkinek szolgálata természetét és viszonyait. Ebből látjuk, hogy minő volt ott Rimay szerepe. Ő nem volt állandóan ura mellett, hanem csak mikor a szükség kívánta. Tanácsadója, mentora és a főbb dolgokban titkára volt, mint az udvari és politikai viszonyokban jártas, mint főképen nagy tanultságú ember. Így tehát az ő szerepe az atyai baráté volt s ebben az állásban megmaradt Thurzó Imre 1621. október 19-én bekövetkezett kora haláláig.

[2] *Államiratai.* 207. l. — V. ö. Kubinyi Miklós: *Thurzó Imre: Történ. Életrajzok.* IV. 1888.

64. LIETAVA VÁRA.

Kétségtelen, hogy ennek, abban az időben jövedelmező állásnak elvállalására, Rimayt az ösztönözte, hogy csak imént házasodván meg, vagyoni helyzetén kívánt javítani. Ezóta megint mint tevékenyen működő közéleti férfiut ismerjük.

Egyelőre most Thurzó Imre mellett maradt. Elkísérte őt jószágaiba, a hol az ifju szigorú rendet csinált. Előbb Lietavára, aztán Árva-várába mentek. Részt vett abban, a mint az ifju, a ki Árvamegye örökös főispánja volt, a pórnép panaszait meghallgatta. Részt vett ugyanott 1617. márczius 15-én az ifjú főispán ünnepélyes székfoglalásán. Majd újra Bicsén volt pár hétig, segítve urának a nádortól maradt hivatalos iratok átvizsgálásában és átadásában s a nádor végrendelete kihirdetésében április 26-án.

Ezután hazatért Alsó-Sztregovára s mivel ura elhalasztotta a nyárra tervezett árvai útját, ő is csak augusztus végére ment

Árva-várába, honnan Imre szeptember 11-én nagyanyjának, Prényi Borbálának látogatására Nagyidára s aztán Tokajba utazott, hogy ott levő birtokait megtekintse. Erre az útjára Rimay nem kísérte el, mert éppen ebben az időben született egy leánykája, Mária s e miatt haza sietett. Azonban mikor Thurzó Imre visszatért, maga látogatta meg Rimayt. E látogatás oka az volt, hogy Rimay még Árvában megkérte őt keresztapának. Október

65. BICSE.

8-án ért Thurzó Imre Rimayhoz, megkeresztelték a kis leányt s 9-én tovább ment, de beírta naptárába a szíves és nyájas fogadtatást, melyben atyai barátja részesítette.

Nem sokkal azután, hogy november 9-én (1617) Thurzó Imre Bicsére visszatért, ünnepelték meg a hazai protestánsok november 11-ikén Bicsén a reformáczió százados ünnepét, melyet Luther emlékére Márton napján tartottak. Ennek az ifju Thurzó annál nagyobb fényt adott, mert ez az ünnep éppen az ellenreformáczió legtevékenyebb idejére esett, midőn nem sokkal előbb Pázmány Péter és Forgách Zsigmond személyesen igyekeztek ugyanott a már beteg nádort áttéríteni s maga az ifju is Naprághi Demeter

kalocsai érsektől levélbeli felszólítást kapott arra, hogy legyen katholikus. Ámde az ifju csak annál hevesebben ragaszkodott ágostai hitvallásához, mire nézve atyja külön intésekkel is ellátta volt.

Ez az ünnep, melyet Rimay otthon ült meg, országos feltünést s bizonyos aggodalmakat ébresztett az udvari körökben is; mert éppen ebben az időben adta ki II. Mátyás az országgyűlésre a meghivót Pozsonyba, deczember 13-ikára, melynek főczélja II. Ferdinánd megválasztatása, megkoronáztatása és a nádorválasztás volt. Erre az országgyűlésre természetesen Rimay is készült s a fiatal Thurzó pedig teljes fénynyel kívánt rajta fellépni. Ebben az időben Rimay az özvegy nádorné meghagyásából Hont- és Nográdmegyékben abban is működött, hogy a követek kapjanak külön utasítást az elhalt nádor elmaradt fizetésének kiutalványozására, melyet az özvegy és fia az udvartól s a szepesi kamarától hiában sürgetett.[3]

Az országgyűlést a király betegsége, valósággal pedig különböző előkészületek miatt, csak 1618 márczius 18-án nyitotta meg Ferdinánd főherczeg. Egészen július 1-jéig tartott s rajta a rendek 77 t.-czikket hoztak. Jelen volt az országgyűlésen Thurzó Imre, anyjával, Czobor Erzsébettel és Rimay János is. Rájok nézve mint magánügy kiemelendő a nádornál maradt hivatalos iratok átadása (75. t.-cz.) és az a megtiszteltetés, hogy a fiatal Thurzó Imre úgy a felső, mint a dunáninneni és túli részek királyi tábláihoz bírónak választatott. (64. t.-cz.)

Rimay egyébaránt csak az országgyűlés első felén maradt Pozsonyban. Ott volt tehát, midőn május 16-án II. Ferdinándot királylyá s a katolikussá lett Forgách Zsigmondot nádorrá választották. Ott volt akkor is, midőn híre terjedt a csehek május 23-iki erőszakos fellépésének, melylyel megkezdték azt a vallásháborut, mely aztán harmincz évig tartott. Történt ez éppen azon a napon, melyen az országgyűlésen a protestánsok

[3] Kubinyi: *Thurzó Imre.* 41. l.

66. NYÁRI KRISZTINA.

és katolikusok kölcsönösen megsemmisítették a vallási sérelmeket és napirendről levették őket, a mi már mutatja a katholikusok túlnyomó helyzetét s a megváltozott vallási viszonyokat. Éppen azon a napon tudták meg Pozsonyban a prágai események hírét, melyen Pázmány Péternél nagy lakoma volt, mely alkalommal magát Thurzó Imrét érte az a kitüntetés, hogy II. Ferdinándnak a kézmosó vizet nyujthatta. A nagy lakoma közepett jött meg a prágai hír. «Mintha halálfőt dobtak volna a gyülekezetbe. Csend váltotta fel a zajos vidámságot s hamar véget ért a lakoma.»[4]

A prágai eseményeknek ugyan tagadhatatlan jó hatása volt az országgyűlés eredményes és egészben kedvező lefolyására; de a figyelmes szemlélő nem tévedhetett annak előrelátásában, hogy a reactio győzelme felé haladnak a viszonyok és hogy a vallásos ügyekben nagyobb türelmetlenség fog következni.

Ezzel tisztában volt Rimay is, a ki egyszerre, minden búcsu nélkül, «véletlenül» odahagyta Pozsonyt s haza sietett Korponára, a hol ebben az időben lakott s csak onnan írta meg Thurzónak, hogy vendégei érkezte miatt sietett haza. Erre írta neki tréfásan augusztus 3-án Czobor Erzsébet, hogy megértette ugyan hazamenetele okát, de «itélhetnénk — mond — azt is magunkban, hogy oly fáradhatatlan menéssel sietett haza menni kegyelmed, hogy netalántán a kegyelmed szerelmes házastársa és kedves kis leánykája vonták a kegyelmed szívét magokhoz, azoknak kedvekért és látásokért, nem annyira a vendégekért sietett».[5]

Azonban nem sok ideig ülhetett Rimay otthon. Ura, az ifju Thurzó, ez év (1618) novemberében akarta megülni esküvőjét Nyáry Krisztinával s míg egyrészről a nógrádi főnemesek részére egy csomó meghivólevelet küldött Rimaynak szétküldés végett, másrészről október 24-ikére Bicsére rendelte, hogy részt vegyen a lakodalmon és a rendezésben segítsen.

4 *Allamiratai.* 208. l.

5 *Allamiratai.* 218. l.

67. TOKAJ.

November 1-én indult el nejével Rimay Bicséről, november 15-én volt a fényes esküvő Helmeczen. Onnan Tokajra s három nap mulva a násznép nagyobb része újra Bicsére tért vissza, hová november 28-án érkezvén meg, még egy egész hónapig tartott a lakomázás és mulatozás. Így tölt el az 1618-ik év Rimay életében.

X.

Az 1619. évtől fogva azonban az idők sodra, éppen Thurzó Imrével való összeköttetése miatt, újra nagyobb viszonyok közé ragadta Rimayt is, a ki az ágostai hitvallás híveinek apadását s a protestánsoknak minden téren való visszaszorítását éppen oly aggodalommal és elkeseredéssel szemlélte, mint ura. A Csehországban dúló vihar elterjedt Északmagyarországon is. Egy Bocskay-féle hadjárat sikerét várta mindenki Erdély felől, melynek fejedelmi székén Bocskay egykori fegyverestársa és híve, politikájának osztályosa, Bethlen Gábor ült, ha nem is nagyobb számító észszel, mindenesetre még nagyobbakat czélzó ambiczióval és nagyobb körültekintéssel, készen egy hozzá méltó történelmi szereplésre, de jóval kedvezőtlenebb viszonyok között. Ily körülmények közt és minderre a nádor a bécsi udvart figyelmeztetvén, II. Mátyás halála (1619 márczius 20) után május 26-ikára utóda a trónon, II. Ferdinánd, Pozsonyba megint országgyűlést hivott össze, melyre május 28-án Thurzó Imre és Rimay is Pozsonyba indultak. A rendek ekkor éppen a II. Ferdinándnak a cseh-morva lázadók ellen nyujtandó segély ügyét tárgyalták. Mivel a rendek tekintélyes része még mindig protestáns volt, ezeknek s kivált Thurzó Imrének és Thurzó Szaniszlónak sikerült kivinni, hogy a segélyt csak közbenjárás alakjában ajánlják meg.

Éppen erre az időre esik II. Ferdinánd ismert szorongatott helyzete és csodálatosnak nevezhető megszabadulása Bécsben, továbbá Bouquoi győzelme Mansfeld seregén és Thurn s a protestánsok elvonulása Bécs alól. De minthogy az országgyűlés maga a föntebbi hatá-

68. GRÓF BOUQUOI ARCZKÉPE.

rozat következtében közvetetlenül érintkezésbe lépett gr. Thurnnal, az ott járt magyar követek meggyőződtek róla, hogy ha a felkelők békét nem kötnek II. Ferdinánddal; akkor Magyarország protestáns rendeinek érdeke az, hogy a felkelőkkel együtt működjenek a vallásszabadság kivívásában, mint akkor mindenek felett álló korkérdésben. Ezért már az országgyűlés alatt, melyet az újonnan katolizált Forgách Zsigmond nádor erély és méltányosság nélkül vezetett, a mi csak növelte a kölcsönös gyűlölséget, az elkeseredett protestánsok érintkezésbe léptek Bethlennel egy támadó hadjárat s a cseh-morva fölkelők megsegítése végett.

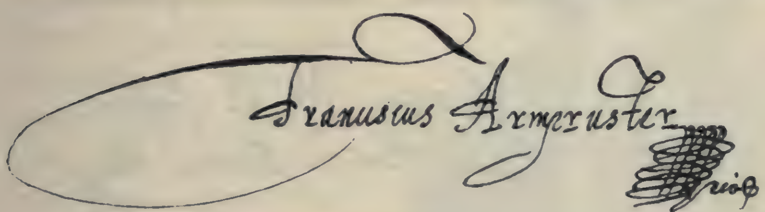
Thurzó Imre, a ki mellett ott volt Pozsonyban két főembere, Csúty Gáspár és Rimay, kezdetben nem csatlakozott a mozgalomhoz, mert vallásossága mellett éppen oly dinasztikus érzésű volt, mint apja. Az országgyűlésen azonban kemény küzdelmeket állott ki «szívbeli epedéssel s elmebeli törődéssel», mint Rimay június 25-éről Czobor Erzsébetnek írja, mert «ízetlen, eszeveszett és megrészegedett állapot» volt az. El is ment aztán Pozsonyból Bicsére még június 25-ike előtt, személye képviselését Csútyra és Rimayra hagyván. Ezóta az egész országgyülésnek és más eseményeknek lefolyását figyelemmel kísérhetjük Rimay—Csútynak és Armpruster Ferencznek Thurzóhoz sűrün írt leveleiből.[1]

Mindezt részletesen rajzolni annyit tenne, mint a sikertelen országgyűlés történetét adni, a mi e helyen nagy túlterjeszkedés volna. A főkérdés az volt: mik tárgyaltassanak először, a királyi említett és más javaslatok vagy a sérelmek (gravamina)? A nádor, a ki június 28-ika óta mint királyi teljes meghatalmazott vezette az országgyűlést és e napon hirdette ki a királyi javaslatokat,[2] természetesen amazoknak, a rendek pedig ezeknek tárgyalását sürgették. A nádort annál inkább támogatták a katolikusok, élükön Pázmány

[1] *Államiratai.* 221. l. A levelek legtöbbje Rimay kézirása, a ki szokás szerint bőven ír, igazat és mindenféle hírt. Armpruster sokkal tartózkodóbb. — Nagy Gyula: *Adalékok az 1619. évi pozsonyi országgy. tört.*-hez. *Történelmi Tár.* 1880. 425—443. és 699—706. l. 1881. 87—97. lap.

[2] A meghatalmazást l. u. itt 433. l

Péter prímással, mert hiszen a fősérelmet a vallás ügye okozta s a gyors letárgyalás szükségéül azt hozták elő, hogy a császárnak a német birodalomba kell a császárság elfoglalása végett menni. Mindez nem hatott s mivel a nádortól a gyűlés végéig sem bírtak határozatot kieszközölni a sérelmekre, elmaradt tehát a királyi javaslatok tárgyalása is. A vallásra nézve a főkérdés ez volt: az evangelikusok és reformátusok Battyáni Ferencz és Révay Péter vezetése alatt azt kívánták, hogy a vallás kölcsönös szabad gyakorlata biztosíttassék, a katolikus urak a jószágaikon lakók áttérését ne követeljék, erőszakkal és bírságolással ne térítse-

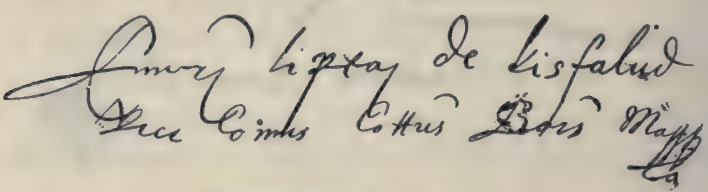
69. ARMPRUSTER FERENCZ NÉVALÁIRÁSA.

nek s az 1608 óta elvett templomok adassanak vissza. A katolikus többség sem a vallás szabad gyakorlatát, sem az utóbbiakat elfogadni nem akarta, sem pedig a nádor egyéb sérelmekre választ nem adott. Sőt a katolikusok még több sérelmet írtak össze az evangelikusok ellen, melyekben minden evangelikus főurat külön bevádoltak, így Thurzó Imrét is. Ekkép nem maradt egyéb, mint Rimay írja, az eloszlásnál.

Ekközben történt június 29-én az ausztriai, július 4-én a morva rendek követeinek elbocsátása, kik egyenesen a magyar országgyűléshez jöttek volt, továbbá Molard konstantinápolyi követsége, ki mellé az országgyűlés részéről Liptay Imrét adták. Ez itt különösebb figyelmet azért érdemel, mert Rimay csak nagy szabadkozással bírta e megbízást elhárítni magáról. Majd az országgyűlés a cseh rendekhez küldött követséget és az ország sérelmeit írta össze s minthogy a tárgyalás nem haladt, a császár július 11-ikére lejött Bécsújhelyre, hová magához rendelte a nádort,

érseket és főtanácsosait, de a mi jellemző, a lutheranus Battyáni Ferenczet és Révay Pétert nem vonta be a tanácskozásokba.

Ebből az alkalomból a rendek a nádor útján megkérdeztették a királytól, hogy az országgyűlés sérelmeit és határozatait csak junktim fogja-e a királyi javaslatokkal elfogadni vagy külön is? A király azt felelte, hogy e kapcsolatot nem kívánja s belenyugodott a csehekhez küldendő követségbe is. Most a rendek szabadabban cselekedtek. Július 16-ikára elkészültek a sérelmekkel s azt remélték, hogy a csehekkel éppen oly szövetséget köthetnek, mint 1608-ban; azonban másfelől a király is a bécsújhelyi tárgyalások alatt megerősítette pártját számos kitüntetés osztogatásával.

70. LIPTAY IMRE NÉVALÁIRÁSA.

Ugyanott aztán egyebet is főztek ki. Névszerint az uralkodó megrendelte Lépes Bálint (kalocsai érsek) kanczellárnak, hogy menjen vele a német császárválasztásra. Most Forgáchék azt akarták, hogy Lépes ugyanoda egyszersmind a magyar országgyűlés részéről is teljhatalmú követséggel bízassék meg. Egy ily megbízólevelet a nádor július 18-án váratlanul be is mutatott a rendeknek s a personalis már-már szavazásra bocsátotta a kérdést. Erre a rendek nehány katolikus kivételével oda akarták hagyni az ülést, majd pedig abban állapodtak meg, hogy másnap felelnek a nádornak. Ezalatt volt idejük belátni az ily megbízás veszélyét s természetesen megtagadták. Most a nádor, a kit az újra megjelent Pázmány erősítgetett az ellentállásban, legalább a vallásügy kikapcsolását kísértette meg július 19-én s a rendeket egyenesen kérte, hogy a statusquoban nyugodjanak meg, vegyék elő a királyi javaslatokat. A rendek mindenekelőtt a sérelmekre kívántak választ s hazamenetelt emlegettek,

főleg az evangelikusok, annál inkább, mert a katolikusok folyvást erősödtek s ők gyengülni érezték helyzetöket. Csak Batthyáni Ferencz tartóztatta őket, hogy re infecta hirtelen ne oszoljanak el.

Ehhez járult július vége felé a morva rendek szövetségre szólító levele, melyet a nádor július végén mutatott be a rendeknek. Most — mint Rimay írja — világos volt, hogy a nekik adandó válasz ügyében a két fél meg nem egyezhetik. A katolikusok válaszolni sem akartak, az evangelikusok meg annál inkább akartak eloszolni, mert akár semmi, akár rossz választ egyaránt károsnak véltek, másra pedig nem volt kilátás. Inkább akarták volna a választ az egyes vármegyékre bízni külön-külön. Nem is lett aztán a válaszból semmi.

71. PÁZMÁNY PÉTER.

A vallás és sérelmek ügyében végre a nádor július 30-án tagadó választ adott. Ekkor a vármegyék még azon nap újabb iratot adtak be neki, kijelentvén, hogy ha három nap alatt feleletet nem kapnak, eloszlanak. Közben a nádor és Pázmány augusztus 2-án Köpcsénbe mentek, hogy Preiner Seifrieddel, a király követével tárgyaljanak. Ennek eredménye lett, hogy bizonyos csalogatásokkal visszatartották a megyék követeit és mindenképen puhították őket, úgy hogy csak alig bírták az evangelikusok most már megtartani a többséget. Végre még azt is felajánlták, hogy a statusquo pontos megtartása mellett készek a vallás ügyét a jövő országgyűlésre hagyni, de győzelmük reményében a katolikus főrendek most már ezt sem fogadták el.

Ebben maradtak az ügyek. Ezekben Rimay, mint az ellenzék egyik tagja, tevékeny részt vett s bőven értesíti a történtekről s más gyakran ellentmondó vagy ellenőrizhetetlen hírekről Thurzót, kit arra kér, hogy ereszsze haza, ha a gyűlés húzódik, mert építtetni valója van s ha csak három hetet késik, nagy kára lesz az ősz miatt. Nagy kellemetlenségére Pozsonyban szemben volt a lakása a nádorral s mivel sokan látogatták, sőt az evangelikusok nála üléseztek s onnan mentek a nádorhoz, őt és Csútyt tartották az ellenzék vezetőinek, annál inkább, mert Illésházy Gáspár megbizottja, Tersztyánszky, minden áron az engedésre akarta rábírni az evangelikusokat, még pedig ura nevében, kiről egyébként híre járt, hogy katolikussá lett. Ezért az evangelikusok Illésházynak Rimayval irattak is Tersztyánszky visszahívása iránt, de erre már nem került sor. Így mentek a dolgok, míg végre semmit sem végezvén s még Csehországba sem küldvén követeket, augusztus 13-án kölcsönös protestatióval és mély meghasonlással, eloszlottak.

Bethlen, a ki az országgyűlési tárgyalásokat figyelemmel kísérte s a protestánsokkal állandó összeköttetésben állt, közben jórészt titokban fölkészülvén, egyetértve a magyarországi protestánsokkal, már 1619 szeptember 3-ikán megindult hadával maga is Kolozsvárról. Az előre küldött Rákóczi György szeptember 5-én elfoglalta Kassát, maga Bethlen 12-én Debreczenből hadjárata okairól tudósítást küldött a vármegyékhez s 21-ikére Kassára országgyűlést hivott össze, mely már szeptember 26-án 22 pontból álló végzést erősített meg.

Még folyt volt a pozsonyi országgyűlés, midőn már ott az a hír járta, hogy Thurzó Imre is Bethlen híve lett. Azonban ez nem volt igaz. Még augusztusban is Bethlen levele, sőt követe sem bírta őt pártjára vonni. De már ingadozott s augusztus 31-én Rimaynak és összes udvari embereinek bizalmasan írt, hogy siessenek hadi felszereléssel hozzá. Rimaynak sajátkezüleg e sorokat írta: «Fölötte igen kérem kegyelmedet, jöjjön hozzám, mert igen nagy, eltávozhatatlan titkos beszédem vagyon kegyel-

72. PREINER SEIFRIED ARCZKÉPE.

meddel; ha mi olyas házánál marhája (drágasága) vagyon . . . és asszonyomat is hozza el . . ., bátorságos helyt rendelünk jó szívvel ő kegyelméért és a kegyelmed marhájáért is.»[3]

Ebből az látszik, hogy Thurzó már ekkor el volt határozva s még csak atyai barátja, Rimay tanácsát kívánta tudni. Minő volt ez, megértjük abból, hogy miután a kassai ülés befejeztével (szeptember 26) Bethlen Pozsony felé indult, hová október 14-én már meg is érkezett, szívvel-lélekkel ő is csatlakozott hozzá s híve maradt oly kora haláláig (1621 október 19).

Nem akarván Thurzó Imre életéről részletesebben szólni, úgy látszik, hogy ő még sem bánta volna, ha már ekkor becsületes békével végződött volna a Bethlen háboruja. Ezért, hihetőleg Bethlen megbízásából, értekezni kívánt volna Forgáchcsal, ki ettől nem idegenkedett.[4] Ámde már október 14-én Pozsonyt maga Forgách adta át Bethlennek s ugyancsak Forgách országgyűlést hivott oda november 11-ikére, mely november 18-án megnyilt ugyan, de semmit sem végezhetett, mivel a nádor II. Ferdinánd híveit a megjelenéstől eltiltotta s maga II. Ferdinánd is csak deczember 26-ikára küldte el biztosait.

Természetesen ezután is csupa huza-vona történt, mert Bécsben e halasztással, mint mindig, a sors valamely váratlan közbelépését várták, úgy hogy a várakozást megunt rendek 1620 január 8-án Bethlent Magyarország fejedelmévé választották s ő ezt elfogadta.

Thurzó mindezekben tevékeny részt vett. Annál nagyobb szüksége lett volna most a tapasztalt Rimay tanácsaira, kit éppen ezért már 1619 novemberében Pozsonyba rendelt, de nem mehetett fel, mert már előbbi «betegeskedése betegségre vált», a mit, mint Thurzó deczember 9-én írta neki, «fogyatkozásaik» közt nem utolsónak tart. Nagyon várta tehát állandóan Rimayt, még pedig nem személyi, hanem országos okokból, mert okos tanácsai ugyancsak elkeltek volna, midőn a vallás és haza sza-

[3] *Államiratai.* 223. l.

[4] *U. o.* 223. l.

badsága forgott koczkán. Kéri tehát, hogy mihelyt jobban lesz, siessen hozzá, mert ha valaha kívánatos volt, hogy mellette legyen ő és «elméjének hasznos fénye, most egyszer leginkább».

Rimay ekkoriban annyira rosszul volt, hogy a halálra készült s árváit Thurzó gondjaiba ajánlta, mit ez készségesen elvállalt.[5] De erre nem került soha sor, sőt ő élte túl egy évtizeddel urát. Azonban betegsége 1620 május haváig is elhúzódott, úgy hogy

73. BESZTERCZEBÁNYA.

fizetéséért nem szolgálván meg, fel sem akarta venni. Sőt, mint május 6-án írja, «a minemű karban vagyon az ő állapota és a minemű akadályok vannak előtte», nem hiszi, hogy fizetést fogadhatna el és eddigi kötelességét teljesíthetné. Ez iránt értekezni fog urával Beszterczebányán.[6]

E szerint Rimay azokban az összes mozgalmakban nem vett részt, melyek 1619—20 telén és tavaszán Bethlen körül lefolytak. Nem volt jelen tehát a tavaszi kassai ülésen sem, csak közvetve értesült, hogy ura mint követ járt a cseheknél Prágá-

5 *U. o.* 224—5. l.
6 *U. o.* 225. l. Levele Drozdik Jánoshoz Bicsére.

ban (1620 márczius 30—május elejéig) s hogy mennyit fáradott, noha sikertelenül, a béke érdekében. Thurzó ezért egy ideig Bethlenre is megneheztelt, őt vélvén a béke gátjának.

Így nyilt meg 1620 május 31-én a beszterczebányai országgyűlés, melyen világos lett, hogy a béke meg nem köthető. Miután augusztusban Ferdinánd biztosai az országgyűlésről eltávoztak, főkép Thurzó Imre erélyes föllépése következtében augusztus 15-én Bethlent királynak kiáltották ki.

Thurzó Imre ajánlása okozta, hogy a magyarországi rendek a török szultánhoz küldendő követjökül Rimayt választották meg. Rimay volt egyszersmind az, a ki július 2-án Bethlen és némely kiváló párthíve közt az ismert titkos szerződést papirra tette. [7] Bethlen Rimaynak Beszterczebányán már július 30-án részletes utasításokat adott. Nem sokkal ezután a maga részéről Dóczy Istvánt s Erdély részéről Deák Dánielt a követséghez társkövetek gyanánt rendelte, kikhez a cseh rendek részéről Geschenius János, Frigyes cseh király részéről Köln János csatlakoztak.

Ez a török követség még sokkal kényesebb volt, mint az 1608/9-iki, mert itt nagyobb dologról volt szó. Ugyanis még mielőtt Bethlent királynak kiáltották ki, ő kinyerte Ozman szultán, illetve a diván beleegyezését a korona elfogadására, de nem segélyét; sőt az engedélyt is oly módon adták meg, hogy Bethlen szövetségesei méltán kételkedhettek a török pártfogásában. Most tehát e pártfogás teljes biztosítása volt a czél s erre szolgált az utasítás minden sora. Továbbá most nemcsak Bethlen követei, hanem Magyar-, Erdély-, Csehország és a cseh király részéről is, a kísérettel együtt mintegy 100 ember indult el augusztus 25-én Budára s onnan Konstantinápolyba és vitt mintegy 70.000 forintra becsült ajándékokat a szultánnak és főembereinek.

Bethlen említett és minden ez ügyben később adott részletes

7 Szilágyi S.: *Adalékok Bethlen szövetkezéseinek történetéhez.* 21. l. *Akad. Értek.* II. Rimay «Magyarországi minden hivatalbéli» rendei követének van hivatalosan nevezve. *Török-magyarkori államokmányt.* I. 292. l.

utasítása az őt és az akkori diplomácziát jellemző körmönfontsággal volt szerkesztve. A követeknek t. i. föl kellett világosítniok a szultánt a most folyó háborunak a törökökre vonatkozó

74. II. FERDINÁND.

nagy hasznáról, hivatkozva a Bocskay felkelésére s ebben Bethlen nagy szerepére és a töröknek tett szolgálataira, továbbá arra, hogy a háborura most mennyivel kedvezőbb az alkalom, mert II. Ferdinánd magára van hagyva s többfelől támadva. Kéri ezért Bethlen a szultánt, hogy II. Ferdinánd követeit bocsássa

haza s velök ne tárgyaljon. Küldjön tatárhadat a lengyelekre, hogy II. Ferdinándot ne segíthessék. Küldje Skender basát sereggel a Neszter mellé, hogy a tatárok támadását fedezze s hogy maga Bethlen szabadon működhessék, nem kellvén ekkor tartania a lengyelektől. Mivel mindenki azt hiszi, hogy a szultán II. Ferdinánddal is tárgyal, ennek ellenkezőjét bizonyítsa be azzal, hogy 10 ezer embert tartson Budán, Esztergomban és Kanizsán, oly meghagyással, hogy őt, mikor kívánja, segítsék meg. Ugyane hit megerősítése végett küldjön a szultán egy előkelő követet Bethlenhez, a ki egyszersmind neki és a szövetséges országoknak a szultántól bátorító és segítséggel biztató leveleket hozzon. Ugyanez hozzon neki, a cseh királynak és főuraknak ajándékokat s üljön addig Bethlennél, mint császári biztos, míg a török segély szüksége beáll s ekkor ezt a megsegítést ez rendelje el a szultán nevében. Adjon rendeletet a budai basának, hogy a németekkel ne tárgyaljon, de a mostani kényes helyzetben mégis egyelőre a kért frigykötésig ne szakítson. Rendelje el a szultán a moldvai vajdának, hogy válogatott 2000 könnyű lovast, a havasalföldinek, hogy 500 kopjás gyalogot és 500 lovast küldjenek neki segítségül főemberek vezérlete alatt, még pedig minél előbb, mert neki éppen könnyű hadra van szüksége s mert szövetségesei ezt igen jó néven vennék, látván a szultán pártfogását Bethlen mellett. Bevádolandó Gratian vajda, hogy a török ellen működik, ezért letevését kéri s végül elrendeli, hogy Rimay Konstantinápolyban az erdélyi követség számára külön házat építtessen.[8]

Ekközben Bethlen vette követei útján a budai pasának azt a leverő izenetét, hogy minden további tárgyalás alapja csak az lehet, hogyha Váczot a törököknek átadja, addig a követeket Konstantinápolyba sem engedi. A régóta elfoglalni kívánt Vácz volt tehát az, melynek birtokát a török a zavarosban ki akarta erőszakolni s melylyel egyszersmind a budai basa különös érde-

[8] *Török-magyarkori államokmánytár.* I. 238. l.

meket akart magának szerezni. Ekkor Bethlen Beszterczebányáról augusztus 30-án egy másik, saját kezével írt titkos utasítást küldött Rimayéknak, melyben kiegészíti az előbbieket azzal, hogy igérjenek a budai basának 20 ezer és a basa igérjen az ő nevében a nagyvezérnek 30 ezer frtot, ha Vácz követelésétől eláll és rögtön segélyhadat küld. De ha mindenből azt látnák, hogy Vácz odaigérése nélkül az egész követség sikertelen, sőt veszedelmes kimenetelű volna, akkor igérjék meg átadását, de csak a következő feltételek alatt:

A török a magyarok és szövetségeseik ellen II. Ferdinánddal semmi tárgyalást ne kezdjen, sőt segítse őket. Ha a török békét kötne II. Ferdinánddal, e békében a magyar és cseh királyságot biztosítsa a német császár ellen. A budai basa küldjön azonnal Bethlennek 2000 lovasból álló segélyt s utóbb a szultán küldjön melléje még 10.000 lovast. Mindebben, mondja Bethlen, a II. Ferdinánddal most fennálló béke nem akadály, mert ezt a békét a szultán II. Ferdinánddal mint magyar királylyal kötötte volt, már pedig ő a beszterczebányai királyválasztás következtében a magyar királyságot elvesztette s így a béke is megszünt. A szultán ne követelje a hajduság palánkvárai lerontatását, mert ez csak a németeknek válnék hasznára, már pedig a hajduk már Bocskay alatt rendkívüli szolgálatokat tettek a magyaroknak és törököknek. Ha Vácz átadatik, több falut a török ne hódoltasson meg annál a hatvan falunál, melyeket a zsitvatoroki béke szerint kapott.[9]

Bethlen tehát ez utasítás szerint Vácz átadását oly feltételekhez kötötte, melyek által mindenképen enyhítni kívánta az ez által bizonyára előállandó általános keserüséget és haragot.

Az egész nagy, ünnepélyes követség 1620 szeptember 9-én érkezett meg Budára. Útközben a budai basa, Karakasz Memhet, három helyen is nagy lovascsapatokat küldvén eléje, üdvözölte a jövőket, a Dunán átkelőben Budára pedig tizenhét csajkával

9 *Erdélyi tört. adatok.* I. 321. l.

menvén eléjök, ünnepélyesen fogadta. Mindannyian a városban uralkodó ragály miatt a Duna partján lent sátorokban tanyáztak.

Szeptember 10-én a követség kipihente a fáradalmakat. Szeptember 11-én előbb a budai basa óhajára felküldvén a neki szánt ajándékokat, mindannyian lovon ünnepélyesen a basához kísértettek, de a kölcsönös üdvözlésen s a megbízólevelek átadásán kívül egyéb nem történt. Távozáskor a basa mindenik követnek egy-egy kaftánt ajándékozott.[10]

Azonban a basa már a következő napon azonnal és mindenek előtt Vácz átadásáról tudakozódott a követségtől s midőn szeptember 13-án azt hallotta meg tőlük, hogy ők Vácz ügyét egyenesen a szultánnal akarják elintézni, csalódásában igen dühös lett Rimayékra, mert azt hitte volt, hogy most sikerül kardcsapás nélkül megszerezve vetélytársai fölé emelkednie. Megmondta tehát a magyarok és Bethlen követeinek, hogy addig nem bocsátja tovább őket, míg Váczot meg nem kapja; sőt felajánlotta a többi követeknek, hogy induljanak el Rimayék nélkül, de ezek ezt természetesen nem fogadták el.

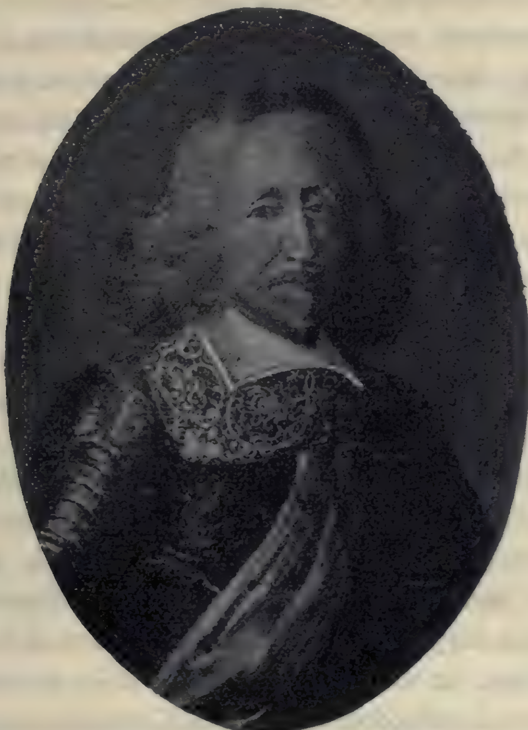
Ebből sűrü levélváltás keletkezett, annál inkább, mert a basa azt állította, hogy Bethlen neki már két évvel azelőtt odaigérte Váczot. Ennélfogva a fejedelem szeptember 17-én és 18-án újabb utasításokat küldött követeinek, melyek lényegökben az előbbiekkel egyeztek. Írt külön a basának is, de ezt nem ismerjük. Szeptember 19-én megint újabb utasításokat küldött. Mindezeknek legfőbb czélja az volt, hogy ha egyáltalán lehet, kikerülje vagy legalább halogassa Vácz átadását, mert természetesen tartott tőle, hogy ezzel Magyarországon összes népszerüségét elveszti.[11]

Rimay e mellett azt írta Dohna Ábrahámnak szeptember 24-ikéről, hogy közben mindent elkövettek a basa haragjának

10 Armpruster Ferencz levele Dohna Ábrahámhoz, 1620. szept. 24-ikéről. A Dohnák schlobitteni kastélyában őrzött eredetiről Angyal Dávid szíves közléséből.

11 *Erdélyi tört. adatok.* I. 324. l. Rimay: *Államiratai.* 229. l. *Török-magy. államokmánytár.* I. 244. l. Bethlen utasítása legjobban kiadva *Tört. Tár.* 1885. 659. l.

megengesztelésére, a ki, a mint kitetszik, amúgy is heves ember volt; mert azt remélték, hogy a török főemberekhez tőle ajánlatot kapva, Konstantinápolyban nagyobb sikerrel fognak járni.[12]

75. DOHNA ÁBRAHÁM.

Közben Konstantinápolyban Bethlennek már két erdélyi követétől megtudta a nagyvezér, hogy Karakasz Memhet visszatartja a követeket Budán s rögtön rendeletet küldött elbocsátásuk

[12] Rimay e rövid levelét Dohnához szintén Angyal Dávid szíves közléséből használtam fel. Eredetije a Dohnák schlobitteni kastélyában. Rimay e rövid levélben is felhasználja az alkalmat, hogy híreket küldjön. A török basa mondta nekik, írja, hogy a török hajóhad Anconát és Lauretumot felprédálta s lehet, hogy Brundusiummal és környékével is ezt fogják tenni. Rimay levele Armpruster német levelének harmadik oldalára van írva. Ebből az világlik ki, hogy Dohna is írt nekik Bethlen utasításai szerint, hogy miként járjanak el s erre válaszol Armpruster és Rimay. Utóbbi ugyanis így szól: «Tentabimus nos omnia quae huc pertinebunt secundum informationem Nobis Illustrissimae dominationis Vestrae comprehensam, quam Serenissimus Rex noster (t. i. Bethlen) litteris suis inclusas ad nos iam transmisit.»

végett. Így indulhattak el mindannyian 1620 szeptember 25-én hajón s október 5-én Nándor-Fejérvárra értek. Ott Memhet öcscse ravasz módon bátyja meghagyásából tíz napig tartotta vissza és így csak november 3-ikán értek Drinápolyba. Innen a nagyvezér különös sürgetésére november 14-én a törökök fényes kíséretével együtt egy szombati napon Konstantinápolyba értek.[13]

Mialatt a követség útban volt, a budai basa Vácz kérdését úgy oldotta meg, hogy 1620. november 2-ikán váratlanul megrohanta a várat s november 4-én a vár kapitánya föladván, birtokba vette. Ez a megoldás Bethlennek végre is nagy megkönnyebbülést okozott, mert megmenekedett az átadástól, de másrészről kiaknázhatta a jogtalan elfoglalást diplomácziai czéljaira.

A Konstantinápolyba ért követség 1620. november 21-én beszélhetett először a nagyvezérrel s neki tényleg felajánlta Váczot Bethlen utasításai szerint a segély ellenében, semmit sem tudva még az elfoglalásról, melynek híre csak másnap érkezett meg Konstantinápolyba. A nagyvezér e hírre dúlt-fúlt, mert szerette volna, ha Váczot Bethlen egyenesen neki adja át, még pedig ajándékképen, mert így ennek nagyobb lett volna az erkölcsi jelentősége. Ezért a nagyvezér, a ki ekkor a gyermek II. Ozman idejében, minthogy ez ekkor is még csak 16-ik életévében volt, teljes hatalommal uralkodott, elhatározta Karakasz megbuktatását. Ez ennek hírét vevén, ezóta sokkal szívesebb lett Bethlenhez, de már késő volt, bukását nem kerülte el.

Ez a követség egyébaránt nagyon kedvezőtlen időben ért Konstantinápolyba. Mindenféle zavarok voltak ott II. Ozman alatt, ki 1618-ban mint 13 éves gyermek követte gyöngeelméjű nagybátyját, Mustafát a trónon s helyette is természetesen a nagyvezér és más kegyenczek uralkodtak, a megvesztegetések pedig még a szokottnál is nagyobb mértéket öltöttek.

Deczember 6-án volt a szultánnál az első kihallgatás és deczember 9-ikére ért oda Bethlen tiltakozó irata Vácz miatt,

[13] *Erdélyi tört. adatok.* I. 230. l. Rimay: *Államiratai.* 232., 237. s köv. lapok.

a melynek ilyen, minden népjog elleni elfoglalását most Bethlen igyekezett kiaknázni. Mert egyébaránt ha Váczot úgyis át kellett adni s maga is megigérte, akkor mint Rimay is helyesen jegyzi meg Thurzóhoz írt levelében, jobb volt, hogy a török foglalta el s Bethlenről a gyűlölet elhárult. Hiszen Rimayéknak titkos utasításuk volt, hogy a nagyvezérnek akár 100 ezer frtot igérjenek, csak mondjon le Váczról, akkora súlyt helyezett Bethlen e keserű pohár eltávoztatására.

Ekközben és éppen ezért a török szövetség és segély dolga éppen nem haladt e hónapokban. Bethlen ezalatt még a budai basától is folyton sürgette a segélyt, míg aztán megtörtént a csehek nagysúlyú fehérhegyi veresége 1620. november 8-án. Most Rimay maga sem tartotta már az időt a sürgetésre alkalmasnak. E mellett azonban mindenféle regényes híreket küldött Thurzó Imrének arról, hogy a török Győrt és Bécset áhítozza s hogy a lengyelek ellen három hadat akar indítni, kettőt Magyarországon át, de ezzel csak Bécs elleni terveit leplezi.[14]

Bethlen követeivel szemben nagy erélylyel működött ezalatt a portán II. Ferdinánd követe, Gallo Caesár, a ki mindenáron azt akarta elhitetni a törökkel, hogy a fehérhegyi csatával a háborunak vége, a császár végleg győzött, Bethlen és szövetségesei csak lázadók. Azonban Bethlennek 1621 január 13-ikán követeihez érkezett deczember 8-iki levele, továbbá kivált Rimaynak s a hollandi követnek rábeszélései, meggyőzték a nagyvezért s a török főpapot a segélynyujtás szükségéről, alkalomszerűségéről és a szövetségesek ellentálló erejéről. Ezek hatása alatt 1621 február 3-án a nagyvezér ú. n. nagygyűlést (diván) tartott, mely a magyarok megsegítését határozta el, de esküt kívánt Dóczytól és Rimaytól, hogy Bethlen a török nélkül békét nem köt. Ezt ők le is tették urok nevében. Ezt február 5-én nagy örömmel írja meg Rimay Bethlennek, mialatt hófergeteg dühöng, mely gyönge lakásába is betör, írására hull, maga didereg s bocsá-

[14] *Államiratai.* 232., 235. l. Levele és követjelentése Thurzóhoz, amaz 1620 nov. 29., emez 1621. febr. 3-ika utánról. Az id. helyen az 1620. év tévesen áll a jelentés előtt.

natot kér rút írásáért. E mellett — írja Rimay — pénzök is már elfogyott, de nem bánja, csak valami jót bírjanak kieszközleni.[15]

Ismerjük ebből az időből Rimaynak egy második latin beszédét, melynek czíme ez: *Joannis Rimay Oratio, recitanda in Collegio Veziriorum.* Ezt ő megküldte Dohna Ábrahámnak, mert ezt is a Dohnák schlobitteni kastélyában találta meg Angyal Dávid, kinek szívességéből van módunk itt vele foglalkozni.

76. MUSZTAFA SZULTÁN.

A czím azt mutatja, hogy ez a beszéd «elmondandó» (recitanda), de hogy el is mondta-e akár a követségök elején, akár pedig utóbb és talán éppen az 1621. február 3-iki gyűlésen, az bizonytalan, ő sehol sem említi. A tartalom olyszerű, mintha valamikor megérkeztük után mondta volna el vagy akarta volna elmondani. Ugyanis a beszéd egyrészről egyszerre gyász- és dicsbeszéd I. Achmed szultánról, a ki nagy szerepet játszott hazánk történetében, másrészről üdvözlő és magasztaló beszéd II. Ozmánról, a ki 1618-tól fogva uralkodott, de csak 1620-ban lett önálló, mint mindössze akkor is csak 15—16 éves ifju, ki helyett addig a diván vezette az ügyeket, élén a nagyvezérrel. Azonban mint látjuk, még 1621-ben is a diván döntött a Bethlennek adandó segély ügyében.

[15] *Államiratai.* 242. l. Részletesen u. o. 253. l. V. ö. *Tört. Tár.* 1879. 260. l. Pécsy Simon levele a nádornak. 1621 márcz.

GABRIEL BETHLEN, D.G. TRANSSILVANIÆ PRINCEPS, PARTIUM VN-
GARIÆ REGNI DOMINUS ET SICULORUM COMES. etc:

CONSILIO FIRMATA DEI: *Dux inclyte* BETHLEN,
Sijmbolon hoc magni muneris instar habes
Consiliis, veluti sapiens Dux, utere sanis,
Omnis et in tuto summa salutis erit

E Kiser exc:

BETHLEN GÁBOR.

I. Achmed szultán volt az, kinél Rimay először járt volt 1608-ban követségben. Uralkodott 1603—1617-ig s mindössze 28 éves korában halt meg, tehát 1608-ban 19 éves ifju volt. A beszéd túlnyomó része róla szól és nehéz, túlterhelt mondatokban, valódi édeskés szóáradatban magasztalja érdemeit, jóságát, kegyességét a magyarok iránt, mely akkora volt, hogy semmi fondorlat ki nem apaszthatta, sőt csak meg sem apaszthatta; ezért hiában működtek a gonoszok abban, hogy a magyarok közt ellene fölkelést, háboruságot szítsanak, valamint nem hallgatott azokra ő sem, kik a magyarok ellen nála áskálódtak. Ehhez járul, hogy a magyarokat saját kincstárából segítette és másoknak sarczolni nem engedte őket. Annál keservesebb, hogy többé nem láthatják s hálájokat neki ki nem fejezhetik. De végleg nem veszett ő el, mert hátrahagyta az ő lelki tulajdonait öröklött fiát, Ozmant, meg a hasonló gondolkozású divánt. Boldogoknak vallják tehát magukat, hogy úgy a császár, mint a diván I. Achmed nyomdokait követve, a magyaroknak levélben, követei és őszinte szavai utján felajánlta szövetségét, segélyét és kegyeit. Kívánja tehát számára Isten áldását, kívánja ugyanezt a diván tagjaira is, hogy «más népek is a mi lesujtott magyar nemzetünkkel egyetemben», a mit a magyarok példájára némely nemzet máris önként tesz, őket magasztalják.[16]

77. II. OZMAN SZULTÁN.

[16] Az érdekes, de tényleges adatokat egyáltalán nem tartalmazó, áradozó irályú beszédet latinul és magyarul a függelékben adjuk. Magyarra Hegedűs István t. barátom fordította.

De térjünk vissza az eseményekhez. Bethlen, míg ezek folytak, állandón sürgette Dóczyt és Rimayt határozott válaszért, hogy ad-e a török segélyt vagy nem? II. Ferdinánd t. i. hajlandó a békére, őt Bethlent környezete váltig ösztönzi a kedvező idő felhasználására, míg nem késő, mert a török iránt fogytán van a magyarok bizalma ennyi huza-vona után. Ezeket csak tényleges segély és a Ferdinánddal való teljes szakítás győzheti meg a török jóakaratáról. Ha azonban a török mindezt nem akarja, akkor ő békét köt, míg jó alkalma van rá, azaz míg Magyarország az ő kezében van.

Ennek a határozott válasznak a várása okozta, hogy Bethlen Ferdinánddal szemben a téli alkudozásokat annyira húzta-halasztotta. Midőn aztán végre Rimayék 1621. február 5-iki leveléből azt olvasta, hogy a török nagyvezér Dóczy előtt egyenesen a békekötés ellen nyilatkozott, akkor Bethlen erre támaszkodva megszakította a tárgyalásokat, melyek pedig február elseje óta komoly alakot vettek; sőt február 10-iki utasításában 100 ezer frtot igért a nagyvezérnek, ha áprilisban a segélyt tényleg megkapja. E segély ügye oly jól látszott állani, hogy ennek igéretével január 26-án török küldöttek indultak el Bethlenhez és a cseh királyhoz, de utóbb ez sem bizonyult komolynak.[17]

Február óta (1621) Rimay ismételt bő jelentéseiben biztosította Bethlent, hogy a török segély ügye jól áll. Újra meg újra nagy részletességgel, naplószerüen írja meg a történteket, kivált a február 3-iki diván történetét és előzményeit, továbbá a saját érdemeit az előállt fordulatokban és mentegeti bő irogatását azzal, hogy Bethlen is hosszu leveleket szeret írni.[18] Február végén tehát Rimay szerint tisztán állt, hogy a török megindítja a lengyel háborut és nagy segítséget ad Bethlennek, esetleg elűzi a lengyel királyt és Bethlent emeli helyébe.[19]

[17] Bethlen levele. *Erd. tört. adatok.* I. 231., 336., 346. l.

[18] Bethlen meg is dicsérte bő leveleiért, de hogy nem éppen lelkesedett értök, mutatja az, hogy Thurzó Imrének 1621 febr. 5-éről azt írja, hogy leveleket kapott a portáról stb., hogy leiratja a híreket s elküldi; «az írás igen sok, mivel Rimai mindenkor bölcselkedik az ritmusokkal való írásban». *Bethlen Levelei.* 241. l. *Erd. tört. adatok.* II. 393. l.

[19] *Államiratai.* 253., 264. l.

E biztosítások következtében Bethlen tehát végleg megszüntette a békealkut Hainburgban s kötelező igéretet adott konstantinápolyi követeinek, hogy a szultán beleegyezése nélkül békülni nem fog. Azonban mint leveleiből és követi utasításaiból kitűnik, ő óvatosan most sem adott végleges választ Ferdinándnak, hanem újra húzáshalasztáshoz folyamodott, a míg a

78. HAINBURG.

szultán segélye megjön s ezt halasztást vagy fegyverszünet, vagy a békepontoknak előleges titkos megállapítása, de csak őszszel való végrehajtása, vagy Kassához való színleges visszavonulása által kívánta elérni, feltéve, ha két első terve nem sikerülne, és Ferdinánd hadai nyomnák, mert serge fáradt s gyalogsága aránytalanul kevés volt.

Lényegben ezek foglaltatnak Bethlen 1621 márczius 20-iki levelében. Ezeket a nádorral is közölte, a ki a helyett, hogy a békét a fentírt módon elfogadta volna, dühös lett, mert ő úgy fogta föl, és ugy beszélt róla, mintha a nemzet ezzel a török alá adta volna magát s azt mondta, hogy az országgyűlésen

halált vagy száműzetést kér Rimay fejére, mely iránt egyébaránt Bethlen sietett őt megvígasztalni s neki teljes kárpótlást igérni. [20]

Két nappal ezután Bethlen az előbbieknél is bővebb utasításokat küldött Rimayéknak, mely 43 pontból és utóiratból áll. Ebben míg egyfelől újra részletesen előadja a mult hónapok történetét, másfelől elmondja azt, hogy leveretés esetén a magyarok a csehek sorsát fognák osztani és hogy neki Pázmány is oly békét ajánlt, mely szerint a magyarok kegyelemre adnák meg magukat, de némelyek ebből már előre kivétetnének. Részletesen kifejti, hogy bármennyire sajnálatos, de igaz, hogy a török mégis csak jobb volt Magyarországhoz, mint a spanyol-osztrák uralkodóház zsarnoksága. Ezért kell tehát a török segélyhez fordulni vagy inkább elveszni. Mivel pedig most szövetségesei neki segélyt nem adhatnak, okvetetlen kell a török segély mihamarább, még pedig tekintélyes vezérrel, minő az új budai basa (Kara Mehemet) és ennek legkésőbb májusban hozzá kellene csatlakoznia. De ha bármi kisebb segély előbb jönne, annál jobb volna. A kötendő szerződés, mondja tovább, részletes legyen, mint az ő elküldött biztosítása. Adják elő a nagyvezérnek, hogy nagy alkalmat szalaszt el, ha késik. A szövetséges magyarság romlása az ő lelkén szárad, főképen midőn Bethlen oly nagyszerű alkalmat a jó békére a török igérete miatt futni engedett. Rendeli továbbá, hogy vegyenek fel szükségeikre kölcsönt, Dóczynak 1000, Rimaynak 500 frtot. Kéri, hogy küldessenek a szultán nevében két levelet, egyet a magyar rendeknek a májusi országgyűlésre, melyben tiltsa el őket a békétől, egyet neki, Bethlennek, hogy II. Ferdinánddal ne béküljen, csak ugy, ha Magyarország az ő kezén marad. Küldjön továbbá a főbb ma-

[20] Ezt Bethlen még világosabban megigérte április 19-iki levelében, melyet egyenesen Rimay-nak írt: «Ha az Úr Isten életemet megtartja, én is kegyelmedet kastélyos főemberré és udvaromban mellettem való tisztviselőnek crealom. Jut az árulók sok jószágában immár azoknak, kik igazán szolgálnak hazájok- s uroknak.» Ezt Bethlen az ellene pártot ütött nádorra és magyar főurakra érti, kiknek kastélyait elvétetni és híveinek adatni határozta; de utóbb nem sikerült. *Erd. tört. adatok.* II. 400. l.

gyar uraknak és neki ajándékokat, nem baj, ha neki ezek utóbb háromannyiba kerülnének is, csak szépek legyenek. Ők viszont igérjenek a Bethlen és szövetségesek nevében összesen 75, esetleg 100 ezer frtig menő adományt, csak sikerüljön tervök.[21]

Ugyane napról Rimay jelentései alapján írt Bethlen köszönő levelet Hága Cornelius hollandi követnek is, kérvén további támogatását s megrendelvén követeinek, hogy vele a helyzet részleteit tudassák.[22]

Az előbbiek értelmében Rimay csakugyan kieszközölte a török nagyvezér két levelét a rendekhez és Bethlenhez; de a segély dolga a II. Ferdinánd biztosainak ellenző működése miatt folyton lassan haladt, éppen oly lassan a lengyel háborura készület. Sőt április közepén már a török akarta volna Bethlent felbiztatni, hogy Báthory István példájára maga járjon a lengyel trón után, mit Rimay boszusan ír meg Bethlennek és komolyan nem vesz.

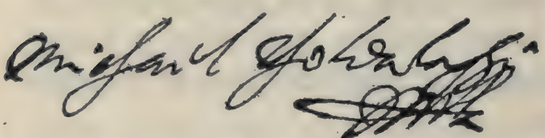
Nagy akadálylyá lett az is, hogy közben Ali nagyvezér meghalt és utódát, Huszaint, minderre újra meg kellett nyerni. Szent Gergely napja utáni hétfőn (1621 márczius 15) tisztelegtek az új vezérnél s némi ajándékot adtak át neki, köztük Rimay maga is egy ékszerét, mely a félholdat ábrázolta, felette 19 gyémántból csillaggal, rajta koronával 15 rubintból. Ezt a vezér utóbb a szultánnak adta.

Így telt-mult az idő. A török udvar világosan a tervezett lengyel hadjárat miatt nem akart szakítni II. Ferdinánddal s el volt szánva Bethlent magára hagyni, azt tartván, hogy úgyis csak saját érdekét mozdítja elő. Tehát igért, de alattomban más utasításokat adott. Április 6-án már mind búcsut is vettek a szultántól a követek, de azért mégsem bocsátották el még őket. Gallónak pedig még ezután is sikerült meggátolni a segélyküldést, úgy hogy végre Rimay is kezdte belátni a rászedetést. Egész áprilisban tehát még ott maradt. Bethlen még április 19-én is bizalmas levelet ír neki, mely

21 *Török-magy. államokmányt.* I. 265. l. V. ö. *Erd. tört. adatok.* II. 393—400. lap.
22 Rimay: *Államiratai.* 266. l.

mellett megküldte külön iratban is legtitkosabb tervét az állandó békéről s a vallásszabadság biztosításáról, mely azonban nem maradt ránk. Most már legalább júniusra kérte a segélyt. Ez a levél különös jele annak a bizalomnak, melyet Rimayval szemben táplált, kinek leveleit egyébként is lemásolva felhasználta a békét sürgető Thurzó Imrével szemben annak bizonyítására, hogy béke most már nem köthető, de ennek nem ő, hanem II. Ferdinánd s a török segélyre oly súlyt helyező magyarok az okai.[23]

Azonban Bethlennek végre is önmagán kellett segítnie és jobb tanu nem kell az ő kimeríthetetlen találékonyságára, mint az 1621-iki hadjárat, melyet a török végvárak némi segélyét kivéve, magára hagyva is fényesen folytatott s a nikolsburgi békéhez juttatott. Követei a töröktől igéretnél egyebet nem, tehát szerződést sem kaptak.[24] Hiában «deliberált» e miatt Sövényfalvi Dániel is «Rimay urammal», hiában küldte Bethlen Tholdalagit is Nándorfejérvárra a közben Bethlen mellé szinből kinevezett török szerdárhoz (helytartó), Deák Memhethez, a segély sürgetése végett. Tholdalaginak tovább kellett egy hónapnál ott vesztegelnie s csak az érsekújvári diadal s Bouquoy elestének híre (július 17) után kapott Deák Memhettől nehány száz törököt segítségül.

79. THOLDALAGI MIHÁLY NÉVALÁIRÁSA.

Közben megkezdte a szultán a lengyel hadjáratot. Bethlen most Tholdalagit Moldvába is elküldte a segélyért, ki szintén az érsekújvári győzelemre hivatkozva, a török és lengyel közti béke után ki is eszközölt vagy háromezer tatárt október hóban, de mire Bethlenhez értek, már a nikolsburgi béke-alkudozások

[23] *Erdélyi tört. adatok.* II. 393. l. Rimay: *Államiratai.* 269. l. *Bethlen Levelei.* 267., 274., 307. l.

[24] Bethlen írja, hogy sem levelet, sem ajándékot követei nem hoztak, sőt ők is majdnem éhen haltak a portán. Ő csak a maga követeinek 10 ezer frtot adott, de 10 hónapig levén oda, nem volt elég, «köntöseiket» is eladták, hogy haza jöhessenek. *Török-magy. áll.-okmányt.* I. 300. l.

megkezdődtek s a fejedelem megjutalmazván őket, a béke után hazaküldte, mert hasznukat már ugy sem vehette.[25]

80. NIKOLSBURG.

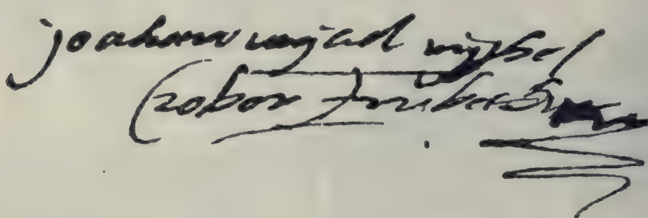
Rimay konstantinápolyi időzéséről még csak azt tudjuk, hogy 1621 április 30-án egy kötelezvény szerint ő és követtársai

[25] *Erd. tört. adatok.* I. 233—34. l. Azt olvassuk, hogy Bethlen István Rimay egy levelét is elküldte Sövényfalvi Dánielnek Moldvába, hogy a nagyvezérnek megmutassa; de ez azt írván, hogy inkább ártana a segély megadásában, megmutatása elmaradt. *Történ. Tár.* 1882. 443—44. l. Gergely Samu: *Bethlen G. és a porta.*

Huszain nagyvezérnek 80 ezer tallért igértek arra az esetre, ha Bethlent és Frigyes cseh királyt trónjaikra helyezi.[26]

Ezután a Rimay által összevásárolt rendkívül sok török holmival hazaindultak s Bethlen fentebb idézett levele szerint július végére érkeztek haza.[27] Tudjuk Rimay levelezéséből, hogy ő augusztus 1-én a fejedelemhez sietőben Barsban volt, Kovacsóczy István pedig augusztus 10-én a nagyszombati bírónak és tanácsnak rendeli el, hogy Dóczynak és Rimaynak, «mostan a portáról megjött követ uraimék»-nak, mivel Bethlen fontos okból beszélni akar velök, előfogatokat adjanak, hogy táborát utólérjék.

Szenczen érték utól Bethlent, honnan vele együtt mentek Szentgyörgyre és augusztus 20-án Pozsony alá. Itt találkozott

81. CZOBOR ERZSÉBET NÉVALÁIRÁSA.

Rimay Thurzó Imrével is, a ki szeptember 21-én a nikolsburgi tárgyalásokra ment, hol október 19-én meghalt. Mit és mennyit értekezett Rimay Bethlennel, meghatározni nem tudjuk; csak az bizonyos, hogy Bethlen őt többé diplomácziai küldetésre nem alkalmazta, hanem maga mellett tartotta egész addig, míg a béke bizonyossá nem lett. Elkísérte Rimay tehát Bethlent Nagyszombatba,

[26] *Török-magyarkori államokmányt.* I. 291. l. Eredetije Egyet. Könyvt. Bpest. Dóczy István, Köln János, Rimay, Geschenius Sámuel és Deák Dániel pecsétével s az első négynek aláirásával.

[27] *Történelmi Tár.* 1878. 153–164. l. *Rimay János Portai vásárlásai* cz. a. a Révay-család trebontói levéltárából közli e jegyzéket Ipolyi másolatában. Ott kérdésbe teszi, hogy melyik követségében vásárolta? NB. a két követség helyett hármat említ; de Rimay csak kétszer volt követ: 1608 és 1620/21-ben. A vásárlás az 1620/21-iki követségre vonatkozik, mert szó van januári vásárlásokról, holott 1608-ban a követség nyárra és őszre esett s januárban Rimay csak 1621-ben volt Konstantinápolyban.

ALSÓSZTREGOVA.

Szenczre, majd újra Nagyszombatba, Korlátkőre, Szakolczára, Sztrazniczra és Veszelére.

Innen Rimay hazament Alsó-Sztregovára s ott kapta Thurzó Imre anyjának, Czobor Erzsébetnek meghivását 1622 január 8-ára Lietava várába, hogy mint egyik gazda vezesse ura temetését s egyszersmind hogy együtt tanácskozzanak mindennek a legjobb móddal való elrendezéséről.[28] E szerint a nikolsburgi béke megkötése idején, 1621. deczember 31-én nem volt Bethlen mellett. Mivel pedig Thurzó Imrét január 19-én temették el Árva várában, tehát Rimay mindenesetre február elejéig az özvegy anya mellett maradt. Ekkor megint Alsó-Sztregovára tért vissza. Február 12-én már otthon volt[29] s fölkereste több ismerősét is. Mindenesetre fölkereste Bethlent Kassán, de nem sokáig időzhetett ott. Talán nem is a legjobb volt a megválás, mert többé nem leljük Bethlen hívei közt. Bethlen világosan nem sokat tartott ügyességéről s követségéért, melyben siker nélkül ugyan, de nagy buzgalommal járt el, szintén nem volt valami jelentékeny a jutalma.

XI.

Rimay már 1622 áprilisában Kassáról visszatért és újra Alsó-Sztregován volt. Azt, hogy ezóta Bethlen ügyei iránt nem sokat érdeklődött, Fáncsy Gáspárhoz pünkösd keddjén (május 17) írt levele mutatja, melyben meglehetős közönynyel szól róla. Egyébként örvend minden közhírnek s tudakozódik is rólok.[1]

Legfontosabb ügy ekkor a soproni országgyűlés volt, melyet II Ferdinánd 1622. május 1-sejére hivott össze, de a rendek lassu gyülekezése miatt csak 18-án nyilt meg s augusztus 8-ig tartott. Az országgyűlés, melyen az utolsó evangelikus nádor, Thurzó Szaniszló választatott meg, Eleonora császár-királyné megkoronáztatása miatt rendkívül fényes volt. Rimay nem vett részt rajta csak rövid ideig. Megyéjének egyik követe, Madách

[28] *Államiratai.* 280. l.
[29] *U. o.* 281. l.

[1] *Századok.* 1870. 333. l.

Gáspár, rokona s mások értesítették a történtekről. Jelenléte azonban szükségessé vált a miatt, mert a királyi javaslatok egyik pontja így szólt:

«Hogy pedig a török béke fentartása biztosabb alapra legyen fektethető, szükséges, hogy ugyanez országgyűlésen úgy Liptay Imre, mint Dóczy István és Rimay János török követségök különböző viszonyairól részletes és szabatos jelentést tegyenek.»[2]

Rimay nem akarván részt venni az országgyűlésen, noha Esterházy Miklós már előre írt neki, hogy követségéről való részletes jelentés tétele végett menjen Sopronba, akkor, midőn Madách Gáspár odament, általa küldött egy levelet Esterházynak, melyben megírta, hogy nincs mit jelentenie, mert valósággal semmit sem végeztek. Ez igaz is volt, mert csakugyan minden függőben maradt, új diploma nem adatott ki, új szerződés stb. nem jött létre, minden maradt úgy, mint a hogy a zsitvatoroki béke valahogyan elrendezte. Még legfontosabbak voltak a zsitvatoroki béke megsértése miatti, egyébként kölcsönös panaszok, melyek tárgyában mindkét részről biztosokat küldtek ki. Ámde Rimay mindezeket még akkor elküldte Madáchnak, mikor ő még Bethlen mellett tartózkodott s így — mond — nincs mit keresnie Sopronban. Arról meggyőződött követsége alatt, hogy Bethlen töröksegélyt hiában remél. Éppen ebben az időben ölték meg a törökök Ozman szultánt, helyét a gyönge Musztafa foglalta el, miből utóbb nagy zavarok eredtek.[3]

82. ELEONÓRIA CSÁSZÁR-KIRÁLYNÉ EMLÉKÉRME.

A rendek azonban a királyi javaslatok sorában nem állhattak el a jelentéstől. Július 19-ikére napirendre tűzték, de Rimay az ekkori meghívásra sem ment el. Azt írta július 20-án Madáchnak, hogy vesekőbajban szenvedett, 12 napig ágyban feküdt s

[2] Kaprinay István. *Collectaneorum*, T. XXVI. 181. l. (Kézirat. Egy. Kvt. Bp.)
[3] *Munkái*. 376. l.

83. ESZTERHÁZY MIKLÓS.

ha lóra ül, még mindig érzi. Ezért az említett napon csak Liptay Imre tett követségéről részletes jelentést az összes rendek előtt, Dóczy István csak a maga részét adhatta elő Rimay távolléte miatt.

Ezért a kérdést még egyszer napirendre tűzték s Rimayt újra fölhívták az országgyűlésre. Ekkor megjelent ő is az országgyűlés végén és részletes jelentést tevén a rendek előtt, az összes aktákat a rendek elé terjesztette.[4]

Míg ezek történtek, hol Alsó-Sztregován lakott, hol Korponára ment ideiglenesen lakni, hova a pestis ellen menekült. Örvend a jó termésnek, örvend, hogy Armpruster Ferencz komájának birsalmát és törökországi dinnyét küldhet, melynek magvát visszakéri. Aztán házi dolgokkal törődik s boldog, hogy leánya fejlődik.[5]

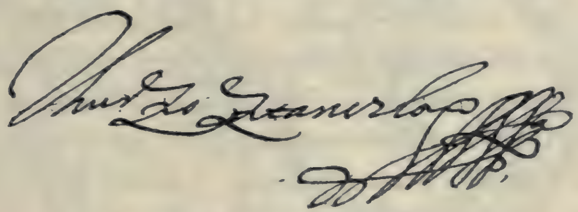
Most már adataink, mióta nem szerepel az u. n. nagyéletben, megszűkülnek. Tudjuk, hogy 1623 január 8-ikára Balassa Zsigmond hívta meg feleségével együtt fia András és Bakos Mária lakodalmára. Ugyanez év november 25-ike tájt Nagyszombatban találjuk valami pörös ügyében és sajnálja, hogy nem látogathatja meg a tudós Ferenczffy Lőrincz magyar udvari titkárt Pozsonyban, de legalább kegyébe ajánlja Balassa Imre ügyét, melyben ő maga is fáradozik.[6] Folyton II. Ferdinánd híve és állandó jó viszonyt ápol Thurzó Szaniszló nádorral, kihez nem egy ajánlatot ad, kinél nem egyszer közbenjáró, míg csak Thurzó 1625 máj. 1-én meg nem hal. E szerint a Bethlen második hadjáratában, mely 1623 augusztus közepétől 1624 május 8-ig tartott, semmi részt nem vett. A háborus viszonyok miatt Korponán tartózkodott s ott született ez év novemberében fia, János, a mint tudjuk, harmadik gyermeke.

4 Szemerey Pál kir. tábl. jegyző naplója. *(Diarium.)* Rimay ú. n. aktáit ma csak részben ismerjük még, mint a magok helyén láttuk. Kovachich J. N. *Collectio diariorum dietalium.* Acta Diaetae Anni 1622. Akadémia Kvtára. M. Jog. 1. 8. l.

5 *Államiratai.* 282. l.

6 *U. o.* 283–84. l. A Ferenczffyhez intézett levelet l. még hibásan 1613. évszámmal *Irodalomtörténeti Közlemények* 1899. 206. l.

Ezóta pár évig majdnem eltűnik szemünk elől, oly gyérek adataink. Tudjuk, hogy Bethlen második hadjárata alatt, 1624. első felében, valami portyázók, hihetően törökök, alsó-sztregovai házát felprédálták. Midőn hazatért, 609 könyvéből csak 131-et talált meg rongyolt állapotban s köztök elveszett I. Rákóczi Györgynek egy könyve is, melyet utóbb hiában keresett. Csak könyvben mintegy 1000 frt kára volt. Azután hagymázban feküdt öt hónapig, melyből, a mint ő írja, «catharus perfocans» keletkezett, mely miatt egy félévig látását s másfél évig hallását is elvesztette. Azt hitte, hogy halála órája elérkezett. Keservét növelte ugyanez idő alatt két zsengekoru gyermekének

84. THURZÓ SZANISZLÓ NÉVALÁIRÁSA.

halála, kiknek egyike imént született fia volt. Végre baloldala fölfakadt, és «19 hónapnál tovább szivárkozott nyavalyájának materiája, iszapja». Csak 1628 karácsonya előtt gyógyult be ez a sebnyílás, midőn Szécsenben a törökökkel többedmagával tárgyalt. Ekkor jobban lett, de, mint írja, agya nem tisztult meg s lábai is meredtek és zsibbadozók maradtak még.[7]

E miatt nem vett részt az 1625 október 13-tól deczember 13-ikáig tartott soproni országgyűlésen sem. A történtekről, mint III. Ferdinándnak királylyá és Esterházy Miklósnak nádorrá választásáról sat., Pográni István értesítette s ugyanő küldötte meg neki másolatban az 1625 május 26-án a törökkel kötött kőhid-gyarmati (Esztergomm.) béke hét pontját is.[8]

7 *U. o.* 301., 317., 333. l. A 317. lapon írja, hogy lelke keservei növekedtek: «ob mortem delicatissimarum prolium mearum contractarum». Tehát legalább két gyermeke halt meg.

8 *U. o.* 289—91. l. Gévay A. Gyarmati békekötés. Salamon: *Két magyar diplomata.* 281. l.

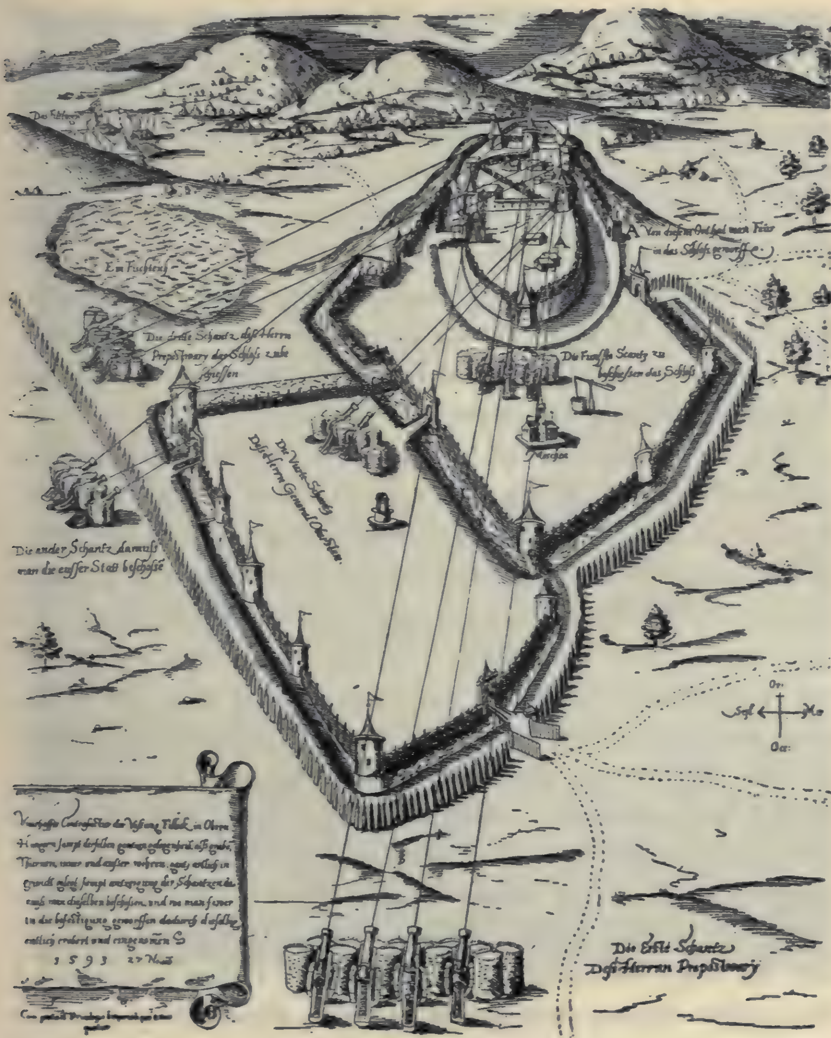
Nyugodtabb idejében azonban most is a főemberekkel folyton levelez, szegénynek, gazdagnak tanácsokat osztogat, pártfogást nyujt s boldog, ha sikert arat. Bízva tekintélyében, a legelőbbkelő ismeretlennek is ír s ha meghallgatja, örömmel és önérzettel hivatkozik hasonló esetekre.

Így, midőn a nagyzellői jobbágyok nyakára 1625 őszén négy lovaskatona ment szállásra s majd 200 lovas telelni és midőn a megyének sikerült ezeket a végekbe vitetni, újra más katonajárások gyötörték őket: ekkor a jobbágyok az ő tanácsát kérvén ki, azonnal egy bő levéllel látta el őket Sennyei István váczi püspökhöz és kanczellárhoz, noha közelebbről nem ismerte. Midőn aztán levele sikert arat, bő köszönetet küld, klasszikus idézetekkel magasztalja a püspököt s nem mulasztja el megemlítni, hogy 1625 tavaszán az Osztroghi és Zaczlavai herczegeknek két levelet írt Lengyelországba. Ezek sajátkezű válaszukban barátságát kérték s ismerni óhajtják. Ezeknek eljárásához hasonlítja most a Sennyeiét is.[9]

E levelek mutatják azt is, hogy 1626 elején pár hétig Füleken volt Dósa Tamásnál, ki utóbb pártfogó levelet kért tőle a nádorhoz valami birtokperben.[10] Állandóan eljárt a megyegyűlésekre. Ezeken tanácsait minden fontos ügyben kikérték s így kivált 1626-ban az erőszakos Balassa Ferencz ügyében, ki Bene András nógrádi alispánt személyében megtámadta és egy vásárolt jószágrész birtokba vevésében meggátolta. Ekkor a megye pártfogó levelet eszközölt ki az alispán számára Érsekujvár s a bányavidéki végvárak főkapitányától, Pálffy Istvántól, a miben Rimay is közbenjárt. De midőn az alispán e levél értelmében akart eljárni, akkor Balassa a megye darabantjait elfogatta, keményen megverette őket, közülök e miatt egy meg is halt. Most az erőszakoskodó ellen Rimay írta meg a megye folyamodását Pálffyhoz, mely 1626 szeptember 4-én kelt. Ez természetesen Balassával meghasonlásra vezetett, melyről pár levélben van szó.[11]

9 *Államiratai.* 291—95. l.
10 *U. o.* 295. l.
11 *U. o.* 297., 300—301. l.

Ezalatt 1626 augusztus 25-én Bethlen megindította harmadik hadjáratát. Ebből az alkalomból Rimay betegen is felkereste szeptember végén vagy október elején a fejedelmet és «colloqui-

85 FÜLEK.

uma» volt vele. Erről Bosnyák Péter válaszából értesülünk 1626 október 25-ikéről, a ki azt írja: «ha kegyelmed akarta pro sua prudentia, a mit discursusinkban kegyelmedben megtapasztaltam,

talált materiát ő fölségével szólani e mostani állapotról, a ki (a mely) per omnes casus veszedelmes és nem jó». E szerint Magyarország akkori helyzete volt a beszéd tárgya. Rimay világosan a béke érdekében szólt és most sem csatlakozott Bethlenhez. Úgy látszik, meg akarta győzni, hogy a háborut csak a rendzavarók kívánják, a népesség zöme, a nemesség csendet, pihenést óhajt. Mindenesetre Bosnyák levele meggyőz róla, hogy Rimay beszélgetése nem volt II. Ferdinánd-ellenes.[12]

Tekintélyének bizonyítéka, hogy az 1625: 29. t.-cz. elrendelvén, mely szerint a törökkel kötendő új békekötéshez az érdekelt vármegyék követeket küldhessenek tájékoztató adatok végett: Nógrádmegye őt küldte el az ú. n. szőnyi béketárgyalásokra, melyek II. Ferdinánd és a szultán biztosai közt 1627 júniusától szeptember 12-ikéig tartottak.

Utjáról és e tárgyalás első feléről, az 1627. május 25-től augusztus 1-jéig terjedő időről, Rimay rövid naplót vezetett, mely ránk maradt. E szerint május 25-ikén indult el Alsó-Sztregováról, 29-én érkezett Komáromba és 30-án nyujtotta be Esterházy Dániel királyi tanácsosnak és békebiztosnak megyei megbízólevelét. Kezdetben, úgy látszik, fontosabb szerepet szántak neki s egyik kiküldött volt a béketárgyalások helyének meghatározásában Komárom és Szőny között. Mivel uralkodóik tekintélyének megóvása végett mindkét fél a maga sátorában kívánta folytattatni a tárgyalásokat, hosszas tanácskozás után csak június 28-án foghattak hozzá, még pedig a két fél sátra közt pontosan egyenlő távolban emelt színben. Ekkor 29-én Sennyei István váczi püspök és kanczellár behívta a felső megyék követeit s szavazásra szólította fel, hogy válaszszanak, ha a békét vagy a háborut akarják-e? Mind a béke mellett nyilatkoztak és ebben alapul vétetni a zsitvatoroki s a bécsi (1615, 1616) pontokat kívánták, melyekhez utóbb a komáromi (1618), szögyéni[13] (1609) és kőhid-gyarmati (1625) pontokat is hozzávették tájékozásképen. Természetesen ez alka-

[12] *U. o.* 300. l.

[13] A szögyéni vagy szölgyéni tárgyalásokról e műben föntebb szóltunk.

BETHLEN GÁBOR.

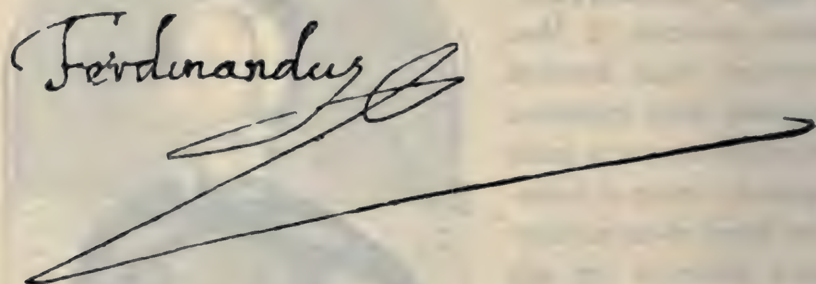
lommal is a főkérdések voltak: Vácz visszaadása és a törökök által az előbbi békepontokon ejtett sérelmek. A törökök részéről Murtéza budai basa, Bethlen jó embere, volt a tárgyalások vezetésével megbízva, a ki azonban csak helyetteseit küldte el. Természetesen Vácz visszaadásáról hallani sem akart. Azt is mondta, hogy Bethlen nélkül nem köt békét s a császári biztosok 23 panaszára a törökök ellen körülbelül ugyanannyi sérelemmel felelt, melyeket a magyar végbeliek a törökökön követtek el. Most folytonos viták követték egymást, majd különböző küldöttek mentek a budai basához, onnan a nádorhoz. Július 28-án már anynyira bizonyos lett egy új háború kitörése, hogy a kanczellár tudatta a sikertelenséget a megyék követeivel, megbízván őket, hogy otthon készítsék elő a kedélyeket, de hozzátette, hogy minden reményről sem kell letenni. Erről a budai vezér is annyira meg volt győződve, hogy Bethlennek fegyverkezés iránt izent, de azért közben magához II. Ferdinándhoz is küldött követeket, a kiket azonban Bécsből a nádorhoz utasították. Így telt el az idő kölcsönös panaszokkal augusztus 1-ig, mikor végre megérkezett a nádor küldötte a válaszszal Murtéza basához Budára.[14]

86. IV. MURÁD SZULTÁN.

[14] *Munkái.* 269—281. l.

Itt megszakad Rimay naplója. A megyei követek, mint a hogy már előbb is kérték, hazamentek, hogy otthon hírt adjanak. A béke azonban mindkét oldalról való némi fegyveres tüntetés után mégis meglett szeptember 13-án; azonban szokás szerint most is pár főkérdést további részletes, külön tárgyalásra hagytak. Ezek egyike volt Vácz visszaadása, másik a török által közben erőszakkal meghódoltatott faluk, ebben a köznép és nemesség adózásának ügye, végre azon falvak jegyzékeinek megállapítása, hogy melyek tartozzanak az így előállt új viszonyok közt a

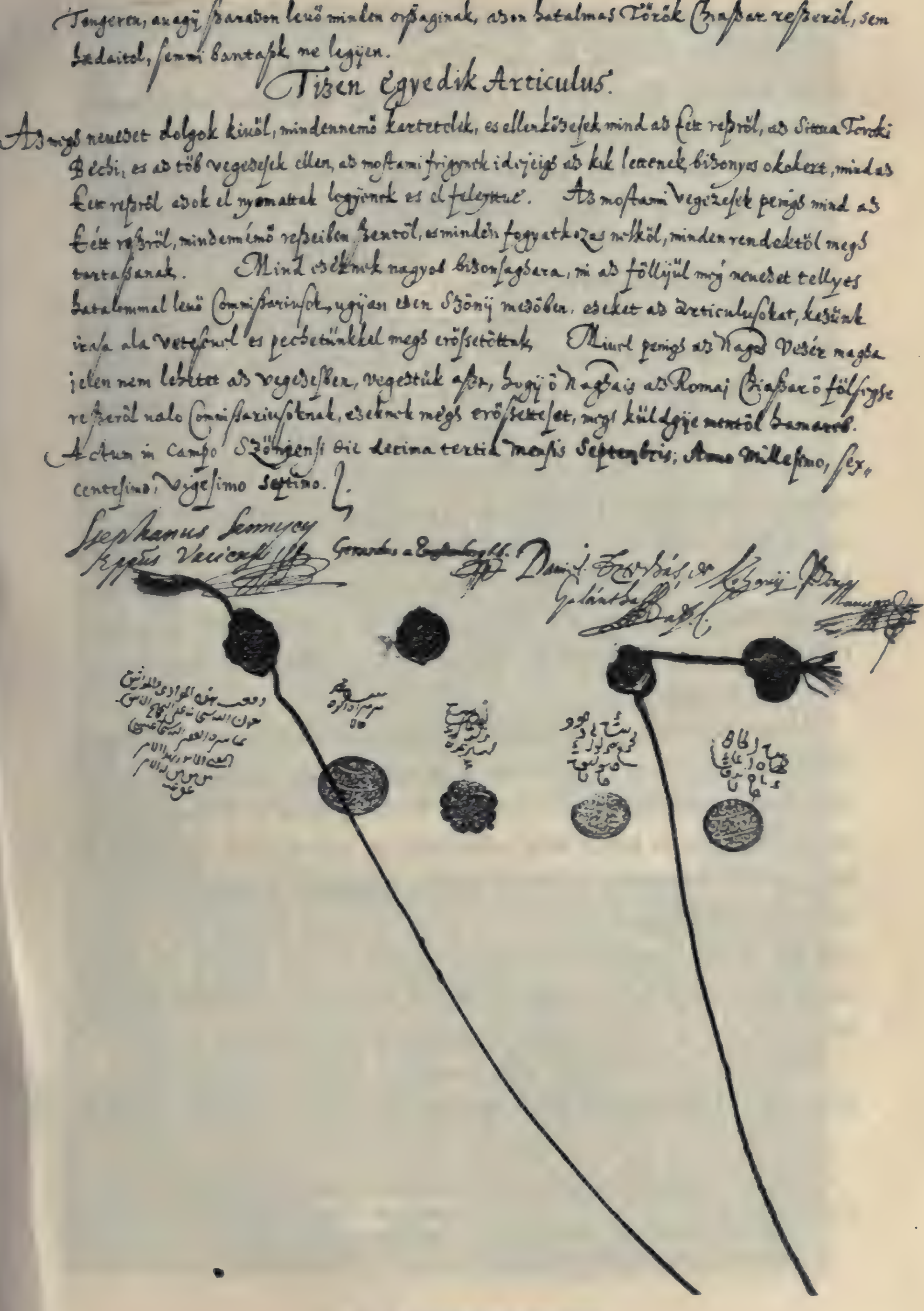

87. II. FERDINÁND NÉVALÁIRÁSA.

török hódoltsághoz. A két utóbbi kérdés megoldására a béke 5-ik pontja szerint 1628 jan. 12-ére tüzetvén ki újabb tárgyalások megkezdése, a nádor erre Pálffy István érsekujvári főkapitány elnöklete alatt, 1627 deczember 30-án Érsekujvárra Rimayt is meghívta, mint Gömörmegye képviselőjét s felhívta a megyét, hogy egy havi költség fejében 200 frtot küldjön neki.[15]

Azonban a bizottság munkálkodásának kezdete kapcsolatban állt azzal, hogy a szőnyi béke értelmében mikor fognak egyfelől Almáson, másfelől Szőnyben a két császár követei megjelenni, hogy a tekintély megóvása végett ugyanegy időben menjenek a szultánhoz, illetve II. Ferdinándhoz. Ennek a béke 4-ik pontja szerint 1628. január 2-án kellett volna megtörténni, de a török főkövet csak február első felében ért Budára. A II. Ferdinánd követe,

[15] *Allamiratai.* 302., 303., 307. l.

Tengeren, auagi szarazon levő minden orszaginak, azon hatalmas Török Császár reszeröl, sem hadaitol, semmi bantasok ne legyen.

Tizen egyedik Articulus.

Az megh nevezet dolgok kivöl, mindennemő kartetelek, es ellenközesesek mind az ket reszröl, az Sittua Toroki Béchi, es az töb vegezesek ellen, az mostani frigynek ideieigh az kik lettenek, bizonyos okokert, mindaz ket reszröl azok el nyomattak legyenek es el felejttue. Az mostani vegezesek penigh mind az két reszröl, mindennemő reszeiben szentöl, es minden fogyatkozas nélköl, minden rendektöl megh tartassanak. Mind ezeknek nagyob bizonsagara, mi az föllyül megh nevezet tellyes hatalommal levő Commissariusok, ugyan ezen Szöny mezöben, ezeket az Articulusokat, kezünk iraßa ala vetesevel es pecsetünkkel megh erössetettük. Miert penigh az Nagos Vezér magha jelen nem lehetett az vegezesben, vegeztük aszt, hogy ő Naghais az Romai Császar ö fölsegse reszeröl valo Commissariusoknak, ezeknek megh erössetesét, megh küldgye mentöl hamarabb.

Actum in Campo Szönyensi die decima tertia Mensis Septembris; Anno Millesimo, sexcentesimo, vigesimo septimo.

Stephanus Sennyey
Eppus Vaciensis
Gerardus a Questenberg
Daniel Esterhás de Galántha

88. A SZŐNYI BÉKE OKLEVELE.

Kufstein, még ekkor sem indult el, mert, mint a nádor február 15-iki leveléből látjuk, Bécsben azt kívánták, hogy a török szultán előbb a hiteles békeokmányt küldje el, hogy ne legyen belőle annyi félreértés, mint volt a zsitvatoroki békeokmány meghamisított török szövege miatt.[16] Ezt azonban utóbb sem bírták megkapni, úgy hogy aztán Kufstein követségének főtárgya éppen a békeokmányok kicserélése lett, épúgy mint egykor Herbersteiné.

Rimay, noha betegsége miatt, melyről föntebb volt szó, szeretett volna otthon maradni, mégis Fáncsyval való értekeződése után pontosan megjelent Érsekujvárban, de egyelőre újra haza térhetett.[17] Most Pálffy István azt törekedett a budai basától kieszközölni, hogy az értekezletet tartsák meg a követek kicserélése előtt, mert méltán tartott tőle, hogy a török azután egészen elhalasztja. Ebben a tárgyban Pálffy februárban Rimaytól is kért tanácsot, ki azt ajánlta, hogy sürgesse a követek kicserélését, másfelől tartassa meg az értekezletet Szentgyörgy napja előtt, míg még a török szpahik meg nem indulnak kóborolni, mert akkor minden nehezebb lesz. Azonban mindebből nem lett semmi.

Végre Kufstein, II. Ferdinánd főkövete is, indulásra készen állt június 20-án, de itt részletesen nem tárgyalható okokból, a szultán követe csak augusztus 31-én ért Esztergomba és Kufstein csak szeptember 10-én kapta meg utasítását az elindulásra. Így történt, hogy noha augusztus 4-ikéről levelet ismerünk Bethlen követeinek a tárgyalásokra menéséről, a kik Rimayt csatlakozásra hívták fel, mégis csak október 26-án érkeztek meg a tárgyaló felek az új tárgyalási helyre, Szécsenbe, a hol most már Pálffy István helyett Koháry Péter volt a tárgyalások vezetésével megbízva.

Ma már a szécseni alkudozásokat egész terjedelmökben ismerjük.[18] Elkezdődtek 1828 október 30-án és tartottak minden

[16] *Tört. Tár.* 1902. 421. l. Stessel József: *Adatok* stb.

[17] *Államiratai.* 307—309., 311., 314. l.

[18] L. Stessel József: *Adatok az 1628. évi szécsenyi alkudozás tört.-hez. Tört. Tar.* 1902. 418—452., 481—510. l. és Rimay: *Államiratai.* 314. l.

89. GRÓF KUFSTEIN KÖVET.

eredmény nélkül deczember 29-ig. Az értekezleteken részt vettek az összes érdekelt megyék küldöttei, kik nagyobb számban hivattak meg, mint eleinte tervezték s így Gömör is Rimay mellé október 30-ikára még két követet küldött. A törökök részéről is számosan jelentek meg. A főtárgy a szőnyi béke 5-ik és a zsitvatoroki béke 15-ik pontja volt, de belevonták az 1615-iki bécsi, 1618-iki komáromi s az 1625-iki kőhidgyarmati békét, illetve megállapodásokat is.

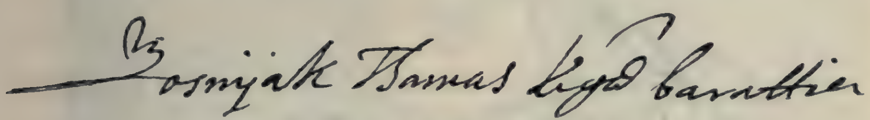

90. SZÉCSÉNY LÁTKÉPE.

Mind a két fél azt erősítette, hogy e békék és szerződések pontjaihoz ragaszkodik. Ámde itt újra előkerült az, hogy kivált a zsitvatoroki béke török okmánya mást tartalmazott, mint a miénk s a törökök csak a magokét fogadták el hitelesnek. Minthogy mindkét fél megmaradt a maga igaza mellett, már elején világos volt, hogy az értekezletnek eredménye nem lesz. A két hó a veszekedésen, mindkét oldalu panaszokon, a végbeli katonák folytonos kalandozásai miatt való kölcsönös vádaskodásokon kívül főleg abban tölt el, hogy mindkét fél folyton követeket küldözgetett: a török Budára Murtézához, a magyarok Esterházy Miklós nádorhoz.

Magát a főkérdést, mely voltaképen egyedül foglalkoztatta őket, Rimay deczember 1-én nagyon jól írta meg Bosnyák Tamás

füleki kapitánynak. E szerint a török most is kívánta mindazon falvakat, melyeket valaha (még I. Szulejmán idejétől) Budához, Pesthez, Fejérvárhoz, Pécshez, Egerhez, Hatvanhoz, Szolnokhoz részint háboruban, részint béke alatt hozzáhódított. A magyarok ezzel szemben a zsitvatoroki béke 15-ik pontja szerint jogosan azt vitatták, hogy Fülek, Szécsen, Somoskő, Hollókő, Ajnácskő, Dévény, Kékkő, Gyarmat, Palánk, Nógrád és Vácz visszavételével az egykor hozzájok tartozott és a török által idők folytán meghódoltatott összes falvak szintén felszabadultak. Ezzel szemben a törökök azt vitatták, hogy itt csakis a várhoz szorosan tartozott falvak értendők és adandók vissza. A magyarok erre

91. BOSNYÁK TAMÁS NÉVALÁIRÁSA.

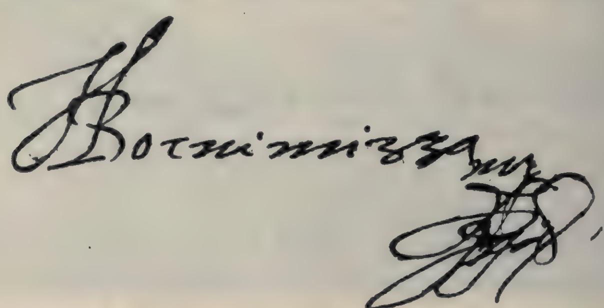
azt felelték, hogy még egy visszafoglalt bokrot sem adnak oda, inkább meghalnak.[19]

Ez volt a főkérdés, úgy hogy a nemesség szabadságainak kérdése, meg a parasztok adózásának ügye csak mellékesen szerepelt. Ekkor Rimay egy kis térképet készített, hogy megmutassa, hogy az Ipolyon túl is még mely falukat kívánna megtartani a török oly formán, hogy utóbb majd aztán az ezek közt eső falvakat is lassanként elfoglalhassa a béke daczára. Ezt felküldték a nádorhoz. Másfelől a törökök is elküldték a nagyvezérhez azon faluk jegyzékét, melyeket meg a mi követeink, mint békeellenesen elfoglaltakat, visszaköveteltek. Ekközben a törökök folyvást távozással, fegyverfogással fenyegetőztek s a nádor válaszát sem akarták bevárni. November 29-én aztán megérkezett a nádor tagadó válasza, meg a török nagyvezérnek átkozódva tiltakozó levele is. Ekkor deczember 2-án kölcsönös tiltakozással, de semmiben nem engedve, újra köve-

[19] *Allamiratai.* 334. l.

teket küldöttek a nádorhoz és Murtézához, miközben a törökök vádaskodtak II. Ferdinándnál Koháry ellen is, kérvén a tárgyalásra az érdekelt magyarok helyett német biztost. E mellett a törökök főleg azért sem akartak engedni, mert meg voltak győződve, hogy még ha ezután 20—25 vagy még több falut elfoglalnak is, II. Ferdinánd a békét azért még fel nem mondja s ezt a tárgyalásokon egyenesen megmondták.

Megérkezvén deczember 26-ikán mindkét részről a válasz, hogy engedni nem szabad, a törökök kijelentették, hogy a másik két kérdésbe sem fognak bele. Így most is az történt, hogy semmit sem igazítottak és deczember 29-én tiltakozva szétmentek. Maradt a

92. BORNEMISZA JÁNOS NÉVALÁIRÁSA.

status quo, vagy annál is rosszabb. A rövidebbet mi húztuk. II. Ferdinánd örvendett, hogy papiron legalább béke van.

Ez volt Rimay utolsó működése ú. n. államügyben. Az 1629-ik év elején már Alsó-Sztregován volt. Újra felvette szokásos foglalkozását, olvasott, írt, vallásos és erkölcsi énekeket készített, levelezett, olykor menyekzőkre, temetésekre járt, tanácsokat, köztök orvosiakat is, osztogatott és főleg igyekezett előkelő ismeretségeit fentartani. Azt olvassuk, hogy ebben az időben a nádor neheztelt rá; de olvassuk azt is, hogy Pálffy István szolgálatába akarta fogadni, a kinek Koháry Péter ajánlotta, evangelikus vallása daczára; mert hát Pálffy vett fel még más nemkatolikusokat is maga mellé. Erről sógora, Ráday András ír neki, de az egyetlen levél adatai, a kiegészítő levelek híjával,

93. I. RÁKÓCZY GYÖRGY.

homályosak.[20] Annyi bizonyos, hogy maradt egyszerű magán ember, de legalább független, mire oly sokat tartott. Ebben egyébaránt őt a körülmények is segítették, mert egy ideig majdnem I. Rákóczi György szolgálatába állott, de aztán ez is abban maradt.

Ugyanis valami fontosabb ügyben Bethlen főkapitányához, a későbbi I. Rákóczi Györgyhöz Kassára kívánt menni. Ezt az útját hosszasan készítette elő s e tárgyban Bornemisza János kassai alkapitánynyal is levelezett. Ez két alkalommal is biztatta az útra 1629 márczius—április havában. Ugyane tárgyban írt Rimay Reöthy Orbánnak, Rákóczi kedves emberének is, a ki beajánlta őt urának s ennek volt eredménye, hogy Rákóczi megküldte neki az általa lefordíttatott Gvevara-féle könyvet, melyről alább lesz szó. Erre az útra Koháry Istvántól május 27-én menedéklevelet kapott, de úgy látszik, hogy a nagy esők miatt egyelőre nem indulhatott el, csak júliusban. Ez az útja világosan a háza feldúlatása és előbbi követi szolgálata miatt való kárpótlás érdekében történt.

Volt azonban más oka is. Ugyanis, mint emlitettük, I. Rákóczi György óhajtotta őt udvarába venni, mint politikában jártas és tanult embert, milyenek akkoriban kevés számban voltak. Rimay július elején csakugyan elment Tokajba, de Rákóczi Makowiczon volt (Lengyelország). Így Rimay Kassán nem is járt, csak levélben kérte meg Rákóczit, hogy ügyét ajánlja be a fejedelemnek. Nemsokára Rákóczi hazajött Lengyelországból s tüstént Erdélybe ment a fejedelemhez, hol előhozta Rimay ügyét s augusztus 11-én megírta neki, hogy a fejedelem azt izente, hogy barátja akar maradni s várja látogatását. Ugyanekkor Rákóczi szóval izente Reöthy Orbántól, hogy Rimay látogassa meg őt, midőn Erdélybe megy, Kassán vagy Patakon, mert értekezni kíván vele azon feltételekről, melyek alatt szolgálatába venné. Erre Rimay augusztus 28-án beleegyezőleg felelt s igérte, hogy ha betegség vagy más lehetetlen

[20] *Államiratai.* 320. l. Ráday András felesége Nagy Iván szerint Madách Zsófia volt. Innen a sógorság.

ok nem gátolja meg, Szt-Mihály napja előtt felkeresi. Van nyoma, hogy ugyanekkor Erdélybe is be akart menni; de úgy látszik, újra betegeskedni kezdett s útja addig maradt, míg Bethlen Gábor 1629. november 15-én meg nem halt. Azzal a tervével azonban, hogy Rákóczit S.-Patakon fölkeresi, nem hagyott fel. Még 1630 július végén is tervezte, hogy lemegy Patakra (Alföldre) és Erdélybe, de aztán útja a kitört zavarok miatt elmaradt. Közben folyton igyekezett a jó viszonyt fentartani Bornemisza Jánossal, Bethlen kassai alkapitányával is; ez azonban Bethlen halála után gyorsan II. Ferdinándhoz pártolt, miről akkoriban gúnyverset írtak. Ekkor aztán az ő szegődtetése I. Rákóczihoz végleg elmaradt.[21]

XII.

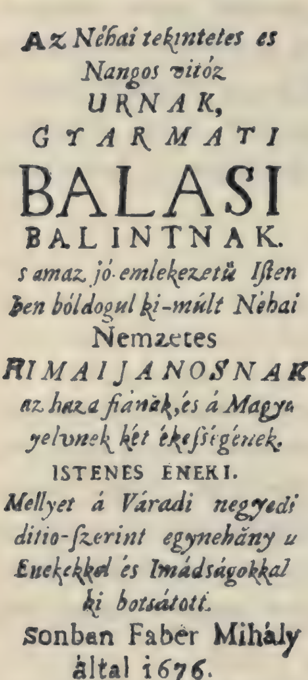
Itt az ideje, hogy Rimay többi műveiről is szóljunk, t. i. hazafias, vallásos és oktató költeményeiről, továbbá prózai műveiről, már a mennyiben ránk maradtak. Az tehető fel, hogy komoly természetű munkáit főleg élete második felében s kivált az 1621-ik év utáni nyugalmában írta vagy dolgozta át. Azonban munkásságáról teljes kép így sem adható, mert minden irányú írói munkásságát csak töredékesen bírjuk.

Verseit, mint láttuk, a Radvánszky-codex s a sajó-kazai kézirat tartalmazzák. Ugyancsak ez utóbbi helyen akadtak rá e kézirattal együtt Cato párverseinek fordítására és pár prózai művére egy kocsiládában.[1] Ránk maradt műveit kevés kivétellel

[21] *Államiratai.* 335., 338., 345., 348., 349. l. *Munkái.* 378. l. Utóbbi helyen ezt írja útjáról: «Bornemisza uram az én gyűrőm felől jó hírrel éreget, vagyon valami parancsolatja ő Felségének (Bethlen G.) felőle, alá hív Kassára, két levelet küldött immár felőle.» E szerint egy gyűrűről is volt szó. Rákóczy ajánlatáról l. Rimay levelét *Tört. Tár.* 1895. 314. l. A biztos részleteket csak sejteni lehet. Már akkor s még előbb is, szokásba jött a levelek felbontása miatt élőszóval, megbizottal adatni át a legfontosabb izeneteket. Ekkor is Reőthy adta át Rákóczi izenetét, hogy szeretné őt szolgálatába fogadni.

[1] Dézsi L. *Az irodalomtört. modszerei. Irod.-tört. Közl.* XIII. 7. l.

1904. évszámmal b. Radvánszky Béla kiadta *Munkái* cz. a., de hitelt kell adnunk a Radvánszky-codex összeírójának, ki azt mondja csupán verseiről szólván: «minden szerzése szinte itt nincsen, mert mind könyvestül a Tiszába ejtették volt, a mely könyvben mind éppen megvoltanak, azulta együvé nem szedhették őket, csak ennyire is, a mennyire itt vannak.» [2]

Az Néhai tekintetes es
Nangos vitéz
URNAK,
GYARMATI
BALASI
BALINTNAK.
s amaz jó emlekezetü Iſten
ben bóldogul ki-múlt Néhai
Nemzetes
RIMAI JANOSNAK
az haza fiának, és á Magya
nyelvnek két ékeſſégének.
ISTENES ENEKI.
Mellyet á Váradi negyedi
ditio-ſzerint egynehány u
Enekekkel és Imádságokkal
ki botsátott.
Sonban Faber Mihály
által 1676.

94. AZ ISTENES ÉNEKEK 1676-IKI POZSONYI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

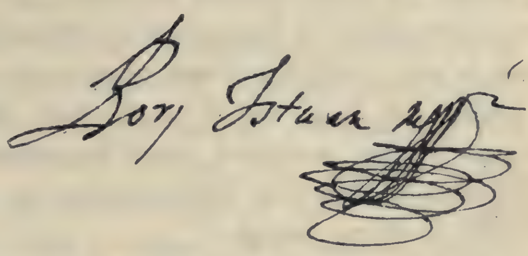
Ámde «külemb külembféle énekeit» mégis csak szedegették össze, még pedig többen is; de prózai művei, naplói, levelei stb. csak nagyon is töredékesen maradtak meg.

Ezekből is látható azonban már első tekintetre is, hogy Rimay a rendkívül sokat olvasó, folytonosan jegyezgető, józan világfelfogású, sokat tapasztalt, értekezéseket, elmélkedéseket író, olykor elmélkedéseit versbeszedő ember volt. Prózai művei mindenesetre kötetekre mentek, ha naplóit, jelentéseit, leveleit nem számítjuk is ide. Ezek ha ránk maradtak volna mind, közéleti működését nemcsak teljesebb világosságba helyeznék, hanem megbecsülhetetlenek volnának e bonyolult kor történelme titkosabb részeinek fölfedésére is, mert módja volt a bécsi, erdélyi és török udvarok politikájának legbelsőbb műhelyébe tekinteni, megismerni közelről kortársait erényeikben és gyengéikben, látni a rejtett rugókat a lehető legérdekesebb években s a legjellemzőbb emberek idejében. Így is pl. Vácz

[2] Állítólag volt a Zrinyi-Könyvtárban is Balassa és Rimay énekeinek egy teljes kézirata. *Magyar Könyvszemle.* 1892/3. 354. l. A Radvánszky-c. első ismertetését l. Thaly Kálmántól. *Századok.* 1875. 1–33. l. és Szilády Á. *Balassa költeményei.* XLVI–XLIX. l. A Tiszába-ejtés Rimay egyik és talán éppen 1629-iki tokaji útjában történt.

elfoglalásának hiteles történetét, melynek átadásával azelőtt Bethlent vádolta a történelem, az ő adatai eldöntik.

Műveit egyébaránt a kortársak és utódok egyaránt rendkívül nagyra becsülték. A Radvánszky-codex írója, a Balassa énekei után összeírván a Rimay énekeit is, ezt mondja róluk: «kiket méltó, hogy a Balasi írásátúl messze ne hagyjunk, mert Balasi Bálinton kívől csak egy magyar sem érkezhetik el víle, bár ugyan igen igyekszik is rajta, kiről ételetet tehet, akárki az írását olvassa; az mint Balasi Bálint is így szólott felőle éltiben (mond): «Ha úgy mégy elő dolgodban, az mint elkezdtíl, gyakorolván azt, nem hogy el nem érkeznél víle, de meg is fogsz halladni.» Ha ebben a mester kedves elismerése nyilatkozott is a tanítvány iránt, de nagyrabecsüléséhez kétség nem fér.

95. BORI ISTVÁN NÉVALÁIRÁSA.

Költői, valamint tudós hírnevéről más korbeli adatok is vannak, noha Balassa e megjegyzése mindenek fölött áll, melyet még inkább kiemel az a föntebbi lapokon rajzolt barátság, melylyel a nála 23 évvel ifjabb kortársát még gyermekkorában megtisztelte. Már 1609-ben Rimay versei szélesebb körben ismertek voltak. Láttuk, hogy mialatt Budán volt, Dóczy István váczi kapitány, június 13-án azt írja neki, hogy «talán kegyelmednek készen vagyon oly énekecskéje, mely Magdolna névre volna, megszolgálnám, küldene».[3] Egy költeménye Kátai Mária-Magdolna névre szól a versfők szerint. Ezt akkor írta, midőn Bocskay mellett szolgált s ezt az istenes éneket a fejedelem kanczellárja leányának küldte valami nagy bánatában való vigasztalásra, mert tartalma az, hogy a bánat bárminő súlyában is az

[3] *Allamiratai.* 188. l.

Isten segíthet, tehát hozzája kell egyedül folyamodni. Egy másik istenes énekét Homonnai István számára írta, a ki a vitézségben és istenes életben gyönyörködött, egy másikat egy katolikus főúrnő részére készítette a Szűz Mária énekéből másnak kérésére, midőn egy képet küldtek neki. [4]

Ezek mellett csak természetes, ha a míg élt, többen sürgették munkái kinyomatására. Ezek közül Rádai András sógora 1629 márczius 25-én ezt írta neki: «Küldje fel kegyelmed az *virtus*ról componált éneket Ferenczfy uramnak. [5] Ezeket az énekeket, kik Madácz (Madách) Gáspár uramnál voltak, minden argumentomival, úgymint harminczhétnek kell lenni, jó corrigálással, ha kegyelmednek tetszenék, egy csomóban ki kellene nyomtattatnunk, az Kegyelmed emlékezetire, s méltó és érdemesek is arra, mindeniket által olvasván és írván, a mint tudom immár, kár, hogy egyet egyűl, mást akképen vétkesen vesztegetnek, bár magamra bízná Kegyelmed az véghez vitelét. Kegyelmed akaratját adja tudtomra és melyik könyvnyomtató bötűit javallaná inkább.»[6]

Ez a hely azt mutatja, hogy ő összesen 37 énekét, feltétlenül az oktatókat és isteneseket, ekkorra összeírta, ellátta argumentumokkal, ezek közkézen forogtak és mint Balassáéi, szövegrontásoknak voltak kitéve.

Ugyanez idő tájt, 1628 január 8-án egyik Balassa írván neki, azt mondja, hogy kebelébe szeretné őt zárni, hogy szép és éles elméjével gyakran és fáradhatatlanul társaloghasson; de ha ez nem lehet, «kéri, ne foszsza meg őt szép, bölcs irogatásitúl, kiket őkegyelme concipiált és szerezgetett. Küldjen és részessé tegye őt velek, hadd lássa, mint egy tükörben fáradhatatlanul Rimayt», hogy dicsekedhessék vele; mert írásának csak kis részében («vikony gyűszűben») is gyönyörködik. [7]

4 *Munkái.* 173., 198., 202. l.

5 Ferenczffy Lőrincz magyar udvari titkár. Itt az *Encomia et effecta virtutum* művét érti. (*Munkái.* 98—105. és 106—114. l.)

6 *Államiratai.* 321. l.

7 *U. o.* 305. l.

Esterházy Pál, a nádor öcscse, 1629 május 13-án magához hívja Nógrádba s biztatja, hogy írásit is vigye magával, «mert — mond — gyönyörködöm mind elméjében, mind írásiban Kegyelmednek s nem is hoznak unalmat sok ideig való olvasási is». Addig is azonban kéri a nagypénteki elmélkedését.[8]

Ezekhez hasonló adatokat ismerünk a halálát követő évekből is. «Akarnám, írja az, a ki Madách Gáspárt Rimay haláláról értesíti, ha Kegyelmed az mi szegény, istenben elnyugott Rimay János atyánkfiának néminémő jó híre, neve s írásának világosítására való terjedezést és élemedést adhatna s támaszthatna, s izzasztó elméjéből való írásának munkája feledségben semmi se ne jutna országunkban, mert itt immár mi tájunkon igen hanyatlásra juta s munkájának szép, fontos magyarsággal folyó elméje, bágyasztó ékes írása s oly emberek is forgatják immár írásit, az kiknek elméjének csekély volta nem is érdemelné; s nem hogy az olvasásra kezében is vehetné, nem értvén, eszében sem vevén bölcs írásinak magyarságát, de jobb volna, hogy távul kerülne s feketítő színt ne adna s rázna írására mód nélkül való olvasásával, mint a sánta ló, előbb botlásával, lábaival való sárban lépésének fecskendésével tiszta szép ékes tudományú írását sárosítaná s homályosítaná rebbegő olvasásával.» Ugyanez az ismeretlen rokon, ki egyszersmind maga is versek fordításával foglalkozott, bánkódik rajta, hogy Rimay írásai elkallódnak, hogy nemcsak testileg, hanem lelkileg is meghal «s nem is reménlhet háza s maradéki közül, hogy írására jó gondot viselvén, világosságra való terjedezést adhatna». Megküldi ugyanekkor Madáchnak Rimay egy versét, melyben kesergi Jancsi nevű fiacskája halálát.[9]

Ez a hely megérteti velünk, hogy házanépe nem sokat gondolhatott írói hagyatékával és felesége, mint egy levél sejteti, talán olvasni sem tudott.[10] Az bizonyos, hogy Esterházy Pál 1632 november 8-án, midőn Fáncsy Gáspárnál időzött, írt Bori Istvánnak, Rimay sógorának, hogy küldje el neki Rimaynak

[8] *U. o.* 324. l. Munkái. 300. l.
[9] *U. o.* 359. l.
[10] *U. o.* 358. l.

De virtute czímű munkáját, mely egy az udvariasságról írt művével, mert Rimay ez utóbbit, helyesen, az erények közé sorolja. De nemcsak ez kell neki, hanem még inkább a két portai útján összeírt aktáit, a Bocskay idejében kötött békékről s egyéb kiküldetéseiről szóló iratait kéri; mert tudja, hogy ezek arravaló ember kezében mily hasznosak és gyönyörködtetők, de semmit érők, ha ládákban őket a moly eszi meg. Szeretné, ha már másnapra Zólyomba kapná őket, hogy már ott gyönyörködjék bennök. Meg is kapta Esterházy az *Encomia et effecta virtutum* czímű tanítóversét, de nem azt, melyet kívánt, ezért november 10-én újra kéri amazt lemásoltatás végett. Ő t. i. Rimaynak *az udvariasságról,* helyesen *az udvariságról* szóló, elmélkedő, ma még ismeretlen prózai művét érti, melyről még lesz szó. Bori ekkor Rimaynénál, hivatkozva Esterházy nagy hatalmára, november 23-ikán újra megsürgette a kért írásokat; mert talán éppen maga a nádor, Esterházy Miklós óhajtja őket olvasni.[11]

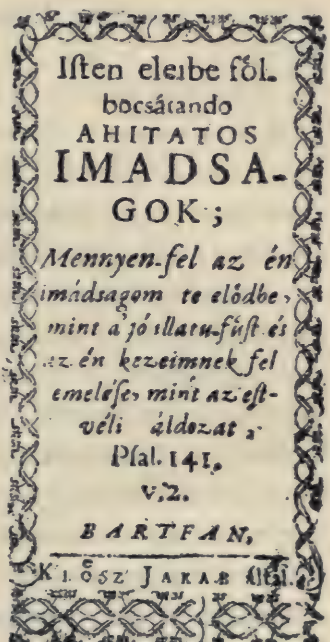
Valószínű, hogy Rimayné most engedett. Ezért nem lehetetlen, hogy Rimay iratai még meglelhetők az Esterházyak valamelyik levéltárában.

Ezek mindenesetre csak jelzői, szórványos adatai az érdeklődésnek. De ott vannak, mint tudós voltának mutatói, tudósokkal váltott levelei, ott hírneve, mely őt éppen mint ilyet tette Illésházy s mások megbizottjává, Bocskay, Bethlen és II. Mátyás követévé vagy bizalmassává. Láttuk, hogy Balásfy Tamás, midőn Kolozsvárt mint tanuló, megismerkedett vele, versben dicsőítette s utóbb is nagy tiszteletet tanusított iránta. Hoffman György (junior), midőn még Rimay Bocskay mellett szolgált, az őt ábrázoló képre dicsőítő verseket és egy aenigmat (találós mese) írt. Volt tehát arczképe is, mely szintén ismeretlen. Amannak tartalma az, hogy Apelles művészete lefesti Rimayt testben, de nem festi le elméjét. De ha az ecset le bírná is általában festeni az elmét, ki festené le éppen Rimayét? Meghallja ezt Melpo-

[11] *U. o.* 361–363. l.

mene, odasiet s elismeri Rimay nagy költői tehetségét. Most már nincs kettéválasztva Rimay; mert testét Apelles és elméjét Melpomene festi, mindkettő a maga részét. A találós mese, úgy látszik, a költészetet jelenti, melyből a Rimay műve ered.

Ha azonban a kor nehéz körülményeit megismertük, mégis még azon is csodálkoznunk kell, hogy istenes, vitézi és részben oktató énekei Balassa istenes és vitézi énekeivel egybekeverve már 1633—35 közt nyomtatásban megjelenhettek.[12] Ezt az első kiadást 1635—40 közt követte egy második bártfai, aztán az első lőcsei, az első—negyedik váradi (1640—60) s az 1665-iki kassai kiadás, melyek jó részében az énekek még mind össze voltak keverve. Az 1652 körüli évből való második váradi kiadás volt az, mely először választotta szét Balassa és Rimay énekeit. Ez, mint Dézsi Lajos kimutatta, a Rimay kézirata alapján történt, mert Rimay énekei előtt közli az ő ismert bő argumentumait. Ezután is a Balassa és Rimay e nemű művei együtt jelentek meg 1806-ig 40 kimutatható kiadásban, de az említett váradi (1652 körül) kiadás óta rendesen elkülönítve. Minde kiadások rendesen tartalmazzák még Ovenus egy epigrammáját s ennek 4 soros magyar fordítását, Rimay *Elogia Valentini Balassa* magyar nyelvű költeményét és Tolnai Balog János latin költeményét s ennek magyar fordítását szintén Rimaytól; aztán a Balassa és Rimay összeelegyített énekei után következik Rimay költeménye: *Balassa Bálintnak Esztergom alá való készületi*

Iſten eleibe fől.
bocsátando
AHITATOS
IMADSA-
GOK;
Mennyen-fel az én imádsagom te elődbe, mint a jó illatu-fűſt és az én kezeimnek fel emelése, mint az eſtvéli áldozat,
Pſal. 141.
v. 2.
BARTFAN,
1. 6 5 2. JAKAB KLÖSZ.

96. AZ «ÁHITATOS IMÁDSÁGOK» CZIMLAPJA.

[12] Az 1632-ik évben a kiadást Esterházy levelei kizárni látszanak. L. *Államirataiban* az id. 361—363. lapokat.

s imádsága, továbbá *Más egynehány szép isteni dicséret* s aztán Péczeli Király Imrének *Egynehány szép éneki*, végül *Áhitatos imádságok* vagy a *Via Jacobaea*, azaz igaz úton járók regulái, különböző változatokban. Midőn aztán a kiadások különválasztották Balassa és Rimay énekeit, akkor a Rimay énekei következtek nyomban a Balassa énekei után s ezekre Rimay költeménye Balassa haláláról és így tovább az említettek.[13]

E számos kiadásból következik, hogy egyetlen régibb költőnk sem volt oly ismert Balassán kívül, mint Rimay. E művei majdnem oly becsben álltak, mint a Szenczi Molnár *Zsoltárai*. Innen van, hogy a kiadások szószerint elhasználtattak s nemcsak sok kiadás van, melyekből egy példány sem ismert, hanem az ismertek is csak egy-egy vagy nagyon kevés példányban maradtak ránk, mint nagy ritkaságok.

Legkevesebb ú. n. vitézi éneket írt, mindössze négyet azzal együtt, melyet eladdig, míg kéziratai részben elő nem kerültek, Balassának tulajdonítottak s hangra nézve az övéitől annyira elütő, hogy bizonyára előbb-utóbb megint csak a Balassáénak fog ez az egy bizonyulni. A tévedés a két költő művei állandó összekeveredésének lehet eredménye. (Ez az *Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép* kezdetű. Ezek közűl is csak a két első valóban vitézi ének. A másik kettő közül egyik oktató, a másik hálaadó. csak olyan, mint az, a melyet 1595-ben Báthori Zsigmond számára küldött, midőn a török elleni háboruba indult, melyben azt mondja, hogy csak Isten vezetheti győzelemre. Ezek közül a föntebb említett, a magyar nemzet rom-

[13] Részletesen l. Dézsi L. *Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája.* Dézsi négy osztályba sorozza a ma ismeretlen 1632-iki (1633—35) első kiadás utáni kiadásokat: 1. A rendezetlen kiadás (bártfai), melyben a két költő énekei össze vannak keverve, melléklete az «Áhitatos imádságok». A másik három rendezett kiadás s ezekben három tipus van: 2. a lőcsei, melyben a Rimay énekei előtt hosszu, Rimaytól eredő summa van; 3. a kolozsvári vagy debreczeni, melyben a summát kétsoros versek pótolják; 4. a kombinált, mely a summát s a verseket is adja. Ilyen van egy. A 2—4. sz. a. tipus melléklete a «Via Jacobaea» különböző változatban.

lott állapotáról szóló, ha valóban az övé s nem Balassáé, költeményeinek mindenesetre a gyöngye.

Valami egészen Kölcseyes melegség és odaadás ömlik el rajta, a mi rendkívül meghatóvá teszi s e mellett éppen nem jut eszünkbe, hogy a vers régies, sem nem emlékeztet valamely Balassa-versre, úgy mint rendesen. Bizonyára senki sem fogja elfelejteni e sorokat, ha egyszer olvasta:

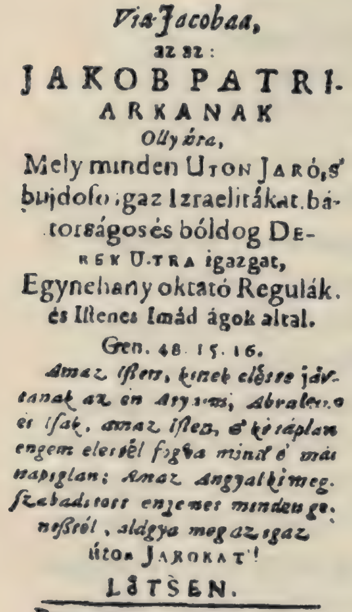
> Oh kedves nemzetem, hazám, édes felem!
> Kivel szerelmetes mind tavaszom s telem,
> Keseregj, sírj, kiálts Istenedhez velem,
> Nálad, hogy szeretlek, legyen e vers jelem.

Ez a költeménye, épúgy mint a Balassák dicsőítésére írtak, mutatják, hogy minő természetes érzelmet ad, minő gazdaggá teszi a költést, midőn a vers a költő érzelmeivel és életével áll kapcsolatban. Vitézi énekeinek kevés számát, melyek közül az *Egy katona éneke* már közepes Balassa-utánzat, megmagyarázza az, hogy ő nem volt katona, nem is akart lenni.

Ellenkezőleg, Rimay mindenestől oktató természet. Elsősorban is tudós. Ez magyarázza meg, hogy oktató költeményei, melyek nagy részével az istenes énekek annyira összeolvadnak, hogy akár együtt tárgyalhatók, jóval többre mennek, mint összes más versei. Különösen ha tekintetbe veszszük azt, hogy mindenfajta verseiben sok, sőt gyakran túlnyomó az oktató elem. Mint tudós, sokat olvasott s olvasmányai tartalmát vagy eredményét följegyezte, olykor versbe szedte. Máskor egy-egy mástól vett egy vagy pár sort hosszu elmélkedéseiben témául választott, bő körülírással dolgozva ki, beleszőve mindenféle, néha a figyelmet elterelő vonatkozásokat, vagy hasonló bőséggel lefordítja, de megtoldja s gyakran a pogány költő versét keresztyéniesíti.

Ezekben ő nem Balassa követője, hanem a XVI. századi erkölcstani, vallásos verselőkhöz csatlakozik. Mint ezek, ő is a példák nagy számával akar kitünni, de erőben, bizonyos ótestamentomi zordságban, az ostorozás elszántságában és kíméletlenségében meg sem közelíti őket. E költeményeiben, kivált

azokban, melyek csak újabban kerültek a sajókazai kéziratból napvilágra, gyakran nagyon gyenge, elnagyolt verselést találunk annak jeléül, hogy még csak kísérletek, első, odavetett fogalmazások. És ha verselésben, változatosságban, gazdagságban, nyelvkezelésben máshol is meg sem közelíti Balassát; ezekben gyakran úgy tűnik fel, mintha költészetünk sokkal kezdőbb korában élt volna, mintegy visszavitte a műköltést az előszobába, honnan Balassa fényes tehetsége kiszabadította.

Via Jacobaea,
az az:
JAKOB PATRIARKANAK
Ollyúta,
Mely minden Uton Jaró, s' bujdosó igaz Izraelitákat bátorságos és bóldog Deröek Utra igazgat,
Egynehany oktató Reguläk. és Isstenes Imádságok altal.
Gen. 48. 15. 16.
Amaz Isten, kinek előtte jártanak az én Atyaim, Abraham és Isak, amaz Isten, a' ki táplan engem eletétöl fogva mind e' mái napiglan; Amaz Angyal ki meg-szabaditott engemet minden gonoszról, áldgya meg az igaz úton Jarokat!
LŐTSEN.
Brever Samuel áltál, 1670.

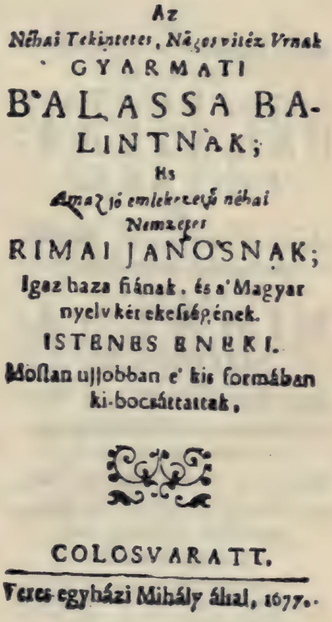
97. A «VIA JAKOBAEA» CZIMLAPJA.

Nem érdektelen egyébaránt néhány oktatását megtekinteni. Rossz időkben, mond, ha kedvünkre nem élhetünk is, ne engedjük át lelkünket a bánatnak. Kerüljük az udvari életet, «a tudomány hoz csak halhatatlanságot»; elégedjünk meg középszerű sorsunkkal,[14] éljünk gazdagoktól, irígyektől, bűntől szabadon, kevés jók ítéletével megelégedve. Nem kell bízni a csalárd világban. A földi lét állhatatlan, a világ a gonosz gazdagot többre tartja az erkölcsösnél és tudósnál, mert a világ elmerült a pénzszeretetben. Nem kell az állhatatlan szerencsében bízni, csak Istenben. A pénz nem hoz boldogságot. Érdemed jutalmát várd a jövő kortól s korod igaztalansága daczára légy jó és jóltevő. Kerüld a fösvénységet, dorbézolást, rossz társaságot, paráznaságot, feslett életet, «egy summában szólva, jó erkölcsöt szeress». De különösen a paráznaság, fajtalanság, feslettség ellen ír, szónokol. Ez a leggyakrabbi témája, melyet nemcsak pár

[14] A középszer dicséretéről külön éneket írt *Laus mediocritatis* cz. alatt Horatius nyomán.

külön énekben (*Az rossz feslett erkölcs* stb.) és *Sodoma* czímű versében tárgyal bőven némely korára való vonatkozással, hanem *Bendő Panna komáromi asszony éneké*-ben egy példát is nyujt róla, mely némileg genreképszerű, mint utóbb a Faludi *Agglant*-ja. Ezenkívül egy prózai művet is írt *A paráznaságról* czímmel s főleg erről szólt *Az udvariság* czímű elveszett munkája is, melyekre még vissza térünk.

Természetes, hogy fő tanítása az erény és a hit gyakorlása. Mindkettőről bő leírást ad. Látott egy festményt, melyen az erények egy asztalkörül ülnek. Rögtön egy hosszabb és egy rövidebb kidolgozásban versben írja le, hogy miként látta őket jelvényeikkel ábrázolva. Elénk kerül a hit, reménység, charitas, erő, mértékletesség, igazság, okosság, nagylelküség, adakozás, józanság és tűrés. Kéri az Istent, hogy mindezekben részesítse őt. Azután megpróbálja az erények és bünök külön rajzát, de nem készül el vele. Egy másik festményen a vallást látja allegórikus képben. Ekkor megszólaltatja s vele mondatja el saját ábrázolása részleteinek jelentését.

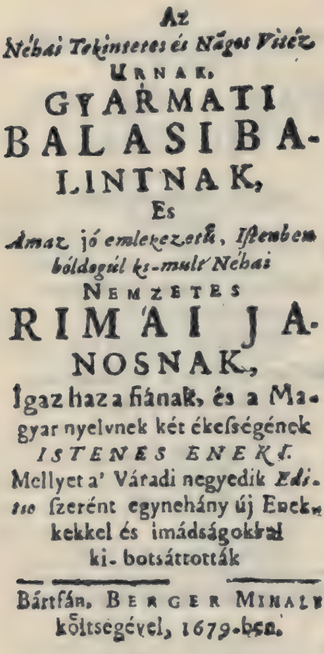

Az
Néhai Tekintetes, Nagyos vitéz Urnak
GYARMATI
BALASSA BALINTNAK;
Es
Amaz jó emlekezetű néhai
Nemzetes
RIMAI JANOSNAK;
Igaz haza fiának, és a' Magyar
nyelv két ekessépének.
ISTENES ENEKI.
Mostan ujjobban e' kis formában
ki-bocsáttattak.

COLOSVARATT.
Veres-egyházi Mihály áltál, 1677.

98. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1677-IKI KOLOZSVÁRI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

E műveiben az általános moralizálás mellett olykor kora hibáira is kitér. Ezek közül mindenesetre legérdekesebb a *Sibi canit et Musis* cz. ének, melyben az akkori udvari élettől való ellenszenvét rajzolja. Utálja az irígy tiszteket, előretörést, «az Isten félelmétől üres fejedelmeket» (főurakat), hízelgést, dorbézolást, harácsolást. Örvend, hogy ráléphetett az Isten igaz utára, visszatérhetett a költészethez és tudományhoz. Ezt nyilván a Bocskay és Illésházy halála utáni visszavonuláskor írta, de nem tartotta magát hozzá.

A moralizálás s a tanköltészet kedvelése vitte Cato párversei olvasásához. Ezek, mint jórészben erkölcsi tanítások, még pedig valódi római pogány szellemben, továbbá mint nagyon találó gyakorlati elvek, kifejezve igen szabatos, velős rövidséggel, szép hatméretű párversekben, kedveltető ellentétekkel, epigrammai éllel, — mint ismeretes, a középkorban nagyon elterjedtek, kedveltekké váltak, sőt keresztyén szellemben is átalakítva, részben megnyirbálva, bejutottak az iskolába, hol megmaradtak maig. Nálunk a XVI. században az Erasmus-féle szöveg alapján már Rimay előtt és az ő korában is szintén megjelent belőlök két latin és három, magyar prózafordítással is ellátott kiadás.[15] Ezek közül az 1591 és 1597-iki debreczeni kiadás éppen Rimay korára esik. E teljesen egyező kiadások egyikét használta ő, tehát az Erasmus-féle szöveget.[16]

Az
Nébai Tekintetes és Nágos Vitéz
URNAK,
GYARMATI
BALASI BA-
LINTNAK,
Es
Amaz jó emlékezetű, Istenben
bóldogúl ki-mult Nébai
NEMZETES
RIMAI JA-
NOSNAK,
Igaz háza fiának, és a Ma-
gyar nyelvnek két ékességének
ISTENES ENEKI.
Mellyet a' Váradi negyedik Edi-
tio szerént egynehány új Enek-
kekkel és imádságokkal
ki- botsáttották
Bártfán, Berger Mihály
költségével, 1679-ben.

99. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1679-IKI BÁRTFAI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

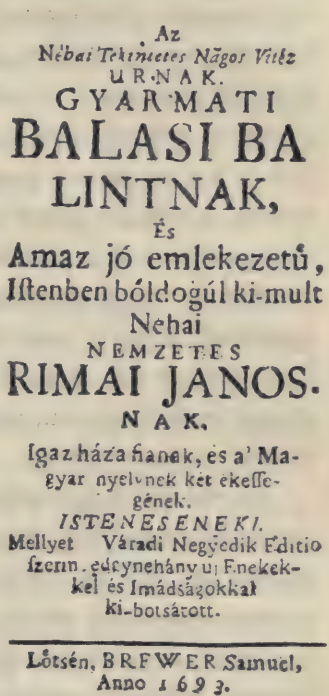
E párversekből, hihetően nem egy időben, de mindenesetre idősebb korában, többet lefordított vagy inkább átdolgozott, nehány párverset pedig hosszabb moralizáló költeménye témájául választott oly módon, a mint az előtte s utána is még Csokonayig is szokásos volt. E fordításainak szövege azt mutatja, hogy a debreczeni kiadás különben gyönge magyar fordí-

[15] Részletesen lásd Némethy Géza: *Cato bölcs mondásai.* 1891. Rimay fordításait természetesen nem ismerhette.

[16] A Rimay-féle és a debreczeni kiadások szövege azonos. De ezenkívül erre utal *Államiratai* 357. l., hol neki egy Debreczenben nyomatott dictionariumjáról és Cato moralis könyvecskéjéről van szó. Itt helyesen a Cato értendő debreczeni nyomásnak, a szótár bizonyára a Szenczi Molnár Albert-féle. A Rimay-féle és a debreczeni kiadás szövege csak pár szóban tér el.

tásait szeme előtt tartotta. Nemcsak a kifejezésekben gyakori az egyezés, hanem még pár félreértésben is; de ezekre itt részletesebben kitérni nincs helye.[17]

Rimay e párversekből lefordította az I. könyv 2—10, 12—33, 39—40. párverseit, tehát rendben megy s csak hetet hagy el. Ebből azt kell következtetnünk, hogy talán párnak elhagyásával, melyek keresztyén elveit bántották, mind le akarta fordítani őket s csak késő életkora gátolta meg. A fordítás az ő korának szokása szerint távolról sem szószerinti. Ő a két hexametert négy alexandrinban, kibővítve és saját találmányával megtoldva adja. Természetesen ez a Catói rövidség rovására megy s az eredeti értelmet is kiforgatja. Miért hagyta el az I. könyv nehány párversét? — nem mind értjük. Az első és tizenegyedik párvers mellőzése még érthető, mert amaz pogány tartalmú s emez pogány erkölcsi elvet fejez ki, de a többi nem; hacsak nem gondoljuk azt, hogy a barátságban csalódva hagyta ki a 34—36. párverset, melyek tanítása az, hogy a pálma átengedésében a barátságért legyünk áldozatra készek s barátainkkal ne pöröljünk.

Az
Nébai Tekintetes Nágos Vitéz
URNAK.
GYARMATI
BALASI BA
LINTNAK,
És
Amaz jó emlekezetű,
Istenben bóldogúl ki-mult
Nehai
NEMZETES
RIMAI JANOS.
NAK.
Igaz háza fianak, és a' Magyar nyelvnek két ekesse-
génék.
ISTENES ENEKI.
Mellyet Váradi Negyedik Editio
szerint. edgynehány uj Enekekkel és Imádságokkal
ki-botsátott.

Lőtsén, BREWER *Samuel*,
Anno 1693.

100. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1693-IKI LŐCSEI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

Ez mindenesetre gondolható, de ezzel szemben áll az, hogy az I. könyv 26., 40. párversét pl. lefordította, holott bizony egyik sem krisztusi elv. Amabban Cato azt mondja, hogy a gonoszokkal

[17] Álljon itt csak egy: I. 6. párvers a debreczeni kiadásban így: «Az melyeket tudsz ártalmasoknak lenni» stb.; Rimaynál így: «Melyeket ha tudsz ártalmasoknak lenni» . . .

szemben nem köt le a becsület, sőt a ravaszságot ravaszsággal kell kijátszani; emebben pedig azt, hogy mindig önmagunknak legyünk legjobb barátai. Viszont, úgy látszik, hogy mint a gnomaköltők, Rimay sem tartott sokat a nőről. Erre mutat az, hogy Cato kicsinylő párversei közül az I. könyv 8. párversét, mely a nőt rosszindulatunak s még a szolga iránt is féltékenynek mutatja be, nemcsak lefordította, hanem ugyanerről írt két átdolgozásban 10—10 versszakot, valamint hasonlóan 10 versszakban dolgozta fel a III. könyv 12. párversének első sorát: «Vigyázz, hogy ne vegyél el nőt hozományáért.» [18] Mindebben egyébaránt hatással volt a kor is, mely a gonosz és jó «asszonyállatról» sokat okoskodott, minthogy akkor is, mint mindenkor, a férfi előtt nagyobb rejtély nem volt a nőnél. Rimay is még két más költeményben elmélkedik «az jó asszonyállatról», melyek közül egyik két átdolgozásban maradt meg; de itt egyszerre látjuk, hogy főképen Cato volt az ok, mely őt e kérdéshez vezette s mindkét költeménye tisztán elméleti, minden személyes vonatkozás vagy tapasztalásra czélzás nélkül.

Egyébként ő így állítja fel a gonosz és jó asszony mérlegét: Amannak nem kell hinni, ha a jó szolgát rágalmazza, mert gyűlöli azt, kit ura szeret s meg akarja urával is gyűlöltetni. A gonosz asszonyok elméje csavargós, férjök becsületét nem nézik, vendégeit morgolódva fogadják. A haragos asszony rettentőbb bármely állatnál, reszket, férjét szidja, gyors vesztét kívánja, ha tehetné, tüstént megölné. Salamon helyesen mondja, hogy ezer férfi közt van bár egy tökéletes, asszony azonban egy sincs. Némely asszony tetszelgő, czifrálkodó, szerelmeskedő, más szerte kalandoz, rágalmazza szomszédit, hasonlóit dicséri, urára dühös, kényeskedő. A jó asszony ellenben Isten nagy ajándéka. Az ilyet bíró ember élete csöndes, nyugodt, pénze, kincse gyarap-

[18] NB. a 2-ik sort: «Vissza se tartsd, ha alkalmatlan (szeszélyes) kezd lenni», — elhagyta, csak a gazdag feleség zsörtölődéseit sorolja fel. Igaz ugyan, hogy aztán nem fordította le a nőt gyalázó többi Catói párverset (III. 20., 23., IV. 47.), de nem az anyát dicsérőt sem. (III. 24.)

szik. Az ilyen asszony a férje házában «gyönyörű szép ékesség». Szemérem, jó erkölcs, jámborság az ő szépsége, tökéletes jóság, csendes alázatosság, engedelmesség, feddhetetlenség jellemzi, magát kedvessé teszi, urát szeretettel magához szelidíti, vigyáz ura becsületére, vele szép boldogságban él, tiszta, szent életű, otthon ülő, dolgos, jámbor, szemérmes, ura életét megnyújtja, búját, haragját feledteti, gyermekeit isteni félelemben neveli, oktatja, gondot visel rájok s jó erkölcsre szoktatja.

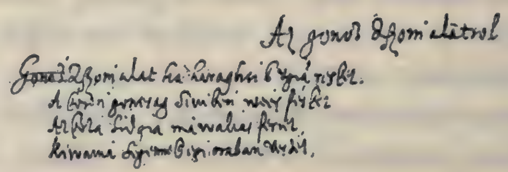
Mindezek nem nagy dolgok. Korunk női nem volnának vele megelégedve; de ezek mutatják nemcsak Rimay egyszerű, természetes észjárását, hanem kora felfogását is. Egyébként bőven felhasználja az alkalmat, hogy midőn a gazdag nővel való házasság hátrányairól beszél, újra mindent elmondjon a gonosz nőkről s a második, 19 versszakú kidolgozásban, egyébként igen-igen gyönge versekben, felhasználva előbbi két versét, újra elmondja a rossz asszonyról, a mit tud és mintha minden vagyonos nő már magában rossz volna, oly buzgósággal beszél a gazdag nő elvevése ellen. Csendes, jó leányzó, szelid és jámbor nő az, a kit ajánl, vagy aztán inkább a nőtlenséget. A gazdag nőtől sokat kell a férjnek eltűrni. Ő tehát túlmegy Cato tanácsán, ki azt mondja, hogy csupán pénzért még nem kell házasodni.

Mint ezekben, akképen még tíz más énekben ír parafrázist Cato más tíz párversére,[19] hasonló gyönge versekben, melyek szintén azt a benyomást teszik, mintha csupa első kidolgozások volnának. Bennük a Cato párversei csakis megannyi témák, feladatok, melyeket bő elmélkedésének alkalmaiúl választ. Itt-ott érinti bennük saját helyzetét és kora némely hibáit, vagy megtüzdeli a rövid tanverset számos keresztyén meg pogány példával s gyakran az eredeti értelmet megváltoztatja, a sok szóban másfelé tereli. Így pl. midőn Cato annyit mond, hogy a halálról ne feledkezzünk meg, mert, mint az árnyék a testet, úgy kísér bennünket; akkor Rimay arról elmélkedik, hogy hosszu életet

[19] Ezek: IV. 16, 26, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 41. III. 2.

ne «kívánjunk». Így tettek Jónás, Ilyés, Szt. Pál s még más szentek. Valóban is annyi a világi nyomor, hogy jobb a halál, hogysem az élet, még gazdagságban töltve is.

Világos továbbá, hogy midőn az urokat megcsaló tiszttartókról, az udvari élet bizonytalanságairól, a gonosz rágalmazókról beszél, vagy hálát ad Istennek, hogy őt e «világ tengerin» úszva fentartotta, vagy midőn dicséri azt, a ki közdolgokban a közjóra törekszik, istenes életet él s inkább a magányt kedveli, vagy midőn bőven elmélkedik a rágalmazó nyelvekről s a hazugokról, kiknek «vagyon böcsi az udvarnál»: akkor ő saját udvari tapasztalataiból beszél s az erkölcsi oktatások alatt, mint

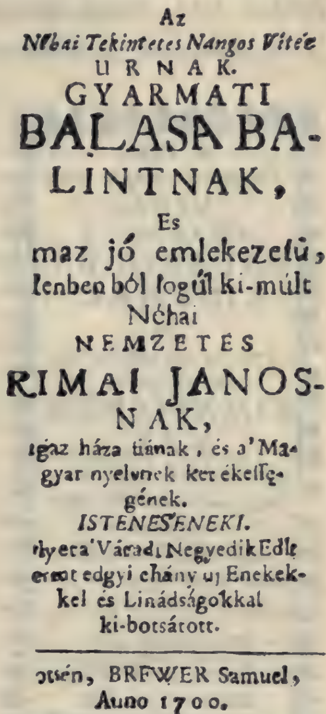
101. RIMAY VERSE «AZ GONOSZ ASZONI ÁLLATRÓL.»

Heltai a meséiben, ő is e fordításaiban, átdolgozásaiban korához kíván beszélni intve és tanítva, de saját természetéhez alkalmazva ugyan epe és türelmetlenség, de egyszersmind jámbor bölcs gyanánt, tűz és erő nélkül is.

Bizonyos továbbá az is, hogy a Cato párverseit nagyon kedvelte, mert még más oktató verseiben is felhasználja őket. Így, hogy itt példának csak egyet említsünk, a *Laus mediocritatis*-ban nem kevesebb, mint négy párvers tartalma van felhasználva, holott máskülönben Horatius ódája is előtte állt, mert pár sor benne egyenesen fordítás Horatiusból. (*Ad Licinium* II. 10.)

Minden jel szerint azonban költeményei közül, valamint kortársai, úgy ő is, legtöbbre nem ez oktató, hanem istenes énekeit s az ezekhez sorolható pár vitézi és vallásos oktató verseit tartotta, melyeket tartalmilag egymástól valóban semmi sem választ el. Láttuk, hogy különböző alkalmakból élete minden szakában írt egyet-egyet, de legtöbbjét idősebb korában és főleg csalódásai és betegsége

alatt írta.[20] Ezek azok, melyek a leggondosabb kidolgozásban maradtak ránk. Nemcsak gondosan összeírta őket, hanem kiadásra szánva, hozzájok Buchanan módjára vagy a mint Balassától látta s a középkor óta, mint Dantenál is, divatos volt, bő, néha pár oldalra terjedő vallás-erkölcsi magyarázatot (argumentum) írt, milyenek rövidebb alakban a Balassa-fivérekről szóló művében is olvashatók. Számos éneknek ez a bevezetése ránk is maradt, melyek először az emlitett 1652-iki váradi kiadásban jelentek meg. Ezért mondtuk, hogy a kiadó tehát Rimay eredeti kéziratát használta, a ki eredetileg még fejezetekre is kívánta osztani énekeit, a lelki bajoknak megfelelő csoportok szerint, mint valami lelki orvos.

Az
Néhai Tekintetes Nagyos Vitéz
URNAK.
GYARMATI
BALASA BALINTNAK,
Es
maz jó emlekezetű, lenben ból fogúl ki-múlt
Néhai
NEMZETES
RIMAI JANOSNAK,
igaz háza tiának, és a' Magyar nyelvnek ket ékességének.
ISTENES ENEKI.
ryeta' Váradi Negyedik Edit eront edgyi chány uj Enekekkel és Linádságokkal
ki-botsátott.

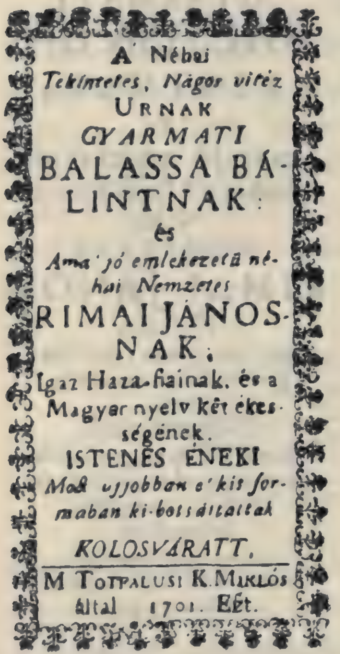
otsén, BREWER Samuel,
Anno 1700.

102. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1700-IKI LŐCSEI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

Ez énekeiből, beleértve a pár vitézi éneket is, 40 jelent meg a különböző kiadásokban együttvéve. Ezekhez a sajókazai kéziratból még öt járul. Végre idetartozik egy latin nyelvű is, *Soliloquium Johannis Rimaini* czímmel, melyet rokona, Madách Gáspár

[20] A már említetteken kívül a *Légyen jó idő csak, fecske száll házamra* kezdetűt Balassa már ismerte, mert ennek nótájára írta *Boldog az ki akarsz lenni életedben* kezdetű énekét, ha csak nem később került oda. Rimay egyik legszebb verse. Egyet mint láttuk, Kátai Magdolnának (Kátay Mihály leányának) az alatt írt, míg Bocskay mellett volt (1605/6). V. ö. Dézsi L. *Comicotragoedia cz. moralitásunk koráról. Budap. Sz.* CXIX. (1904.) Szintén fiatal korára utal a Homonnai István (Homonnai Bálint apja) számára írt vallásos ének is. A fia halálára írt ének nagy betegsége idejére mutat, 1624/25. *(Munkái.* 139. l.) Egy dicséretéről (u. o.) maga mondja, hogy 1629 márcz. 18-án írta. *A hatalmaskodók ellen* czíműről (u. o. 180. l.) megemlékezik 1603. júl. 24-én. *(Államiratai.* 99. l.) *A kerekded ez világ* kezdetűt elküldte 1629 végén Pográni Istvánnak. Hihetően akkor is írta. *(U. o.* 345. l. *Munkái* 89. l.) Az *Encomia virtutum* mindkét kidolgozása élete végére utal. Nehányat nagy betegségében írt, mert betegségét általánosságban bár, de említi.

magyarra fordított s e fordításban maradt ránk.[21] Mindezekben mély hit és vallásosság s noha kivehető, hogy evangelikus hitű, mégis egészben valami általános emberi és istenhívő irányzat nyilatkozik. Természetesen itt fő, majdnem egyetlen forrása a biblia és főképen a zsoltárok, részben oly modorban, a hogy Balassa dolgozta fel őket, részben, hogy ugyanazon gondolatkörben mozogva folytonosan gondolatokat, kifejezéseket vesz át, vagy egy-egy részt módosítva beiktat énekeibe. Érzelmes vallásosságából következik, hogy nem ostorozó, inkább enyhén feddőző s hogy nehány általános főbb hittételhez ragaszkodik. Ilyenek: Isten legjobban az embert szereti, ezért legtöbbet bünteti, hogy jóra sarkalja, de kegyelme mindig nagyobb s a megtérőt utolsó órájában is meghallgatja. A hit egyetlen igaz forrása és kijelentése az evangelium s a megváltatásra egyetlen reménységünk Krisztus halálának érdeme, mely

A' Nébai
Tekintetes, Nágos vitéz
URNAK
GYARMATI
BALASSA BÁ-
LINTNAK:
és
Ama' jó emlékezetű né-
hai Nemzetes
RIMAI JÁNOS-
NAK;
Igaz Haza-fiainak. és a
Magyar nyelv két ékes-
ségének.
ISTENES ÉNEKI
Most ujjobban e' kis for-
mában ki-botsáttattak
KOLOSVÁRATT,
M. Totfalusi K. Miklós
által 1701. Eßt.

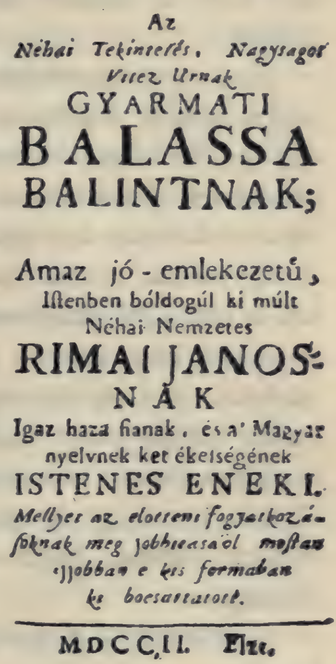
103. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1701-IKI KOLOZSVÁRI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

tehát egyetlen kincsünk. Minden keresztyénnek van valami keresztje, e nélkül Istenhez jutni nem lehet; sőt Isten mindenkire, a kit meg akar tartani, ró ily keresztet. Hit nélkül Istenhez jutni nem lehet, de sőt a hitetlenség a legnagyobb bűn. Hinni kell tehát Istenben s az ő kegyelmességében, a ki mindenesetre meghallgat. Hinni kell továbbá, hogy Krisztus Isten fia, ki meghalt értünk s ez bűneink bocsánatának záloga, üdvösségünk talpköve, csak ez ment meg a pokoltól. Isten egyebet nem kíván,

[21] B. Radvánszky B. *Madách G. versei. Irodalomt. Közl.* 1901. 131., 132—136. l.

csak hitet és bűnbánatot; magunk érdeme a bűnbocsánatban semmi, a ki egyebet vall, tévelygő. (V. ö. Balassa XL-ik énekével.) Isten kegyelmét egyedül az nem nyeri meg, ki nem fordul hozzá; csak azért ostoroz, hogy ne feledkezzünk meg róla. A megváltás nemcsak hit, hanem bizonyosság, Krisztus tanítása és halála által.

Mindezeket különösen mintegy egyesítve fejezi ki a «maga» versében, melynek versfői a «Rimaié» szót adják.[22] Mindez, mint Balassa mondja, bő szóval Isten haragjának kérlelése. E tanokhoz járul továbbá a zsoltárok ismert pár alapgondolata, hogy mutassa meg Isten benne az ő kegyelmét és erejét az ördöggel, ellenségeivel, a hazugokkal, rágalmazókkal, besúgókkal, áskálódókkal szemben. Isten a régi jó időkben a hívő emberiséget frigyébe fogadta, de ez elhagyván hitét, Isten felbontotta a frigyet. Kéri, hogy fogadja vissza a hívőket kegyelmébe.[23] Természetesen a maga vétkei sokaságának ismétlésében csak úgy dúskál, mint az e bűnbánó, esdeklő, hívő időkben szokás volt. E tételeket magára vonatkoztatva, egyáltalán nem szűkölködik a fogadkozásokban, igéretekben; de egyszersmind biztatja magát, hogy ne féljen, mert ha Isten a leg-

Az
Néhai Tekintetes, Nagysagos
Vitez Urnak
GYARMATI
BALASSA
BALINTNAK;
Amaz jó-emlekezetű,
Istenben bóldogúl ki múlt
Néhai Nemzetes
RIMAI JANOS-
NAK
Igaz haza fianak, és a' Magyar
nyelvnek ket ékességének
ISTENES ENEKI.
Mellyet az elotteni fogyatkozá-
soknak meg jobbitasaól mostan
ujjobban e kis formaban
ki bocsattatott.
MDCCII. [illegible]

104. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1702-IKI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

[22] *Munkái.* 137. l.

[23] Átdolgozta a IX., LI., továbbá a «Quousque oblivisceris mei Domine», «Salvum me fac Domine» (12, 13-ik zsoltárokat) és Buchanantól a XXVII-ik zsoltárt. Az 51-ik zsoltárt Balassa is átdolgozta Béza nyomán 12 Balassa-versszakban (108 sor). A Rimayé ennél is jóval bővebb. Ő csakugyan helyesen nevezi «magyarázat»-nak. Áll t. i. 20 alexandrin szakból, azaz 80 hosszabb sorból, tehát másfélannyi. Egészben Buchanan 20 Sapphói versszakos átdolgozását követi versről versre, de nagyon átírva. A XXVII-ik zsoltárt Buchanan 58 párversben (Asklepiadesi és Glyconi) adja, Rimay 16 Balassa-szakban, 144 rövi-

apróbb teremtményeit is megtartja, hogyan ne tartaná meg őt, mint embert, legtökéletesebb alkotását, csak bízzék Krisztusban és érdemeiben.[24] Fogadkozik tehát éppen úgy, mint Balassa. Ez némileg ú. n. bűnbánó imákká teszi énekeit. Megemlékszik végre egy helyt a vallásos üldözésekről is és a hit szabadságáért esdekel.

Ezek az alapgondolatok énekeiben természetesen nagy bőséggel vannak körülírva, magyarázva, példákkal, néha korára egy-egy czélzással világosítva, olykor nagyon is hosszan, számos ismétléssel, visszatéréssel. Egészben azt mondhatni, hogy összes vallásos költésének alapja le van téve, még részleteiben is, az ő nagypénteki meditatiójában, melyben még egyszer elmondja azt, a mit a hit általi megigazulásról, a hit erejéről és Krisztus érdeméről hisz, követ s követendőnek tart az igaz keresztyén számára, továbbá *Soliloquium*ában, melyben, úgy látszik, élete utolsó betegségében még egyszer, bizonyára a szokott túlzó megalázkodással, összefoglalja bűneit[25] s megtörten esdekel Krisztushoz, hogy törölje el «fertelmes undok» vétkeit, legyen mellette életében, segítse csendes kimuláshoz és jövő életi boldogsághoz.

Ne feledjük e helyen, hogy midőn Rimayban ezt az erős hitet látjuk, ebben a kor hatását is kell szemlélnünk, melyhez abban kevés van hasonló, a mint a vallást az egész állami és magánélet uralkodó eszméjévé és meggyőződésévé tette, mely éppen

debb sorban, de nagyon szabadon. (Balassa is átdolgozta. LXXIII-ének) A III-ik zsoltárt nem Buchanan nyomán írta; úgy látszik, itt az eredetit bővítette ki nagyon és betoldta a 3—4-ik versszakot. A XII-ik zsoltárt, *(Salvum me fac Domine)* mely a kiadásban *(Munkái.* 185. l.) tévesen a *Serva me* (XVI) zsoltárnak van mondva, melyet Dávid Saul ellen írt, kibővíti s az igaz hit tiprói ellen alkalmazza, kérve Istent, hogy az igaz vallás szabadságát adja meg. A IX. zsoltár átdolgozása, mely a régi idők boldogságát rajzolja a jelen nyomoraival szemben, Rimayéban nem ismerhető fel; de más zsoltárt sem találtunk erre egyenesen emlékeztetőt, noha egyébként istenes énekeiben alig van oly főbb hely, melyhez hasonló vagy ugyanazt kifejező párhuzamos helyet a zsoltárokban ne találnánk.

24 Ezt különösen jól egy prózatöredékében fejezi ki. A keresztyény hit nem egyéb, mint bizalom Isten igéretében, melyet előidéz bennünk Isten igéje s a szent lélek, mely által hiszszük bűneink bocsánatát s az örökéletet, de csakis Krisztus halálának érdeméért. *Államiratai.* 83. l.

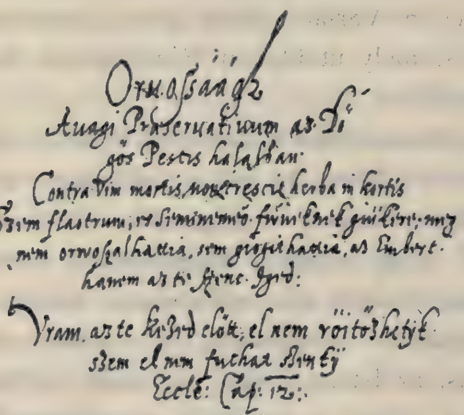
25 L. főleg a 65—98. sort.

úgy nagy érzelmek, mint nagy tettek szülője lett. Ámde ebből az erős vallásos érzésből fakadó úgy katolikus, mint minden irányú protestáns költészetben jellemző a felekezetiességnek csaknem teljes hiánya. Mintha az emberek a dogmákat a prózának és a közéletbeli térítésnek, czivódásnak engedték volna át, a költészetben majdnem egyedül a hit, bűntudat, bűnbánat, önvád és üdvözülés gondolata, érzelme, vágya, sóvárgása egészben oly tisztán jelenik meg már Balassa óta, mint a zsoltárokban s oly felekezetnélküli emelkedettséggel, hogy Balassa több énekkel belekerült a Thoroczkay Máté (1607 tájt) és a Várfalvi Kósa János unitárius énekes könyveibe (1623) is, mely utóbbiban Rimaynak is két éneke olvasható ugyanezen okból.[26]

Itt újra látjuk a Rimay költészetének a Balassáéval kapcsolatát, mely valóban itt is szembeötlő, főleg, ha ezt az általános vonást s a zsoltárok már említett hatását megfigyeljük. Ámde itt tekintetbe kell venni azt is, hogy bizonyos koreszmék és érzelmek hatottak mindkettőjükre, melyek res nulliusoknak tekinthetők. Ilyenek az említett bűntudat, önostorozás, önvádolás, porig való mély megalázkodás, az Istennel való szerződés bibliai gondolata, a bibliának egész világa, a szentírási vonatkozások, képek, erkölcsi tanok s több más. Különösen az ú. n. bűnbánati zsoltárok (VI, XXXI, XXXVII, L, CI, CXXIX, CXLII.) oly számtalan változatban jelennek meg ebben a vallásos költészetben, hogy valóban ezekből készült megannyi változatoknak tetszenek. De Rimaynál, éppen mint Balassánál, néha egy-egy saját életére utalás enyhíti a vallásos kifejezések halmozásának fárasztó sorát. Vannak továbbá énekei, melyekben a zsoltár csak kiindulás, minő az *Egyedül tebenned, mellém híván neved, szent Jehova reménlek*, vagy *Kiáltok hozzád mélységből*, mely a 130-ik zsoltárból veszi a kiindulást stb.

[26] Nagy János: *Az unitáriusok énekeskönyveiről. Kereszt. Magvető.* VI. (1871.) 124. l. Rimay énekei: Legyen jó idő csak és Oh ki késön jutok. Mindez a Balassa és Rimay énekeinek kéziratban való elterjedését igazolja, még kiadatásuk előtt mire a másolók is czéloznak.

Versalakjaiban itt is kevés az eredetiség. Balassánál és Molnárnál pár kivételével mind megleljük, a mi ezek formáinak gazdagsága mellett majdnem természetes. Rimaynál főleg a Balassa-szak és a négyes alexandrin az uralkodó. Párhoz maga is odateszi, hogy Balassa melyik «notá»-jára írta s itt jellemző, hogy vallásos éneket ír Balassa szerelmi énekeire, minő a *Bizonynyal ismerem* (IV), *Siralmas nékem* (XIII), *Valaki azt hiszi* (X), *Eredj édes gyűrűm* (IV) kezdetüek, a mi csak megerősíti a szerelmi és vallásos énekek közt más helyt már kiemelt belső kapcsolatot abban az időben, mely még feltünőbb a hangnem és a dallam tekintetében. De egészben ma is igaz, hogy a szerelem nemes érzelme s a vallásos érzelem közt rokonság van, mert mindkettőben a lélek ugyanazon rajongása nyilatkozik. A kifejezések, a néha jobb rímelés és betürímek különösebb kiemelését Rimaynál mellőzzük, mert éppen ebben tulajdonképen Balassa szókincséből, kifejezésbeli gazdagságából, dolgozása módjából és költői eszközeiből merít, mint természetes forrásból, csak talán magyarosabb, főleg jobban kidolgozott énekeiben.[27]

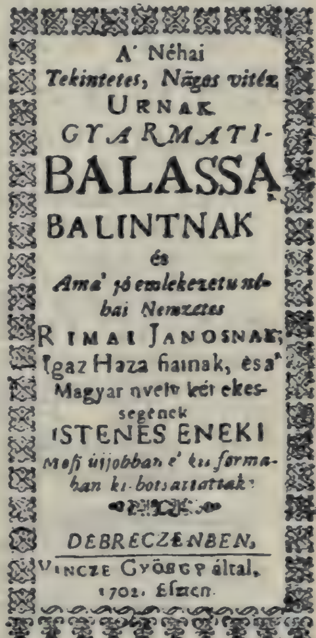

105. RIMAY KÉZIRATA AZ «DÖGÖS PESTISRŐL».

Prózai művei közül itt kivált három érdemel figyelmet. Ezek közül *Orvosság a dögös pestishalálban* egyenesen vallásos mű. Szerinte a döghalál Isten büntetése, parancsolatainak megvetése miatt. Ennek bizonyítására számos bibliai helyet idéz. Viszont a bibliából bizonyítja, hogy nem kell előle menekülni, nem is

[27] V. ö. Fülöp Adorján: *Rimay J. és Beniczki P.* Kolozsvár, 1879.

lehet; mert mondják ugyan, hogy a pestis oka a köd, de ez nem áll; «az Úristen bocsátja az ő nyilát, nem a ködös idő» és olyas nincs is a bibliában sehol mondva. Éppen azért megmenekülhet tőle, a ki Istenben bízik és hozzá könyörög s a kit Isten meg akar tartani, megtartja. Tehát a pestistől félni sem kell; de az Istentől teremtett orvosságot nem kell megvetni, mert azt is ő teremtette. Ezért okos ember használja, de csak másodsorban; első az Istenhez könyörgés. Természetesen azért a jók is meghalnak benne, nem csak a gonoszok; de a jók halála nekik üdvösséges, a gonoszoké elkárhozás. Ilyen felfogás mellett hat teendőt sorol fel a pestis-beteg számára, de mind csak imádságra és bűnbánatra tartozót. A halált sem kívánni, sem félni tőle nem kell. Ha valakit elér a pestis, csak imádságban s istenesen vett orvosságban keressen menedéket. Isten a pestisben szenvedőt akaratja szerint hagyja elveszni vagy tartja meg s a mint ő tesz, az legjobb még a visszamaradt házastársra, özvegyre, árvákra is. Az egészséges tartozik pestisben szenvedő felebarátját meglátogatni. Félni az Istenbe vetett bizalom mellett nem kell, mert hiszen «az Istennek kezein hordoztatol». Általában újra ismétli, hogy a bűnbánat és könyörgés az egyetlen mentőeszköz a pestis ellen; őseink is ellene naponként háromszori harangozást és templomban való imádkozást rendeltek el 1085-ben, 1420-ban, 1520-ban és 1524-ben.

A' Néhai
Tekintetes, Nagos vitéz
Urnak
GYARMATI-
BALASSA
BALINTNAK
és
Ama' jó emlékezetü né-hai Nemzetes
RIMAI JANOSNAK;
Igaz Haza fiainak, és a' Magyar nyelv két ekességenek
ISTENES ENEKI
Most újjobban e' kis formában ki-botsáttattak.
DEBRECZENBEN,
Vincze György által,
1702. Esztend.

106. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1702-IKI DEBRECZENI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

A *Nagypénteki meditatio*-nak már czíme is mutatja, hogy mi. Nagypénteki elmélkedés Krisztus haláláról és halálának érdeméről, melyben protestáns szempontból mondja, hogy az ő halálá-

nak érdeme tisztít meg csak a bűntől s ment meg csupán a kárhozattól, nem pedig a mi jócselekedeteink, melyek legnagyobbika is semmi ahhoz mérve. Továbbá hinni kell, hogy Isten és Krisztus «igaz, valóságos, egy örök Isten». Krisztus halála biztosítéka bűneink bocsánatának; nem a bűn veszti el a bűnöst, hanem a hitetlenség. Ezt egy imaszerű elmélkedés, vagy inkább buzgó könyörgés követi s végül azt kéri, hogy részesülhessen ő maga is Krisztus halálának hasznában. Mint maga mondja, «Esterhajának legkarajtóbb széli alatt való létiben» (háza eresze alatt) írta. Stílja benne teljesen ugyanaz a terhelt, czikornyás beszéd, melyet vallásos énekei argumentumában használ.

A' Néhai
Tekintetes Nagyságos vitéz
URNAK,
GYARMATI
BALASSA
BÁLINTNAK
és
Ama' jó emlékezetű
Néhai Nemzetes
RIMAI
JÁNOSNAK
IGAZ HAZA-FIAINAK,
és a' Magyar nyelv' két
ékességének
ISTENES ÉNEKI,
Most ujabban
é' formában ki-botsáttattak.

Posonyban és Pesten,
Füskúti Landerer Mihály
betűivel 1806.

107. AZ «ISTENES ÉNEKEK» UTOLSÓ KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

Leghosszabb *A paráznaságról* szóló elmélkedése, mely még emígy is csak töredékben maradt ránk. Ennek bevezetésében azt mondja, hogy saját századának bűnnel terhelt s a paráznaságban elmerült állapota késztette e műve megírására. Ugyanis minden bűn közt ez a legnagyobb veszedelem az emberre három okból: idejét prédáltatja el, egészségét aláássa, végre mert a szentlélek működését bennünk lerontja s ezzel kárhozatba dönt. Ebből kiindulva bő hivatkozásokkal bizonyítja a szentírásból, egyházatyákból, ókori s későbbi görög és latin költőkből és

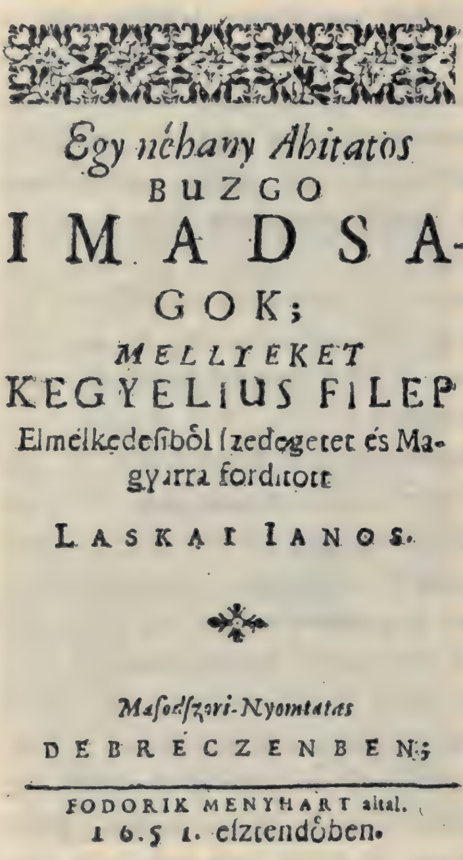
írókból, hogy a paráznaéletet tiltja Isten, tiltják az egyházi atyák, az egyházi törvények, a «becsületes poéták», a pogány és későbbi bölcsek. Erre aztán hozzátevén, hogy nem megy további részletekbe, nehogy valaki tanulhasson belőlök, rátér a paráznaság egyes nemeire, de a másodiknak tárgyalása közben a kézirat megszakad, mely azonban egykor teljes lehetett. E tárgyalások közben állandón számos idézetet alkalmaz, melyeket szerszavasan, körülírva, megtoldva lefordít szintén versalakban, több kisebb-nagyobb kényes tárgyú elbeszélést igtat be s pár helyt saját korára tesz kitérést.

Ezt és az első helyen említett *Orvosság a dögös pestis halálban* czímű prózai dolgozatát többi műveihez mérve oly egyszerű nyelvezetben írta, hogy inkább átdolgozásoknak, mint teljesen eredeti műveknek tarthatók.

Itt a helye megemlékeznünk imádságos könyvéről is. Ez egy 8-rétű, 212 oldalra terjedő, nyomtatott betűalakokkal, hártyára írt könyv a M. T. Akadémia birtokában.[28] Első levelén (számozatlan) van a czímlap aranyozott diszítéssel s aranybetükkel, ugyanennek hátlapján szintén aranykeretben és aranybetükkel e sorok: «A te könyörgésed nem egyéb, hanem Istennel való beszélgetésed: mikor olvassz, akkor Isten beszél te veled; mikor könyörögsz, akkor te beszélsz Istennel.» Az elmosódott s részben erőszakkal kidörzsölt czímlapról ez a czím olvasható le: Egy | NEHÁNY | rendbéli könyör | gést és buzgó IMÁDSÁ | gokat magába | foglaló | KÖNYVE | TSKE. A többi rész már csak sejthető, de ilyesmi: RIMAI JÁNOS | SAIÁT HASZNÁ | LATÁRA SZEDE |

[28] M. Cod. Kis 8r. 13. sz. jelzéssel. A lapok mindvégig aranykeretesek és tintával diszítettek, a czímek és kezdőbetűk is aranyosak. Az írás egyforma nyomtatott betűket utánzó, a 173. lapig. Innen a 174—8. lapon van egy könyörgés ugyanolyan, nagyobb betűkkel, más kéztől. A 179—191. lapon három magyar istenes ének olvasható kurziv írással, hol a czímeket tótul is adja (közbül a 188—189. lapon eldörzsölve, majdnem olvashatatlanul egyéb volt írva latinul), a 192. laptól a 212-ig tót imádságok olvashatók szintén kurziv írással. Végül van egy papirlevél, elől pedig két papirlevél idegenektől későbbi családi bejegyzésekkel s a 2-ik levél első lapján olvasható ez a bejegyzés: «Ex libris Joannis Rimay emanatus. Anno MDCXLII.»

GETTE | EGYBE | stb. E helyek, de még inkább alól az évszám, olvashatatlanok, de bizonyos, hogy Rimay neve rajta volt a könyvön, mert különben az ex libris bejegyzője nem tudhatta volna, hogy ez az ő könyve volt.

Egy néhany Ahitatos
BUZGO
IMADSA-
GOK;
MELLYEKET
KEGYELIUS FILEP
Elmélkedésiből szedegetet és Ma-
gyarra fordított
LASKAI IANOS.

Másodszori-Nyomtatas
DEBRECZENBEN;
FODORIK MENYHART által.
1 6 5 1. esztendőben.

108. KEGELIUS—LASKAI IMÁDSÁGOS KÖNYVÉNEK CZIMLAPJA.

A könyv tartalma imádságok és könyörgések. Ezeket valószínüen Rimay gyüjtötte össze a maga számára; talán van több olyan is, melyeket zsoltárokból maga írt, mert ezekből számos gondolat, fordulat van átvéve. Az összeszerkesztés mellett szól az, hogy Laskai János *Buzgó imádságok* (2-ik kiad. Debreczen, 1651.) czímű, Kegeliustól fordított könyvéből egy pár majdnem szószerint van kiírva, hihetően az első kiadásból. Ilyenek Rimaynál: Miképen ajánlya ember az Istennek magát, midőn reggel fölkél; Laskainál: Magadnak Isten kezében való ajánlásod, midőn reggel fel-kelsz. Rimaynál: Mikor ember álmából fölserken; Laskaynál: Imádság, mikor reggel fel-serkensz. Mások közelebbi vagy távolabbi hasonlatot mutatnak. Ilyenek Rimaynál: Estvére való imádságok I—II.; Laskainál: Imádság, mikor le akarsz fekünni és könyörgés, mikor el akarsz alunni s még egy pár más is. Mindenesetre rokonságban állanak részben ezek az imádságok Rimay istenes énekeivel is, de egyenes feldolgo-

zásra nem akadtunk. Végre igen valószínű, hogy a kézirati könyvben levő három «istenes ének» és négy tót imádság magától Rimaytól való. Az írás legalább e mellett szól.[29]

XIII.

Ha ekképen megtekintettük az adatokat, szemügyre vettük a viszonyokat, melyek közt Rimay forgott s azt, a mint szerepet vitt, mindenütt azt látjuk, hogy többnyire nem igen működött az elsők közt s vezető soha, csak végrehajtó volt. Szerepe a háttérben maradás, a kötelesség csendes betöltése; önhasznát kevésbbé hajszolta, nagy vagyonra nem sóvárgott annyira, mint kora kiváló alakjai. A középszerüség, visszavonultság, nyugodt, csendes élet, tudományokkal foglalkozás, vallásos élet, könyvszerzés volt legfőbb vágya, a belső összhang első erkölcsi törekvése.

Ezért, bárha a legmozgalmasabb és legnagyobb idők egyike látta őt, habár ott volt Bocskay, majd II. Mátyás és Bethlen Gábor oldalán, habár a kor hatalmasai nevében halommal végzett bizalmas megbízásokat s török követ volt két alkalommal; mégsem találjuk nevét a kor nagy szereplői közt. Ez annál feltünőbb, mert minden jel szerint közkedveltségű, igen bizalmatkeltő jámbor ember volt. Összeköttetésben állt oly férfiakkal, mint a Pálffyak, Forgách Zsigmond, Homonnai Drugeth János, Thurzó György, Miklós és Imre, Bosnyák Tamás, Esterházy Pál és Miklós, I. Rákóczi György, a Balassák s elsősorban szoros összeköttetésben állt magával Illésházy Istvánnal, Bocskayval s részben Bethlen is nagyra becsülte, csak mint diplomatát, naivnak

[29] Ezek: I. Midőn nagy keserüségben, Búsul lelkem nagy inségben, Bízzál az Úrban erőssen, Kiragad abbul kegyessen. II. Ime az nap nyugodni ment, futással végezvén, És kiki fáradságaként, álomra butsut vén. III. Melancholiában vagy szomoruságban mondandó ének. A' kit az Úr kegyelmében megáldott vidám szívvel: Hogy nem háborog lelkében, örvendez csendességgel, stb.

tartotta. Levelezett vagy érintkezett oly férfiakkal, mint Hága Kornél, Cölln János, követtársa volt báró Herberstein Ádámnak és Dóczy Istvánnak, ismeretségben állt az akkor szereplő legelső török urakkal s barátai közé sorozhatott egy Zierotin Károlyt és egy Berger Illést.

Adataink mutatják, hogy sem ez összeköttetéseit, sem olykori bizalmas helyzetét nem aknázta ki egyéni érdekeire s magát sem hatalomért, sem vagyonért nem tolta előtérbe. Megvárta, míg észreveszik, megbízzák valamivel, mit másoknál talán jobban el bír a közhaszonra végezni. Előbb éreznie kellett, hogy hazája érdekében hivatást teljesít s akkor, mint igaz honfi, előállt s megtette, a mit rábíztak, a hogy csak tudta, mint kinek egyetlen vezetője a közügy. Saját előhaladásában tartózkodó, szinte szemérmes. Sőt részvéttel és csöndes bölcseséggel szemlélte azokat, kik szép szabadságukat eldobva, uraságért, dicsőségért, szükségtelen nagy vagyonért s más forgandó javakért feláldozták maguk és családjuk békéjét, koczkára tették a közérdeket, mint Balassa Zsigmond. Senki sem írhatta volna őszintébben, mint ő írta 1609 május 26-án a tudós Berger Illésnek, a katolikussá lett történetírónak, kivel régi barátságban élt, hogy alig várja, hogy az ő terveinek czéljához, t. i. tanulmányaihoz jusson, megszabadulva az országos követségtől.[1] Minő jellemző éppen a Balassa Zsigmond rábeszéléseivel szemben az ő föntebb említett bölcs óvakodása, midőn ez felhívja, hogy lépjen melléje. Ekkori válasza mennyire jellemzi őt s egész lelki gondolkozását!

Semmi regényesség, semmi kalandvágy, semmi különös oly önzés, mely mások boldogságának rovására kíván emelkedni, semmi kapzsiság, hatalomvágy vagy szertelenség sehol. Nyugodt, mint egy bölcs, sok tekintetben Catói jellem, de ennek érdessége és zord szigora nélkül, sok tekintetben stoikus, de mint feltétlenül Krisztusnak jámbor szívű híve, a keresztyén

[1] *Államiratai.* 53. l.

109. HOMONNAI JÁNOS ARCZKÉPE.

ember türelmével és jóságával, egyszersmind azonban erős erkölcsi öntudatával és bíráló szellemével.

De éppen ezért érezvén, hogy kora erkölcsein jóval felül áll, hogy lelkében a Krisztus hitének és erkölcsi tisztaságának ereje, lényege, legalább viszonylag, nagyobb; olykor kora romlottságán felháborodással is fejezi ki érzelmeit. Ebben különösen nevezetes az a hely, melyet már öreg korából Rákóczi Györgyhöz írt levelében olvasunk. Arról beszél, hogy a Gvevara *Fejedelmek serkentő órája* mily hasznos erkölcsi olvasmány lehetne hazánkban minden rendnek, de leginkább csak azon részeit ismerik, melyekben az asszonyok gyarlóságairól van szó. Azonban a mű megismerésében nagy akadály a sok kicsapongó ember, kikkel főurak és fejedelmi udvarok el vannak nálunk árasztva, úgy hogy egy új Marcus Aureliusra volna szükség, ki hazánkat kisöpörje tőlük; mert «akárki is megarányozhatná, hogy a latorság, csapzaság (ostobaság, ízetlenség) s az illetlenség is nyomja mindenütt el a jámborságot s az illendőséget, úgy hogy a jámborság egy fontnyi sem lehetett, a hol sok mázsányinak löletik a latorság».

Megrójja tehát azokat, kik az ilyes embereket udvaraikba fogadják és ez által tekintélyre juttatják. «Most irogatok, raggatok . . . — írja 1629 május 25-én — egy satyrás, dorgáló, feddő írást a nem udvari udvariság ellen, a mely nem udvari udvariság a virtusnak háta megé vettetett gyaláztatásából, tövéből, gyökeréből való kifordításából gyarapodik országunkban, intvén abban az írásomban az elöljáróinkat, hogy a dögösült erkölcsű, csapza, (ostoba, ízetlen) gözöngúz, cselefendi természetű, nadályforma és termetű, keskeny hajokat orrok tövére alányujtakoztató, deli, hegyke, dicsegető, rusnya beszédű, trágár, szemtelen, nyelves embereket gyomlálhassák, irtogassák udvarokból hátok megé, házokat üresítsék tőlük, a jámborságot, keresztyénséget, virtusokat, jó erkölcsöket plántálgatván, nevelvén, gyarapítván maguk böcsületével helyettek.»

Ime, az az elveszett vagy ma még ismeretlen prózában írt

erkölcstani műve, melyet már párszor érintettünk s melyről láttuk, hogy Esterházy Pál kérette maga számára lemásolás végett. Alapgondolata e pár latin sor: «morum malorum pestilens spiritus sive afflat, affert, sive stringit, inficiat, (inficit) ne forte te ullis afficiat contagiis pruritus aliquis, namque si mores malos non oderimus, non ambimus bonos.» [2]

Már említettük, hogy mekkora helyet foglal el a paráznaság gyülölete gondolkozásában és műveiben. Valóban ez az idézett pár sor Rimay egész életfelfogásának egyik főalapelve, benne megleljük jórészben költői és prózaírói irányának kulcsát, sőt jellemzését. Ez kivált az a pont, mely mutatja élete és írói munkássága belső kapcsolatát. E szerint fő jellemvonása az erkölcsi irányzat túltengése. De ha oktató költeményeit megtekintjük, mégis az udvari (főúri és fejedelmi udvari) élet korholása, a föntebb említett bűnök részletezése, az erények és erényes emberek megvetése s a pénz szeretete miatti harag, az erények dicsérete, a női és férfiui feslettség (paráznaság) ostorozása és kivált ez az utóbbi, annyira előtérbe lép műveiben, hogy főleg az ez elleni küzdelem teszi életeben erkölcsi és írói működése főirányát. Talán mert követségeiben s udvari életében módja volt róla bő meggyőződést szereznie. Ezzel kapcsolatos az a másik alapelve, melyet

[2] Dr. Dézsi Lajos *Comico-Trag. cz. moralitásunk koráról* értekezésében fölveti a kérdést: «Nincsen-e magának Rimaynak is valami köze» e műhöz? Erre feleletképen fölhozza először az *Encomia virtutum* és *Encomia et effecta virtutum* verses műveit, melyekről föntebb szóltunk. E két mű egy, t. i. ugyanegy téma rövidebb és bővebb kidolgozásai. Ezt említettük már. Ez nem azonos a *Com.-tragoediá*ban egyik részszel sem. Most Dézsi Rimaynak erre az elveszett művére tér, melynek czíme Esterházy Pál szerint *De virtute* volt (*Államiratai.* 362., 363. l.), de *az udvariságról* szólt s e szerint nem azonos az említett két költeménynyel. Sőt, mint Esterházy írja, ez «könyvecske» vagy «könyv» és nem ének. Ő maga (*U. o.* 332. l.) ezt «satyrás dorgáló, feddő írás»-nak nevezi «a nem udvari udvariság ellen», mely a virtust háta megé veti. Alább is «írás»-ának nevezi, melyben az idézett latin verseket magyarázza. Mindebből világos, hogy itt próza-műről van szó s éppen nem tankölteményről, csak tanítóírásról. Ipolyi is helyesen így vélekedett, Toldy nagyobb tankölteménynek gondolja. (V. ö. *A magyar költ. kézikönyve.* 2-ik kiad. 1. 126. l. és *Magyar költők élete.* 1. 93. l. — Ipolyi: *Tudósítás R. J. munkáiról. Új magy. Múz.* 1853. 1. 481—83. l.) Ipolyi u. o. Rimay e műve töredékének tartja azt a részt, melyet *Államiratai* 81—82. lapján olvashatunk s ebben mindent mérlegelve, Ipolyi jól gyanítja e mű egy töredékét. Ez sem lehetett része tehát a *Com.-Trag.*-nak. (Dézsi értekez.-ét l. *Budapesti Szemle.* 1904. cxix. k. és külön lenyomat.)

említett töredéke fejez ki. E szerint boldog ember csak az, a ki csendes lelki békességét és életét nem engedi megzavartatni «főállapot, uraság, hatalom» és kincs által. Ha egyszóval megőrzi és megtartja önmagát önmagának, nem adja el világi dolgokért szép szabadságát, jó lelki csendességét, melyek legfőbb kincsei, noha ezt nem gondolja meg, midőn néha oly könnyen odadobja. Elvét ebben fejezi ki: «Semmit se tarts te magadnak feljebb való dolgot temagadnál» és «tartsd meg te magadat temagadnak, mert a ki magának tartja magát meg, nem veszt semmit az el». Ez az a másik elv, melyre költeményeiben mindegyre visszatér kora erkölcsei bírálatával kapcsolatban.[3]

Korát ostorozó emily, gyakran elég kemény szavaival, élete minden korszakában találkozunk, természetesen még inkább idősb korából. Még gyakrabbiak azonban annak bizonyítékai, hogy igen megnyerő, bizalmat keltő, magakedveltető modora volt, úgy hogy közszeretetben állott s így valami mogorva kedély éppen nem lehetett. Erre igen jellemző, midőn Pográni István 1630 január 20-án hálát ad Istennek, hogy Rimayt mint atyja, bátyja, öcscse és Thurzó Éva asszony «becsületes és igen kedves, régi, jó, akkor szomszéd urunkat és fautorunkat mind ekkoráig szent neve dicsiretire, megkeseredett sok habok között idestova hányattatott, sok molestiákkal megrakodottaknak vigasztalására» megtartotta.[4] Valóban ilyen megnyerő, jó ember és rábeszélő, békéltető természet volt. Ilyennek mutatta magát Bocskay, Illésházy, Bethlen mellett, ilyen volt követségeiben s főleg mikor Budán volt. Konstantinápolyban magok a törökök is megkedvelték. Nem egyszer hallgattak is rá, noha bizonyára ők is kissé naiv, hiszékeny diplomatának tartották, a kit a látszat könnyen elvakít, nyájas szó elaltat, holott egyébként ő maga nagy önérzettel beszél ügyességéről, sikereiről. Volt is egyébként rá eset, hogy 1609-ben Budán, mint Ali kényszerített vendége, pár nehézséget elsimított s igyekezett, hogy az agyarkodó németeket, magyaro-

[3] *Államiratai.* 81., 82. l.

[4] *Államiratai.* 345. l.

kat egyfelől, a törököket s kivált Alit másfelől, megnyugtassa s ezért a kölcsönös portyázásokból eredt sérelmeket is kisebbíti, enyhébbeknek rajzolja leveleiben.

110. ESZTERHÁZY PÁL ARCZKÉPE.

Mindezekből folyt, hogy sokoldalusága, tudása, ítélőképessége és jósága daczára nem sokra vitte s mert sohasem jelentkezett, tekintélyes szolgálatai daczára hamar elfeledték. Ott volt Bocskay mellett több, mint másfél évig és mindössze egy kis inscrip-

tióval elégszik meg ő, a ki másoknak annyit kieszközölt s kit a fejedelem jóformán el sem engedett maga mellől. Bocskay halála után nem dobja magát az erdélyi zavarokba s megelégszik a kis inscriptio vagy ennek megváltási ára biztosításával.

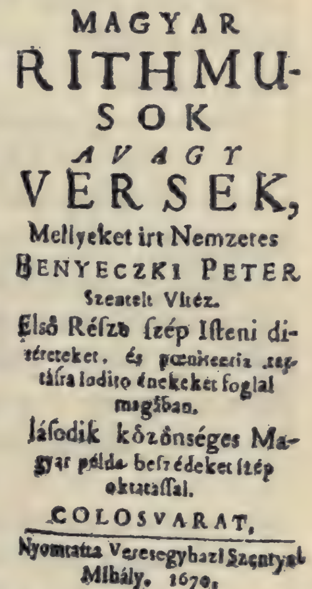
Aztán Illésházynak bizalmasa, a ki nemcsak biztosította neki ezt az inscriptiót, hanem kieszközölte, hogy Herberstein mellett követ (orator) lett 1608-ban. Bizonyára, ha Illésházy tovább él, talán vágya vagy akarata ellen is fényesebb pályát kellett volna megfutnia; de alig hunyja be szemét e nagy barátja, jószágára vonul könyvei és klasszikusai társaságába, legföllebb azon búslakodva, hogy nem talál magához való társaságot, nem élhet «csendes s isten félelmében nevelt emberekkel».

Mint ilyennek, a ki azt írja magáról, hogy «eleitűl fogva természetének született ösztöne is szorgalmaztatta a könyveknek forgatására és olvasására, a kinél honjában bennülő ember örvendetesebb mulatságot nem vehet elő, szerette igen a könyveket, nem is adta semmiért örömesben pénzét, mint a jó könyvekért»: tehát a legjobban esett, ha otthon ülhetett magához méltó tudós foglalkozásban. A mint mondja, az ő otthon ülése «elmebéli munkákkal tömődik, distineáltatik», a mi házi dolgaitól is elvonta. Ugyanezt írja egy költeményben is. Gazdagság, fösvénység nem ád boldogságot, csak a tudomány ad halhatatlanságot; középszer, könyvek olvasása, Isten adományával megelégedés az ő elve.[5] Oly elvek ezek, melyeket Beniczky Péter alighanem egyenesen tőle vett s éppen ezért kevesebb meggyőződéssel énekli.

E szokásai mellett lenézte az akkoriban előkelőinknél nagyon is divatozó zajos időtöltésekkel kapcsolt mulatozásokat, unalmas társalgást. De aztán a saját tanultságáról és kiválóságáról nemcsak öntudattal, hanem bizonyos tetszelgéssel is nyilatkozik. Magát magasabbrendű embernek tartva, környezetét le is nézi, miben egyszersmind okát lelhetjük ezek némelyike ellenszenvének.

[5] *Államiratai.* 333—34. l. *Munkái.* 85. l. s több más helyt is.

E tekintetben igen jellemző az, a mit Naprágy Demeternek 1603 július 24-iki levelében önmagáról ír, a mit már egyszer említettünk is. Ő is szerencsétlen, mint Naprágy s neki is orvosa Epiktetus; példányképe Naprágy abban, hogy a szerencsétlenséget miként kell hordozni, mert Isten, mint jó nevelő, a tehetségestől többet követel. Ő Petrarcát, Cicerót, Epiktetust, Homerust, Platót olvassa, kedves foglalkozása a filozófia s mestere ebben Seneca. Ezért környezete azt mondja, hogy haszontalan dolgot mível, holott azt teszi, mit kevesen és sok ezeren, még ha akarnák, sem bírnák tenni. De hát a filozófiával együtt jár, hogy hívei a tömegtől gúnyt aratnak. Ő pedig akkor érzi egyedül magát, ha többekkel van együtt; ellenben ha egyedül van, akkor nincs magára.

MAGYAR
RITHMUSOK
AVAGY
VERSEK,
Mellyeket irt Nemzetes
BENYECZKI PETER
Szentelt Vitéz.
Első Részb szép Isteni dicséreteket, és poenitentia tartására indito énekeket foglal magában.
Második közönséges Magyar példa beszédeket szép oktatással.
COLOSVARAT,
Nyomtatta Veresegyházi Szentyel Mihály. 1670.

III. BENICZKY PÉTER, «MAGYAR RITMUSOK».

Ime, ezzel a Krisztusi mondással nemcsak vigasztalja, hanem kiemeli magát, mint nemesebb lényeget és lenézi az őt gyalázó Madách Péter bátyját, ki vele akar mérkőzni, holott tanulatlan s legföllebb részeges társával az icze mértékéről vagy pásztorával a kecskéje szőriről beszélgethet s ezzel nagyra van, holott Platóval és Homerussal nem bír beszélgetni. De aztán elég vigasztalására szolgál, ha vele össze hasonlítja magát, annak tudata, hogy «e világi életnek folyásában minden Homerusnak kell egy Zoillussának, minden Amphionnak Zetussának, Abigaelnek peniglen Nabaljának és Dávidnak Sauljának lenni».

Ebből foly, hogy ha emberek közt van, nem politikusok, katonák, hanem tudósok közt érzi magát legjobban, főleg olyanok közt, kik a tudásból a mérséklet és józan ész által vezetett életet gyakorolják, mint a hogy ezt maga írja Theodosius Sirmien-

sisnek 1609-ből.[6] A tudományt és a könyveket mindennél magasabbra helyezte s midőn I. Rákóczy György Prágay András szerencsi pappal lefordíttatta Gvevara *Fejedelmek serkentő órája* czimű könyvét (1628) és neki megküldte, hosszu levélben válaszol (1629 május 25), melyben nem bírja e tettét eléggé magasztalni s ezt nagyobb dicsőségére válónak hiszi, mintha nagy ellenségen győzelmet aratna, vagy nevezetes városokat hódítna meg. Hiszen mennyi ilyes tett emléke elenyészett már buborék gyanánt; de e munka kiadatásának emléke élni fog, míg a magyar él.[7]

Ugyanitt egyszersmind a fordítás részletes elméletét adja. Ciceróból indul ki, a ki azt mondja, hogy a szükséghez képest a hol a görög egy szót használ, ő latinban több szóval írja körül. Ezt kívánta volna ő a Prágai fordításában és szeretett volna neki tanácsot adni ebben; mert különbség van a díszes és a köznapi nyelv közt. «Azt tartom penig én (mint tartja s állítja Cicero is), hogyha valamit e világi egy fődolog kíván bizonyai (bizonynyal vagy bizonyos) mesterséget bizonyítani magában, bizony az írásbeli munka kívánja.»

Tehát az írást, de csak a «mesterséges írást, szólást» nemcsak nagynak, hanem mindennél nagyobbnak tartja, mert ebből lehet legjobban megítélni az okos elmét és lelki nagy képességet; de ehhez nagy művészet vagy szerinte «mesterség» szükséges. Minden bizonyítékának lényege az, hogy a közönséges és művészi írásmód különböző és hogy ő ez utóbbi alatt a válogatott, díszes, körülírásos nyelvet érti, az kétségtelen, noha Ciceróból való számos idézete ennek némileg ellentmondani látszik, azonban fejtegetéseiből világos, hogy ő ezeket a helyeket a fenti értelemben magyarázza.

Ez az elve prózájának megismeréséhez vezet, t. i. ahhoz, a hol, a mint ő hiszi, szépen akar írni. Akkor ő ilyen válogató, keresett, körülírásos. Már volt alkalmunk beszédeiről megemlékezni,

[6] *Államiratai.* 76. l. [7] *U. o.* 325. l.

FEIEDELMEKNEC
SERKENTŐ ORAIA,
AZ AZ,
MARCVS AVRELIVS
CSASZARNAC ELETERŐL.

AZ HIRES
GVEVARAI ANTALTOL, SPANIOL OR-
SZAGBAN ACCITANA VARASSANAC PÜSPÖKETÖL, AZ
ötödic CAROL Császárnac Tanacsoſától, Hiſtoricuſſától,
Prédicatorától irattatot három könyvec.

Mellyeket
AZ FENYES ES FELSEGES
FRIDERIC VILHELMVS-
NAC SAXONIAI HERCZEGNEC PARANCSO-
lattyara Spaniol nyelvből, hozza advan az Francia es Olaſz nyelveken valo iraſokat, Deac nyelvre forditot, es ſzamlalhatatlan ſoc valogatot ſzep ſententiackal, ekes mondaſockal, tanuſagockal, az könyvnec leveleinec ſzelein ertelmeſeb olvaſasnac okaert meg vilagoſitot

WANCKELIVS IANOS
Moſt penig ez SERKENTŐ ORANAC elſô és harmadic könyveit
AZ TEKENTETES ES NAGYSAGOS
VRNAC &c. FELSŐ WADASZI
RAKOCZI GYÖRGYNEC
PARANCSOLATTYARA MAGYAR nyelven tolmacsloťta
PRAGAY ANDRAS SZERENCSI
Prédicator.

1 6 2 8.

BARTPHAN,
Nyomtattatot KLŐSZ IAKAB által.

112. GVEVARA »FEJEDELMEK SERKENTŐ ÓRÁJA« CZIMLAPJA.

a melyekben Ciceroi latinsággal próbálkozik meg. De teszi ő ezt magyarban is igen gyakran, ha ú. n. díszes, magasabbrendű levelet, követjelentést ír, vagy valami mélyértelmüt akar kifejezni. Ilyenkor alig-alig érthető meg. Nézzünk pl. csak úgy talá-lomra egy helyet ebből a levélből, melyben Rákóczi érdemeit rajzolja, hogy a *Fejedelmek serkentő óráját* lefordíttatta és kiadatta.

«A mely gyönyörűséges Órának magyarsággal szívárkozó patakja folytatásával forgó kerekeinek megindítására való munkájában, hogy ösztönzője, ébregető szorgalmaztatója volt Prágay András uramnak is, s erszénye szája kitágíttatásával kinyomatására való költségének hogy kémélője nem lehetett Nagyságod magamagának is, nem alítom, hogy ebben a munkájában érdemével keresett neve dicsőségét Nagyságodnak sem az időnek ósága, sem az embereknek feledkező háládatlansága elnyomhassa s megfojthassa; fenn kelletik tündöklésének maradni, kikkel is fénylenek terjedten, a még a magyari nemzetnek maradéki fenmaradnak s ágazati fiúrul fiúra terjedhetnek, származhatnak.»

Ilyen helyet százat lehetne idézni. És ha az akkori kor prózája már magában is czifrálkodó, kenetes, túlságos udvarias, édeskés, körülírásos volt, ebben, a leveleket nézve, őt alig érte valaki utól. Szerencsére bírt egyszerübb is lenni. De pl. nagypénteki elmélkedése, verseihez írt ú. n. bevezető magyarázatai valóságos mintái annak, a hogy nem kell írni, mert ebben az írás legfőbb czélja, a megértetés és legfőbb dísze, az egyszerüség, veszendőbe megy. Vegyünk pl. egy helyet a Nagypénteki Meditatio-ból: «Adj erőt (Christus Jesusunk) szent lelked által igyekezetünkben, adj elménkben elégséges értelmet is, s ehez ez dologhoz kivánandó szivünkbeli keserüséget is, a ki által ennek az nagy mélységes és titkos rejtekő szentséges fő dolgoknak, mind üdvösségünk fundamentumának böcsös méltóságát emelgethessük, fogdozhassuk kezeinkkel becsülettel, méregethessük gyükereiből való részeiben szeretettel, józan értelemmel s kese-

reghessük is siránkozásunkkal, szivünkbéli epedésünkkel is. Bizonyára felette méltó is, illendő is elménket, eszünket ezekre fordítanunk, minden ez világi hitságinknak, vigadozásinknak, mulandó árnyék dolgok felől való minden gondolkodásainknak távoztatásával s hátrahagyásával. Mert ha az égen világoskodó verőfénynek erejében és természetiben forogdogáló apadás és szünés nélkül való tökéletes tündöklése meg tudott természete

113. DIVÉNY VÁRA.

fogyatkozásával az te keserves halálod hathatóságán és hatalmán fogyatkozni, sötétedni, s az föld környékezetinek gömbölyek teljes tömöke (tömege) azonképen magát állhatatossággal viselő erejében meg tudott rözzenni s nagy mozgásával indulni, gyomrában nyugovó régi elporhamodott halottainak magából való kiadásával s koporsójokból életjükre való kifordításával, kőszikláinak repedésével, hasadozásával, az templombéli szentségek buritására felvonattatott s által terjesztett nagy kárpitnak kétfelé való szakadozásával, a mely érzékenség nélkül való állatokban s eszközökben okosságot, értelmes itiletet is nem öntött, oltott

uram szent felséged. Mint ne setétítsük s keserítsük, szomorítsuk, épétsük is szemeink csordulatjával hát, mi Uram, az mi husból s vérből álló szüveinket avagy miért ne repedeztessük, hasadoztassuk kemény elméinknek kősziklait hozzád való folyamodásunkkal, ragaszkodásunkkal, keserves kinaidon való siránkozásunkkal.»

Nem kell-e önkénytelenül is dicsérnünk ilyenek olvasása után azt az egyszerűséget, melyet Petőfi egész költői működésében mint legfőbb művészi alapelvet hirdetett?

Már pedig ezek a helyek azok, a hol Rimay szépen, «mesterséggel» akar írni, ezekre volt büszke, holott legtöbbször csak hosszadalmas, a miért Bethlen is a már említett gúnyos megjegyzést teszi róla egy helyen.

Rimay utolsó két évéről még csak kevés mondanivalónk van. Az 1629—31-ik évekről ránk maradt egyéb levelek azt tanusítják, hogy állandón mindenféle közbenjárásokkal, tanuskodásokkal, birtokperekkel foglalkozott, mint mások megbizottja. Így 1629-ben egyik működése volt, hogy saját jobbágyait meg akarta menteni, nehogy marháikat adóban lefoglalják s e miatt a pozsonyi kamarához folyamodott. Másik abban állt, hogy egyrészről a Forgách Zsigmondné (Pálffy Kata), másrészről a Madách György közti pert elintézze. E mellett, mint a Balassák megbizottja, folyvást írt és informált a Balassa Imre, Ferencz és András ügyeiben, kik családi természetökhöz híven, állandó gondot adtak nádornak, királyi kamarának, megyének. Aztán megint Esterházy Pállal tárgyalt bizonyos, a törökök ellen Nógrádban elkövetett rablás és kárpótlás adása végett; majd egy határperben szerepel októberben a felsősztregovaiak és borosznokiak közt. Utóbb újra Esterházy Pál és Forgách Zsigmondné birtokperében találjuk mint közbenjárót, békítőt és egy birtokcserét akar eligazítni Esterházy, meg Balassa András közt.

Így telt el az 1629-ik év s ehhez hasonló az 1630-ik is. Ebben az évben egy országgyűlést is tartottak Pozsonyban (május 1—24-ig), de ismét Rimay nélkül, söt Balassa Imre meg-

bízza, hogy mig ő Pozsonyban lesz, ügyeljen fel Divény várára és jószágaira. Tervezett erdélyi útja miatt Rimay előbb nem fogadta el, majd azonban, úgy látszik, értekezvén Imrével, mégis csak elvállalta a megbízást. Bornemisza János Kassára is hívta, de nincs tudomásunk róla, hogy járt volna ott. Egy ideig az erdélyi fejedelemség ügye érdekelte, a hol I. Rákóczi György lépett fel s november 24-én Segesvárt meg is választották. Ellene Esterházy Pál s a nádor próbáltak kísérletet tenni, de sikertelenül. Aggódott, hogy a nádor hadai Nógrádon hatolva át, újra nyomort hoznak a megyére s ezért becsesebb holmiját Divény várába szállíttatta, el levén készülve, hogy maga is oda menekül családjával együtt. Bosnyák Tamásnak is írt, hogy ha lehet, a felsőbb megyéken vitesse át a hadakat.

Mind e veszély, mint ismeretes, nagyobb baj nélkül elhárult s ő nyugton maradhatott Alsó-Sztregován. Élete utolsó évéről semmit nem tudunk. Valószínüen elbetegesedve töltötte az egész 1631-ik évet s meghalt köztisztelettől környezve deczember 9—11-ike közt, a mint sejthető, Divény várában Balassa Imrénél, a hol Baranyay Gáspár és Sárközy mindenét följegyezvén, a Pográni István gyűrüjével lepecsételték. Pénzt 23 frtot és 73 dénárt találtak, melyből Balassa koporsót vett s úgy küldette el a holttestet Alsó-Sztregovára.

Otthon az özvegy az akkori szokott módon pár hétig tartván a halottat, levelek útján meghítta az ismerősöket, barátokat, rokonokat a temetésre, mely deczember 28-án történt meg egy vasárnapon.[8] Eltemették Alsó-Sztregován az evangelikus templom sírboltjába, a hol czímere ma is látható.

Egyetlen életben maradt gyermeke Mária nevű leánya volt. Benne családja férfiágon kihalt. Leánya már 1633 elején felsőszudi Duló Gábor neje lett, a ki később mint Nógrádmegye helyettes alispánja szerepel. Rimay neje 1653 után halt meg.

[8] *Államiratai.* 360. l. Fáncsy leveléből ezt lehet kiszámitni.

Leányával is 1662 január 16-án már mint özvegygyel találkozunk, kinek öt gyermeke volt, György, Gábor, István, Krisztina és Anna. Leányágon tehát megmaradt a család s így Rimay egyik utóda Ipolyi Arnold is, ki hálás emlékezettel összegyüjtötte Rimay családi adatainak jórészét *Államiratai és Levelezése* czím alatt (1887), mely maig is művei mellett életének főforrása.

116. RIMAY PECSÉTJE.

FÜGGELÉK.

I.

RIMAY JÁNOS LEVELE THURZÓ GYÖRGYHÖZ. 1604 DECZEMBER 16.

Generose ac Magnifice domine, domine et Patrone mihi confidentissime. Poſt servitiorum meorum addictissimam mei commendationem. Az Vriſtentöl Nagiſagodnak az Zurzavaroß ideo, es hazank allapattiaban, ßerencses allapattal valo meg maradaſt s hozzu ideiglen valo egeſſeges eltetis kivanok. Baſta Vramnak az Caſſa taÿan hadakozaßaban, minemö allapattia lehetett s mÿ Zerencze köuette Kolonitsch Vramotis, az Baſta Vramhoz ßegetßegel meneßeben, hißem eddig voltakeppen iol meg erthette Nagod; Az Alfeoldj hadnak az elei Tökel es Tatarral eluegi Rima ßombatban erkezet, honnan Gaalch es Tamaſſÿ fele giakor iargallaſokat mielnek, de ſenkit sem karal, sem niomorußagal nem illetnek az föld nepe közöl, paranczoluan nekik, hog uezteg legienek, es ſenkitől ne fellienek az eo partokon ualoktol. Ma negied napia az Chaßar penzeuel kit nemelliek harmadfelzaz ezer forintnak, nemelliek ket zaz ezernek mondanak, Filekben erkeztenek, akarvan Szepeßſzegben Baſta Vram utan uinni, de az ellenßegnek közel ualo uolta miat, ſem Filekben nem meruen azt a penzt tartani, ſem penig odab Rÿmazombat fele nem batoroduan uele meg indolni, uegeztek uolt azt, hoǵ azt az penzt, az oßtroikan Fileckböl Beztercze

Baniara vigiek altal, es onnet batorßagosb uton igazeczak Bafta Vram utan. Melj penzt tegnap meg indetuan, szintén (?) Vidafaluan utöttek az Alfeoldiek meg, es az penzt keßerö Filekÿ hadat Galfaiglan haitvan, el niertek s wittek magokal azokat az penzeß zekereket; A mint pedig egiebkeppen is dolgokhoz kezdettenek felö hogi az egeß földet az Wegekel egietemben magokeua ne igiekezzek tenni, mi ehez kepeft, it elég gondolatban, felelemben es remenfegbenÿs tartiuk eletunköt, Iftenre bizuan magunkot, kij elteffe egeßegben ef tarcza meg bekeßegben Nagifagodot. Irtam Nagd Eßtergarij hazanal, a hova kesz tanaczkozaffert iöttem altal 16. decembris Ao. 1604.

Generosiffimae ac Magnificae dominationae Veftrae

Servitor addictiffimus

Joannes Rimay.

[Bécs. Kriegs. Archiv. Schriften-Abtheilung. Wiener H. K. R. Akten fasc. 100. 1. levél. Hátlapján: Rottal. .... den 28. Decembris. 604. NB. Az utóbbi kelet a levél vételének napját jelenti. A levél nem Rimay írása, tehát Thurzó György másolatban küldte el Bécsbe Rottal (Rottal v. Rothal Johann) császári hadi tanácsosnak. Ugyanott megvan a levélnek német fordítása is világosan Rottal számára.]

II.

RIMAY LEVELE ILLÉSHÁZY NEVÉBEN KASSA, LŐCSE, EPERJES, BÁRTFA, KISSZEBEN ÉS N.-BÁNYA POLGÁRAIHOZ. KOMÁROM, 1608 MÁJUS 23.

Ad cives Ciuitatuum Cassouiensis, Leutschouiensis, Epperiesiensis, Bartphensis, et Cibiniensis, Riuuliensis, nomine Spectabilis et Magnifici D. Stephani de Illieshaza, a Joanne Rimaino, Comaromij. 23. Maj. 1608. concinnatum.

Post varia multipliciaque miferae nostrae patriae mala, inflictaque corpori ipsius cruenta vulnera, Serenifsimus Princeps, et Dominus noster clementissimus Matthias Archidux etc: Secundum gubernationis suae officium nihil aeque in votis pijs habuit, quam vt impendentibus ubique malis obuiando, nefaftaque consilia inquietorum hominum anteuertendo, tam istis in oris, quam ibi etiam in omnibus Superioris Hungariae partibus, res omnium atque singulorum, in placidum et

tranquillum aliquem statum poneret, officiumque sic suum apud suos omnis ordinis fideles illustre charumque redderet. Quo vero salubre suae Serenitatis hoc confilium, et heroici sui spiritus intentum, optimo ordine, meliore via, et concinniori modo procederet, decreto supremi sui consilij me tandem elegit, vt illac me conferendo, statuumque et ordinum delegatis ad edictum Suae Serenitatis Cassouiam accerfitis, communi Magnatum, Procerum, Nobilium et Ciuium voto, recognofcerem in primis, in fuumque ordinem ponerem fingula, quae ad falutem illius orae cuiufcunque ordinis incolis viderentur pertinere. Quamuis vero mihi multiplicium tam publicarum quam priuatarum etiam curarum onere fesso, (vt qui alioquin languida debili et dubiaquoque valetudine fim) inuigilandum et inhiandum erat potius quieti, sarciendaeque meae faluti, ne tamen in extrema et suprema hac necessitate tot turbinibus expositae labanti, flexae et fessae patriae meae, deesse inoportune viderer, statui non subterfugiendam a Sua Serenitate in hoc tali negocio mihi impositam provinciam esse, in qua, vestrarum etiam dignitatum incolumitati et quieti a me aliquid opis possit (vt ego opinor) afferri. Interea dum hic Comaromij in expediendis ad aulam Turcici Imperatoris a parte noftra cum ordinato munere Legatis distineor, fingulis momentis Turcam Buda aduentantem exfpectando, cum quo de residua etiam tractatuum noftrorum parte concludatur, et optatae pacis tota idaea firmetur, praemonendas Prudentes ac Circumspectas dignitates veftras de eo, quod veftrarum partium esse putaui commode fum arbitratus. Fecerint itaque dignitates vestrae, tam ex meo voto, quam commodo suo, si matura deliberatione intra se inita, antequam Cassouiam hinc pertingam, certis a fua Ciuitate fociis, viris fensatis delectis, eos ita promptos itinerique aptatos habuerint, vt sine aliqua mora ad me tunc venire, ac mecum, et cum caeteris ordinum omnium Legatis, de necefsarijs quibusque rebus confultare, deliberare, concludereque apta propositae rei possint et valeant, quam primum Cassouiam me iam praeuenifse intelligent, quo quidem postergatis moris fuccinta et compendiaria vfus via, me hinc ftatim Deo volente conferam, quam primum ista quibus nunc instamus maximi momenti res, et pene dixerim fundamentum reipublicae noftrae falutis (saturato et pacato Turcarum animo et voto) ad fuum optatum finem deducentur.

[Udvari levéltár, Bécs. Ex Hung. Fasc. 156. Fo. 37–38. Másolat.]

III.

RIMAY LEVELE ILLÉSHÁZY ISTVÁN NÁDORNAK. BUDA. 1609. FEBRUÁR 14.

Illustrissime ac Magnifice Domine, domine patrone mihi benignissime.

Post seruitiorum meorum deuinctissimam mei commendationem etc. Vr Istentöl Nagiſagodnak sok ioó ſzerenchekkel bewelkedő egesseges életet kiwanok adatnija. Az ketskemetiek Nagodtööl walo el iöwetelek után, be téértenek wala ide hozzaam, azokkal azert felette ioól tselekedet Nagod, hogi oltalma ala fogta ökeöt, mert kwlömben azok az ö épúlettiekben es telepedésekben ſoha elő nem mennének, s-nem maradnánakis meg heliekben. Az mi az derék dolgokot illethi, a mÿ végre it kellessék mÿ nekwnk meeg keesnúnk, walamÿ kichin okát örömest érthetem wala Nagiſagodtol, mert nem ertuen, maid karoſbnak gondolhatom az keözönſeges haſzonnak, hogi nem mint haſznosnak, nezuén azokra az itiletekre, a meli itileteket forgatnak az penznek be kúldéſének haladekabol az Törökök. Ot benniſ az Vezerek azt weték elömben egiſzer, hogi ehez az bekeſeghez chak feel keduel wagiunk, s- abbool mutattuk meg az bekeſeghez walo keduetlenſegúnket, hogi keeſön wittúk be az aiandekot, mert ha keduetek wolt wolna hozzaia, elöb iöttetek wolna be wéle; nem wontattatok wolna az dolgot. Arra en megh feleltem hogi nem az keduetlensegh, hanem azok az akadálliok tetteek kéſedelmessé az aiandék be witelt, a meli akadalliokoth vgian fegiuerrel kellet el igazitanÿ es le ſzallitanÿ. Ezt ez mostanÿ idö wontatastis azert ſoha nem magiarazzaak egiebre, hanem hogi vgian nem akariuk az bekeſéget, es keduetlenek leuén az wontataſsal az bekeſeghez, bekeſég ellen walo dolgokba forgattiuk az idő haladaſa alat minden tanachunkot. Ehez kepest neis gondollia penig Nagisagod, hogi az holdultſag dolganak el igazitáſábanis, annÿ kedue, engedelme, es keduezeſeis legien az Thöröknek az penznek be nem iöwetele elöt, a menÿ kedue wolna az penznek kezekhez walo adaſa s-el igazitáſa vtán, Mert parancholattia léuén rea, hogi el igazitsa az Situa torkon walo concludalaas szerint, tudná oſztan, hogi tartoznek az el igazitaſaual; iobb keduel is exequalná, s- teöb keduezesselis lenne abba az dologba. Jollehet ugi is nem kellene hertelen az holdultſag dolgaat concludalnÿ, kiualtkeppen az Eſztergam taiáan valoot,

hanem meg kellene lewel altal meegis az orſzag neweuel Töreök Chaſzart, s-az portat talalnў, hogi Vaczig az feöldet adná holdulatlan az orſzágnak megh, a mint proponaltuk ezen dolgot otbennis nekiek, de Murat Bassa othon nem léuén ſok tanats vraknak nagi reſzéuel, azt adaák walasſzul, hogi az Situatorkon walo wegezés kiuöl walo kiwanſagunkrol olikor talallia az portát megh az orſzag, mikor Murat Bassa s-az egeſz tanacſis othon leſzen Constantinapoliba. Murat Bassa penigh az Bayrannak kezdeti elöt niolczadnappal érkezuén be Constantinapoliba, egi köwetéét kẃldé ez napokba fel ide Alў Bassahoz, értekezuen teöle, ki mentúnke immar, wagi itben wagiunk méég, ha benn wadnak, tarchad tiztesseggel, es mikor ideie leſzen kiſirtesd bötsúlettel kijs ököt, az bekeſeget peniglen az Magiar nemzettel, meegh annalis erösebbre tegied, a mint mar meg erösödöt, es minden dolgokat vgi wegezel wélek, hogi állandoo legien az ſzerzet békeſégh etc: Ezen keöwet meegh it wagion, kit örömest el botsatot volna eddig Alў Bassa, de el nem meri addigh bochatanў, mig illien tsúgöuen és nagi ketség alat wagion dolgunk, hogi abbol az ketſégből es tsúggöben alloo állapatbol walamў nagiob ketſeget ne vegienek othon, s-ne velekedgienek az bekeſégnek megh bomolhatos woltarol. Bizonios ezis, hogi Thörök Chaſzar Malta, es az teöbb bўrodalmiual ellenkezö tengeri ſzigetek ellen, heet eſztendeig walo hadat kialtatot Murat Bassanak haza érkezéſe vtán, es minden ereiet az tengerre keeſziti maar, mellў ſzandekat Thörök Chaſzarnak hogi el fordithassak wagi meg akazthassaak, meg lattia Nagiſagod, nem foghiake elmeieket vettnў az emberek etc: Okot es occaſiot aad azert ez e mostanў Murat Bassa ẃzenetijs, hogi az dunaantul walo feöld állapattia felöl, meg talaltassek az Thörök Chaſzar portaia, s-az idöis alkolmatossagot fogh az dologhoz ſzolgaltatni, hogi egiebfele leuen gongia Thörök Chaſzarnak mў nekúnk keduezzen et caedat aliquantulum etiam de suo iure. Az tengerre valo keſzúletiben penigh Teörök Chaſzarnak ſemmў ketsege ne legien Nagiſagodnak, mert otben létúnkbennis lattuk arra valo igiekezetinek az ieleit, es az Angliaў kirallў köwete minden teörök dolgokban verſatus es nagi itiletö ember, velem valo niaias esmerkedeſeben valo beſzelgetéſéböl, sok dolgokat adot olliakat értenem, kiket sokan nem értenek, vaadlais az velentzeſeketh, hogi az ő sok hamis hijr forralaſokkal, tötteek Török Chaſzart az tengerre intentussa, s-vizi ereie keeſzitésére diligenssé, kikre alattomba walo haraghiais wagion

az Chaſzarnak, Az lengielek ellenis rendelt eröt Thörök Chaſzar, kinek ha eleit nem veſzik, meg kezdik erzeni izit, vgi wagion hogi az Chaſzar mitigalná örömest ellenek walo indignatioiat, de az Tataar haam ingerli az Chaſzart az haddra, azt úzente otben letúnkbe louasz mesteretöl az Chaſzarnak, hogi eö neki az lengielek ellen elegedendő hada lehet, mert masfelſzaz ezer embernek ſzeret teheti, chak niolcz ezer Janchart kiuan az Chaſzartol, melÿ Jancharokat louakon wihessen hadaual be lengiel orſzagba. Ide érkezek Budara egi Moldwaÿ keöwet azt beſzelli, hogi ketszerizbe mostis nagi rablast töttek az Tatárok, az lengiel bÿrodalomban. Akaram eztis tudáſara adnom Nagiſagodnac, hogi Ali Bassa vezér, az be kẃldöt rab Alÿ Bassanak nem ſzinten io keduel promoueallÿa most dolgat, mert attool tart, hogi ha ez a rabb ala menne az portára, ottis azt kezdene beſzelgetnÿ, a mit it beſzéllet nÿluan, hogi ez az bekeſég álhatatlan fondamentomon áll, Mÿ nem Chaſzartol botsatot köwetek uoltunk, hanem chak Herczegtöl, Hÿre es tanacha föt akarattiais nem wolt az Chaſzarnak ez dologhoz, es hogi ez vtannis nem leſz alhatatos bekeſeg ez, Summa ſzerint akarta wolna Alÿ Bassa ha ez a veen ember ez mostani allapatba be ſe botsatatot wolna, s-ha walamÿ mood leſzen ſzabadulaſabannis, el nem botsattia innen addig oda ala, mig ezen ez kétſéges állapaton altal nem megien az idő. Nagisagod annak okaert minden tanachaual azon legien, hogi az penz megh ne keſeödgieek, es mÿ ſe mulassunk itben, mert ez a haladek bizoni ſok importantiat kezd magaual hoznÿ, a mint en az dolgoknak foliasat, es az hireknek circumstantiait látom. Az ketséget vesſúk el magunkrol az meli kétség nem botsátá otbennis az Teörökeököt, hogi valamÿ kiwanſagunkra accedaltanak wolna az Situa torkon walo végezés kiuöl, Mert ez lön az Mufti altal walo felelet, hogi nem tagadhattiuk, hogi az dolgok foliasához kepest, ne kételkednenk walamit meeg az bekeſég alhatatossaga felöl, a meli ketſeget az idö muláſa had weſsen ki az ſziuunkböl s-meg lattiatok, hogi az Chaſzar kedue meg tetzik raitatok, chak legien nieluetek, es meltoo idöbe találliatok meg mond mind niaualiatokrol mind peniglen ſzúkſégtekröl eö hatalmassagát s-ne kételkedgietek, hogi mind niaualiatokat ne enihitse, s-mind peniglen szúkſégteket ne ſegitse, de igen éretlen, es idö elöt walo idönk wagion meegh most ahoz ugi mond, hogi az Situa torkon valo wégezés kiueöl walamÿ kiwánſágtokra felelhessúnk, holot meeg az magatok állapattiaban ſem wadtok ti magatokis bizo-

nioſsok. Szechÿ Thamas vram irt volt ide az Vezérnek egi levelet, aduan tudáſára, hogi az töb vrakkal eö Nagiſagat walaztotta ö felſege Canÿſa taian walo holdultſág allapattianak el igazitáſára, de mint hogi erre ez dologra wagion figielmezéſe Alÿ Bassanak, s-ratiokkallis akarnaa Nagisagod altal meg értenÿ, alÿtom hogi vgian tsak ollÿan válazſzal botsatotta el az Szeechy vram emberet, hogi eö ahoz az dologhoz addig nem kezdhet, mig ez az elöttúnk alloo dologh wéghez nem witetik, Ezekröl röuiden akarok Nagiſagodnak irnom, hogi ezekhez kepest, az penznek promouealáſa felöl gondolkodhassek Nagiſagod, es eginÿhani rendbeli dolgok állapattianak wegeiröl, quo qui fines tendant, itiletetis tehessen Nagiſagod, giamolitast feralhatuan tanatsaual nemeli omlaſra hailoo dolgoknak, a meli dolgok ebböl az haladekbol köwetkeözhetnek. Ha peniglen ugi araniozza Nagiſagod iobbnak, hogi az holdultság allapattia, vgian az penznek eligazitaſa es kezhez adaſa elöt mennien veghez, nem ioo az dolgot vontatnÿ, hanem napot hagiuan mingiart neki, irÿa Nagiſagod ratioitis megh az Bassanak, miert kel annak elöb lennÿ, mert igen neheztelik az Teörökeök, az reank waloo keöltségetis, ki bizoni nem kewes penzt teöt eddigis, annaal nehezebben tselekedi penigh immar, hogi ketſegeskedik feölötte dolgunkba, a meli ketſegh nem fogh ſemmi ioot hazanknak az eö reſzekröl ki hoznÿ; kiualtkeppen hogi hadÿ hirekis sok felöl érkeznek, es az chatakis onnan az mÿ réſzúnkröl meg kezdettek maar indulnÿ, kik felöl harom rendbeli hirtis hoztanak be, es keet felé kẃldöt az Bassais vtannok ki wigiazokot. Nagiſagodnak köniörgök az én allapatom felölis, legien tekinteti Nagiſagodnak az en kichin ſzolgálatomra, es Trÿbel vrammal tselekedgiek ugi Nagiſagod az terminuſnak protrahalásáual, hogi ne esséék az eö kára nekemis kaaromra, es elötte valo állapatombeli fogiatkozaſomra, iussom léuén neminemö réſzint nekemis ẃgiehez s-joſzagahoz, hadd ditsekedgiem az Nagiſagod welem walo ioo tétéuel, es ſzolgalhassak tellies életemben halaadásſal welem walo ÿoo téteert Nagiſagodnak, joo valazt vaaruan Nagiſagodtol, Irtam Budaan. 14. Februarij. 1609.

Illustrissimae ac Magnificae dominationi Vestrae

Servitor deuinctissimus

Jo. Rimai m. p.

Illustrissimo ac Magnifico Domino, domino Comiti Stephano de Illieshaza, Regni Hungariae Palatino, et Judici Comannorum, Comitatuum Trinchiniensis et Liptouiensis Comiti, Serenifsimi Principis, et domini domini Matthiae Secundi Dei gratià Regis Hungariae etc: Confiliario intimo, et per Hungariam Locumtenenti. etc: Domino et patrono mihi benignissimo.

C ito
ito
ito
ito
ito
ito
itissime

[K. u. K. Kriegs-Archiv. Schriften-Abtheilung. Bécs. H. K. R. Akten, Fasc. 105. U. o. e levélnek latin fordítása: Translatio literarum Joannis Rimay Buda Scriptarum. Az eredeti két fo. levél, a fordítás 4 fo. levél.]

IV.

RIMAY LEVELE ILLÉSHÁZY ISTVÁN NÁDORHOZ. BUDA, 1609. FEBRUÁR 19.

Illustrissime ac Magnifice Domine,
domine et patrone mihi benignissime.

Post seruitiorum meorum deuinctissimam mei commendationem. Az mÿ itben walo kéfedelmúnk alat serkedezuén onnan föliülis oli hÿrek, meli hirekhez kepest az én teczefemmel ideien waio prouidentiaual kellene hazanknak oltalmara walo vigiazást tartanÿ, nem tiürhetem, hogi magam emberét ne kẃldenéém Nagifagodhoz, a ki altal innen walo értendö dolgokotis erthetne Nagifagod, s-énis te Nagifagod altal lehetnék nemelÿ dolgok felöl bizoniosult, mint kellene az ßẃkféghez képest dolgainkot itben moderalnunk es intéznúnk.

Vaarom wala peniglen örömest, hogi ezek az hÿrek wagi megh ßẃnnek wala, vagi iő wala oli bizonios embere be Nagifagodnak, a ki által wehetúnk wala értelmet ha leßene ez bekeféghnek oli circumstantiakkal walo processusa es neuekedéfe, hogi zur zauart ne hozna magaual, es kétséget ne inditana azok ßiwebe, a kik meg akarnának allapattiaba tsendeßednÿ.

De azok az hirek eginihani bizonios embery relatioibol akaduán ez helibeli fö gondwiſelö fẃleibeis, engem vgian keßerite, hogi felölek bizoniossa tegiem Nagiſagodat, hogi ne vádolhatná iöwendöbennis walaki eötet, hogi eö az ßúkſegnek nem szolgált örömest, es hogi az eö tartozot hiwatallianak az ö réßekről walo fogadaas ßerint nem teöt wolnais eleget hogi ha kivántatot wolna az ö ßolgalatia, es az ßzúkſegeknek s-az occaſioknak walo ſuccuraláſais.

Tart attool egiáltalliaba, hogi az Papa es az Spaniol Kirali megh indult hada a ki most Olaß orßagbol Carynthiara es Austriara ßállong, akadalt ne hozzon ahoz kepest, mind az bekeſegnek, mind peniglen az Magiar Nemzetnek, hogi Teörök Chaßar Maltara keßiti hadaat, es megis akaria Tavazßal ßállatny, a mint ez elöt walo lewelembennis ez minap megh irtam Nagiſagodnak, Mert az Angliay Cirali Constantinapoliban walo keöweteis meg ielentuen nekem, hogi Compositis Asiaticis tumultibus, Turcarum Imperator, infestaturus est Hiſpanum et Venetos, aßtis adiungalá beßédében, hogi igiekezni fognak azon az olaßok es az Spaniolok, hogi az eö labokban akadoo tövisset az my tallpunk ala wesseek es ide forditsaak megint az haddnak onussat. Mihez kepest giuitsön az Romay Chaßaris penig most hadat, okaat ioo inuestigalni az wigiazo embereknek.

Nekem Herbestan vramis ielentéé hogi nekijs irnak mind affelöl, hogi az Papa es Spaniol kirali hada megindult Olaßorßagbol es fel akar Carinthian altal Austriara menny, es hogi hadat fogad Romay Chaßaris, de nem iriaak neki mihez kepest concurral ez a hadd, Mind az altal az en coniecturam az felöle ugi mond, hogi az egi Traucenteö! el walwa, az teöb tanats vrak, mind azon az egi axioman akarnak epiteni, hogi Haereticis non est fides seruanda, de Traucen az régi teökelletes Németek ßauat akarna mind imitalni a wortt a wortt, a ki kinek mit fogad azzal, hogi azt ellensegénekis praestálná mond, ez az ö Nagisaga elöttem walo coniecturaia.

Kérem azert Nagisagodat mint vramot, hogi Nagisagod hazank iawa newekedéſének es takargatáſának prouidealo hivatallya ßerint, viſellye az dolgok foliasa feölöt fel emeltennis elmeiéét, es az ßẃkſegnek walo ßẃkseget, ßẃkſeg után ne vesse Nagiſagod. Ez az gondwiſelő réſsen akar lenny, edictoma lévén immar minden felé, vt sint univerſi ad nutum ſuum intenti, nekemis azt ẃzené, hogi welem ad ßamot, ha en meg nem requiralom ezek felöl Nagiſagodot, etc : Léuén peniglen arrolis keetſegem,

hogi az én ez minapiban irt lewelemet meg nem adťaak Nagiſagodnak, vjabban vgian azontis meg iruan eggiút ezzel, ezen ßolgam altal meg kẃldöttem Nagiſagodnak, hogi mind az mÿ dolgunkat s-mind egiéb ßúksegeket iobban perpendalhasson Nagiſagod, kéruén Nagiſagodot, hogi botsassa hamar az ßolgamat vißha, es minketis mentsen ki innen Nagiſagod, mert ennekem sok ßúkſeges beßedim volnanak Nagiſagodal. Irtam. 19. Februarij. 1609.

Illustrissimae ac Magnificae dominationi Vestrae

Seruitor deuinctissimus
Jo : Rimai mpr.

Illustrissimo ac Magnifico Domino, domino Comiti Stephano de Illieshaza, Regni Hungariae Palatino et Judici Comannorum, Comitatuum Trinchiniensis et Liptouiensis Comiti, necnon Serenissimi Principis ac Domini domini Matthiae Secundi Dei gratia Regis Hungariae etc : Consiliario intimo, et per Hungariam Locumtenenti, etc. Domini et patrono mihi benignissimo.

C ito
ito
ito
ito
ito
ito
tissime

(NB. gyűrüs pecsét : kerek pajzs, benne vasmacska, felette sisak és dísz 3 strucztoll. Fölül 2 betű : J. R. Terjedelme egy íven. Az első levél ugyanott latinul is : Translatio literarum Joannis Rimaj ad Dominum Palatinum datarum. 2 fo. levél. NB. ezt és a megelőző levelet egyszerre küldte el, a másik levél az előbb elküldöttnek másolata, mint e levél végén mondja. Ezért amazon nincs pecsét. Az I—IV. sz. a. eddig ismeretlen levelekre Veress Endre t. barátom hívta fel figyelmemet.)

V.

FRANZ ARMBRUSTER U. JOAN. RIMAI AN DOHNA. — OFEN, 1620. IX. 24.

Wohlgeborner Freyherr, gnädiger Herr — Euer Gnaden seindt meine gehorsame Dienstte allem Vermögen nach ieder Zeit berait zueuor. E. G. habe ich meinem zuesagen nach mit disem Briefl gehorsamist auff den

Dienstt wartten sollen, Dieselb, wie dass die zu Ottomanische Porten expedierte Herrn Gesandte den 9. Dito gesambt alhero nach Ofen glüklich angelangt, vnter wegeß zue Lanndt an dreyen vnterschidlichen Ortten mit besonderen Hauffen zue Roß, vndt auff dem Thonau Strohm durch Achtzehn Tsaÿken solemniter excipiert worden, berichtend. Den 10. haben Sÿ quiesciert. Den 11. Seyndt Sy mit Einander, nachdem Sy auff Begehrn deß Wezierß, die Ihme dem Weczier deputierte Praesenta beuor geschikt, zue Roß zue dem Wezier ansehnlich geführt worden, In dieser Audientz ist außer der Salutation vndt vberraichung der Credentz-Schreyben nichts fürgangen. Alß mehr gedachte Herren Gesandte in Ihre Quartier, welche Sy wegen der in der Obern Statt grassierenden Infection herundten vnter Zeltten gleych neben der Thonau haben, sich reterieren wollen, hat der Wezier Jeglichen Ihrer mit Einem Kafftan verehren lassen. Folgendtß haben die Hung. Herrn Gesandte mit obgedachten Vezier vndt denen Befelchß Haabern wegen der Grähnicz vndt Vesstungen Waitz, welche Sy sehr sstarkh urgendo begehrt, große Müh gehabt, vndt es gar für Ihre Khönigl. Würde khomen lassen müessen : Nachdem aber der Vezier zue Ruch gebracht, expediert Er vnnß willß Gott, morgen zue Wasser nach Griechisch Weyßenburgg. Ihr Gn. Herr vonn Khölln accommodiert sich wie es Einem solchem fürnemen Antbassador wol ansstehet, isst Embsig, Vleißig, Vnuerdrossen, weßwegen nicht allain die Vngarische Herrn Gesandte, sondern auch Ihre Khönigl. Würde gar wol content seindt, Ihme auch die Tage Ein schöhn gar gnediges Schreiben alhero geschikht, so lassen auch die andere Herrn Gesandte an Ihnen nichtß Erwinden, der liebe Gott wirdt daß incrementum allergnedigst verleyhen, In dessen Schutz E. G. Ich gehor. befehle, schuldigist bittendt Sy geruhen Ihren Khnecht in Ihre Gratia Erhalten. Was ferner schrifftwührdiger fürfeldt bleybt E. G. vnuerhalten.

Ofen den 24. Sept. des Neuen A° 1620.

Euer Gnaden

Gehor. Diener

Frantz Armbrusster mp.

(Ugyanez ív 2-ik levelén.)

Haeremus nos adhuc Budae, scrupulosum et impetuosum Vezeris animum volentes pacatum reddere, vt coram portae Turcicae Praesidibus ipsius commendatione acceptiores comparere et expeditiores

redire ad nostras possimus. Retulit quidem Nobis hodie Vezerius de certa fama accepisse, classis Turcicae incursu Anconam et Lauretum depredatum esse, quod si res sic ea haberet facile et de Brundusio capiendo et de residuis rebus quae ad eam spectant animi illorum impelli possent. Tentavimus nos omnia quae huc pertinebunt secundum informationem Notis Illustrissimae dominationis Vestrae comprehensam, quam Serenissimus Rex noster litteris suis inclusam ad nos iam transmisit.

Servitor addictiss. Il. d. v.
Joan. Rimainus, legatus Vng : ad portam Otthomanicam.

Czím : Dem Wohlgebohrnen Herrn, Herrn Abraham Freyherrn vndt Burggrauen von Dhona etc. Ihr. Für. Gn. zue Brügg etc. Khriegß Ratt, vndt besstelthen Obrissten über Ein Regimenth Teutscher Volkhß zue Fueß etc. Meinem gnedigen Herrn.

(Recepisse.)

Legatus Rimai vnd Armbruster Ofen. 25. 7br. (September.)

Breslaw pst (praesentatum) 22. 8br 1620.

VI.

RIMAY LATIN BESZÉDE, MELYET A TÖRÖK VEZÉREK ELŐTT AKART FELOLVASNI 1620-BAN VAGY 1621 ELEJÉN. JANI (JOANNIS) RIMAI ORATIO, RECITANDA IN COLLEGIO VEZIRIORUM.

Negare nequimus neque inficias imus, Illustriss. Proceres, ad hunc tam celebrem summum et splendidum Senatus Coronae Vae locum cum ingentem animi dolorem ac singularem moerorem tum summam etiam laetitiam et exquisitam mentis amoenitatem Nos conjunctim attulisse. Ac maeroris quidem et justissimi doloris Nostri hinc orditur materia effluuntque potiores ejus causae ; quod ille ipse apud Hungaricam Nostram universam gentem toto vitae suae curriculo nunquam intermoriturae famae et laudis splendore insignitus pontentiss. quondam Ahomates aeterni Numinis decreto fatorumque inevitabilium statuto in vivis esse desiens augusto suo obtutu Nos neque exhilalare, intuitus nostros vivificare, mentes nostras attollere atque recreare in praesenti

possit. Neque quod summe necessarium erat, propter exercitam et continuatam in nos iugem suam benignitatem et gratiam prolatum ex ore nostro benignitatis suae aliqua encomia, cultus item, obsequii gratitudinis etiam nostrae nonnulla tenuia indicia auribus suis haurire vel mente capere queat. Quam quidem suam benignitatem adeo ille non parcam, mancam aridamque Nobis Ungaris suppeditabat, aut etiam in beneficiis suis à natura Caesarea in illo profitentibus eò usque avarum non agebat, ut suorum beneficiorum spaciosissima in longumque exporrecta virentium assidue ramorum frequenti umbrâ ad gratos rectosque Ungaros promanante ipsi etiam ingratissimi et ab genuino Hungarismo alienissimi supinam atque securam inter nos vitam agentes eadem Nobiscum communi pacis et quietis aurâ cumulatissime fruerentur. Ac tametsi multoties citra omnem scitum, propositum et consensum, voluntatem sententiam quoque nostram versatilium quorundam hominum temeritate perniciosis involvebamur negotiis et actibus, quibus periclitari tam nostra omnium salus quàm initum atque ictum cum Cesare potentiss. mutuum nostrum foedus videbatur; ita ut patientiae et benignitati Caesareae offensionibus identidem fastuoso ausu irrogatis solitum suum favorem et indultum avertere merito à nobis ille potuisset, et commutare cum ira clementiam illi licuisset; nusquam tamen animum induxit, ut eam quam Nobis Hungaris integerrime et bonâ fide aperuerat gratiae suae fontis scaturiginem occluderet, tantumque abfuit, ut ejus fluenta exarescere passus esset, ut ne dehiscere quidem à marginibus suis et supremis labris eadem amissus sit. Sic inter nos et apud Nos nullum tam insolens, tam horridum tamque perniciosum exoriri potuit hactenus adversus potentissimi Caesaris, inversi cerebri quorundam stultorum intentum, ut taedij atque fatigij expers suae bonitatis recens semper atque succulenta radix cum exstinctione fixae in illius benignitate nostrae spei marcida aut mucosa evaderet; non intermittendo unquam, quin recentioribus semper atque successivis suis solatiis nostrae diffidentiae, formidini et languenti spei occurreret, malis ipsis quoque ob bonos in dulgendo, ne fervore suo in delinquentes exaestuante calamitate involuerentur perirentque cum his tales quoque quos gratia sua et benignitate fovendos esse duxisset. Praeter haec omnia ejusdem Caesarea suae inviolatae in Nos benignitatis constantia eo argumento quoque suscipienda et veneranda se nobis proponit;

quod quamvis in nostram partem parum propitij neque benigna facie in nos dispositi multiplicibus suis machinationibus et artibus, etiam varia promissa phaleratis suis precibus agglutinantes benignissimam Caesaris à nobis mentem conati fuerint abducere ipsiusque arma cum foederis proculcatione in Nos convertere, cunctis tamen suis illi et pollicitationibus et promissis malaque fide conceptis tam literis quam legationibus in tantum id quod urgebant non obtinuerunt, ut interpositâ illâ constantiae Caesaris laudatissimi arrha inviolabilis et invicta Nobis semper permaneret effeceritque Caesar intemerata suâ dignitate, ut eundem multo conjunctiorem proximioremque (!) huic maximè nobis cerneremus, cum subductum abstractum et valde remotum eum illi esse voluissent. Adde quod maluerit Caesarea sua Majestas nonnunquam etiam inexhausti sui aeris profusione necessitati nostrae succurrere quàm ab adversariis in suum aerarium augendum attracto vel leviter nos laedere. Ita sine ullo ad obliquam partem inclinato flexu in hostiles quoque partes inagglomerato nexu (sic recurri) istum laevigatum et intemeratum foederis et fidei suae funem memorabilis sic et venerabilis Noster Caesar ad manus usque suas traxit. Justo pio et necessario itaque ob has causas animi angore et dolore, Illustrissimi Proceres et viri Senatorii, percellimur, tam constantissimi, fortissimi, indulgentissimi Caesaris nostri praesentiâ orbati. Qui quamvis nec cerni a Nobis nec ornari gratitudine aliquâ potest, vivat tamen cupimus nunc etiam nihilominus Nobis, nec morte oblivionis intereat, ejus memoria dulcescat inter Nos nominis ejus recordatio, omniumque nostrum ex lingvae scriptorum etiam organa à seculis in secula attollendis ejus laudibus intendantur. Qui quidem neque penitus ita nobis interijt et morte praeventus hinc abijt, ac si moesticiam tantum nobis reliquisset aut exhaereditasset ab haereditate Nos sua Nobis porrecta ad imitationem videlicet virtutum paternarum exprimendumque ipsius naturae dotes educatum dulcissimum filium suum Caesarem Osmannum et huic conjunctos sapientes pacisque amantes Vos rerum arbitros in solatium et subsidium ius quoque Nobis subministrandum loco sui relinquendo. Laetamur igitur merito, et animis Nostris erigimur plausu ex exaltatione revidentes imprimis Aeterno omnipotenti Deo nostro post hunc ex illius divina providentia Dominatori et loco Parentis rerum praesidenti, potentissimo, moderno Osmanno Caesari, Vobis quoque pari modo imperij Sapientissimis et sensatis rectoribus per quos nimirum Caesarea sua augusta Majestas tam litteris

suis, quàm sermone per internuntios suos pleno et aperto sinu pandit atque promit Nobis universis Hungariae Ordinibus dulcissimam Parentis sui benignissimam naturam, offert et commendat suam subveniendi operam, constantem in pacto Parentis sui foedere perseverentiam et benignitatis suae paratissimae in Nos subsecuturam exundantiam. Cui cùm confidentia nostra Nos quoque adhaerescimus animos etiam nostros renovamus obvijs promissis et oblationibus suis Orantes aeternum Deum, ut dies annosque Suae Caesareae Majestatis multiplicare, fortunam promovere, amicos augere, inimicos minuere, scabellum solij sui roborare clementer dignetur, ad onus omnium isthic reponendum, qui caußâ refectionis aut reclinationis ad illud recumbent. Clementia ipsa autem ejus cum benignitate asserta per patentes multumque splendidas Regiae suae portas noctes diesque instar fluminis exundent atque intra limites universi sui imperij larga et obvia justitia amplexu suo refoveat illius opis egentes et sua statione suoque jure iniquè dejectos. Cujus quidem justitiae promovendae et alendae Vos etiam, Illustrissimi Proceres, magnâ diligentiâ intentos Deus altissimus benedicat, sapientiam, prudentiam, constantiam quoque exercitio bonorum operum promovendo animis Vestris instillet, ut multae aliae quoque gentium nationes cum afflictissima nostra gente Hungarica (quod exemplo nostro incitatae jam quaedam faciunt) politicas et Heroicas Vestras virtutes ad regulam aequitatis dispositas et accomodatas laudibus meritis cumulare justissime possint et valeant.[1]

UGYANAZ A BESZÉD, HEGEDŰS ISTVÁN FORDITÁSÁBAN.

Nem tagadhatjuk és nem is tagadjuk, híres-neves főurak, hogy a ti gyűléseteknek eme fényes és népes körébe egyfelől roppant nagy lelkifájdalmat és különös szomorúságot, de másfelől egyben igen nagy örömöt és lelkünknek nagy jókedvét hoztuk el. Ugyanis bánatunknak és méltán érzett fájdalmunknak onnét ered a forrása s onnét támadnak indítékai, hogy ő maga az egykor hatalmas Ahmed, ki az egész magyar nemzet előtt teljes élete folyamán soha el nem évülő hírnevet és ragyogó dicsőséget vívott ki, az örökkévaló istennek végzéséből és a kikerülhetetlen végzet határozatából az élők között lenni megszűnvén, fenséges arczával

[1] (Az V., VI. sz. levelet és szónoklatot a Dohnák kastélyában Schlobittenben Angyal Dávid t. barátom találta meg, másoltatta le s közölte velem.)

többé föl nem deríthet, szemeinket nem örvendeztetheti, elménket föl nem emelheti és föl nem üdítheti. Sőt még, a mi felette szükséges lett volna, az irányunkban gyakorolt és szakadatlanul tanusított nagy jóindulatáért és kegyességéért, a mi ajkunkról az ő jóságának bármi csekély dicséretét, iránta való tiszteletünket, hálánknak és elismerésünknek némi kifejezését, füleivel nem hallhatja, eszével föl nem foghatja. Ezt a kegyes jóindulatát annyira nem szűken, fogyatékosan és ridegen nyujtotta nekünk magyaroknak és császári természetében gyökerező jótékony hajlandóságából eredt jótéteményeiben annyira nem fukarkodott, hogy jótékonysága messzire kiterjedő, állandóan virágzó ágainak árnyékát nemcsak a hálás és becsületes magyarokra terjesztette ki, hanem még a hálátlan és az igazi magyar szellemtől merőben idegen emberek is közöttünk nyugodt és gondtalan életet élve, velünk együtt bőségesen élvezték a béke és nyugalom közös levegőjét. És, habár vajmi sokszor a mi tudásunk, szándékunk és beleegyezésünk nélkül, akaratunk és gondolkodásunk ellenére, némely forgatag embereknek vakmerőségéből veszélyes viszonyok és tények körébe sodortattunk, mely nemcsak mindnyájunknak üdvét, de a hatalmas császárral kötött szerződésünket is koczkára látszott tenni: úgy hogy császári türelmén és jóságán ismételt gőgös merénylettel elkövetett sérelmek miatt kegyét és elnézését méltán elfordíthatta volna tőlünk és kegyességét haraggal cserélhette volna fel; soha magát rávenni nem tudta, hogy kegyességének forrását és bőven áradó hullámát, melyet nekünk magyaroknak a legteljesebb mértékben és a legnagyobb bizalommal nyitott meg, tőlünk elzárja, sőt annyira távol volt attól, hogy annak bőven áradó folyamát kiszáradni hagyta volna, hogy még azt sem engedte meg, hogy a színültig megtelt mederből csak egy kevéssé is alább szálljon. Igy közöttünk és nálunk nem támadhatott oly vakmerő, oly szörnyű, oly veszélyes fondorlat agyafúrt és gonosz emberek részéről a hatalmas Császárral szemben, hogy az ő fáradhatatlan és sohasem lankadó jóságának mindig eleven és buján hajtó gyökere az ő kegyességébe vetett szilárd bizalmunk elenyésztével elsenyvedett és kihalt volna; mert hiszen ő sohasem szűnt meg mindég újabb és újabb vigasztalásával enyhíteni a mi bizalmatlanságunkat, félelmünket és lankadó reményünket: úgy hogy inkább a gonoszok iránt is elnéző volt a jók miatt, nehogy a vétkesek ellen kitörő haragjában veszedelembe sodortassanak és elveszszenek olyanok is, a kiket kegyére és jótékonyságára érdemeseknek

tartott. Mindezek mellett az irányunkban tanusított törhetetlen császári kegyét még azon bizonyítékkal is elfogadandóvá és tiszteletreméltóvá tette előttünk, hogy jóllehet velünk nem rokonszenvező és irántunk jóindulattal nem viseltető egyének számos cselszövéseikkel és mesterkedéseikkel különböző kéréseikkel csengő-pengő szavak kíséretében törekedtek a császárnak kegyes hajlandóságát tőlünk eltéríteni és az ő fegyveres hatalmát a szövetség lábbal tiprásával ellenünk fordítani; tőle minden igéreteikkel, kecsegtetéseikkel és rosszhiszeműleg kigondolt leveleikkel, valamint követségeikkel annyira nem tudták kicsikarni azt, a mire törekedtek, hogy a minden dicséretre méltó császár állhatatosságának záloga irányunkba sértetlenül és diadalmasan épen megmaradt és a császár rendíthetetlen méltóságával keresztülvitte, hogy őt hozzánk sokkal közelebb állónak és bensőbb barátságban létezőnek tapasztaltuk, midőn ők azt hitték, hogy tőlünk elvonták és egészen elidegenítették. Vegyük még hozzá azt, hogy ő császári felsége inkább akart néha kimeríthetetlen kincstárából szükségeinken segíteni, mint ellenfeleit kincstára gyarapítására megsarczolva, minket a legkisebb mértékben bántani. Igy a legkisebb részrehajlást sem engedve meg és az ellenséggel szemben is soha meg nem bontva a kötést (hogy ez így végkép felbomoljon) a mi örökemlékezetű és tiszteletre méltó császárunk a mi hűségünk és bizalmunk kötelét simán és épen, szilárdul tartotta kezében. Ez okokból tehát méltán rendülünk meg lelkünk kegyeletes és kikerülhetetlen fájdalmában, híres-neves főurak és tanácsosok, midőn a legállhatatosabb, a leghatalmasabb, a legkegyesebb császárunk jelenlététől meg vagyunk fosztva. Mert hiszen őt már nem láthatjuk és bármily hálával nem magasztalhatjuk, de azért kívánjuk, hogy épen úgy éljen minekünk és a feledékenységnek halálával el ne veszszen; emlékét tegye édessé a visszaemlékezés és minden írónknak nyelvén századról századra zengjen az ő magasztalása és dicsérete. De azért ő sem nem veszett el számunkra teljesen, sem nem távozott el a halál által elragadtatva, úgy hogy nekünk csak szomorúságot hagyott volna hátra, vagy az örökségtől minket megfosztott volna, melyet az által hagyott ránk, hogy hátrahagyta atyja erényeinek hű utánzására nevelt és lelki tulajdonait teljes mértékben öröklő fiát, Osman császárt és vele kapcsolatban Titeket, bölcs és békeszerető intézőit az államügyeknek, hagyott nekünk vigasztalásul és jogainknak az ő helyében kiszolgáltatására és épségben tartására.

Méltán örülhetünk hát és ujjongva tapsolunk elragadtatásunkban látva, hogy az örökké való Isten gondviselő kegyéből, a hatalmas Ozman császár foglalja el az ő helyét és áll a dolgok élére és tapsolunk Nektek is a birodalom bölcs és eszes intézőinek, kiknek lehet köszönni, hogy ő császári Felsége úgy levelével, mint követeinek nyilt és őszinte szavával föltárta előttünk Magyarország összes rendjei előtt Atyjának kegyes természetét, fölajánlja amaga készségét a segítségre, az Atyjával kötött frigyben való állhatatos megmaradását és szives hajlandóságát, hogy kegyének minden áldásaival bennünket eláraszszon. Teljes bizalommal csatlakozunk hát Hozzá és lelkünk éledez igéreteinek, ajánlatainak hallatára és kérjük az örök Istent, hogy Ő Császári Felségének napjait és éveit gyarapítani, az ő szerencséjét előmozdítani, barátjainak számát megnövelni, ellenségeinek számát megapasztani, trónjának zsámolyát megszilárdítani kegyesen méltóztassék, hogy mindenki ott tehesse le terhét, kik üdülés és megnyugvás végett hozzá folyamodnak. Kegyelmessége pedig jóságától támogatva királyi házának örökké tárt fényes kapuin át éjjel és nappal folyam módjára áradozzék és egész birodalmának határai közt bőséges és mindig kész igazságosságával szeretőn karolja föl azokat, a kik segélyére szorulnak és azokat, kiket jogos helyükből és állásukból igaztalanul kidobtak. Emez igazságosság előmozdítására és gyámolítására áldjon meg a magasságos Isten Titeket is, hires neves Főurak, kiknek erre főfőgondotok van, csepegtesse lelketekbe a bölcsességet, okosságot, állhatatosságot a jó munkák gyakorlására, hogy más népek is a mi lesujtott magyar nemzetünkkel egyetemben (a mit a mi példánkra némelyek már önként meg is tesznek) a Ti politikai és hősi erényeiteket, melyeket a méltányosság szabálya irányoz, méltókép tudják és bírják megérdemelt dicsérettel magasztalni.

VII.

Rimayból a Cato Distichonainak magyar fordítása összevetve a *Libellus Elegantissimus qui infcribitur Cato, de praeceptis vitae communis* magyar prózafordításának szövegével az 1620-iki kolozsvári kiadás szerint.

Liber I. 2. párvers:

Többet vigyázz mindenkor és ne adgjad magadat az álomnak.

Rimaynál:

Többet vigyázz s tanulj te is mindenkoron,
Álomnak ne hagyj erőt venni magadon.

I. 5. párvers:

Ha az embereknek életeket, es végezetre erkőltsőket meg nézed, Mikoron egyebeket kárhoztatnak, ſenki vétek nélkűl nem él.

Rimaynál:

> Embereknek erkölcsét ha jól megnézed,
> Éltek vizsgálod s meg is mértékeled;
> Kárhoztatnak is nekiek élteket,
> Nem találsz senkit is vétek nélkül őket.

I. 6. párvers: Az mellyeket tudsz ártalmasoknak lenni . . .

Rimaynál: Melyeket ha tudsz ártalmasoknak lenni . . .

I. 7. párvers: Álhatatos engedelmeſ is legy, mikor az dolog kevannya: Az idő ſzerent az eſzes ember erkőltſęt vétek nélkűl el valtoztattya.

Rimaynál:

> Légy állhatatos s ahoz engedelmes is,
> Ha kivantatik csendes is, tűrő is.
> Mert az okos ember néha idő szerint is,
> Változtatja gonoszra jó erkölcsét is.

I. 10. párvers:

Az tſatſogo emberek ellen beſzeddel ne vetélkedgyél,

Az ſzó adatik minden embereknek, de az elmének bőltſeſęge keveſnek.

Rimaynál:

> Csácsogó emberrel te ne vetekedjél . . .
> Elme bölcsesége táláltatik kevésnél.

I. 12. párvers:

El Tavoztaſd az hireket, ne kezdgy úy talalójának tartatni . . .

Rimaynál:

> Távoztasd az mondta mondó hireket,
> Uj találójának ne mondjanak tégedet . . .

I. 14. párvers:

Mikoron teged valaki ditſir, meg emlékezzél te Magad itilőjének lenni magadnak . . .

Rimaynál:

> Ha dicsírnek téged, megemlékezzél,
> Te magad itélőjének is lenni igyekezzél . . .

I. 17. párvers:

Az magához gyanos . . .

Rimaynál:

> Ha magához gyanós . . .

I. 18. párvers:

Miglen boldog vagy, addig minden ellenkező dolgokat eltavoztaſs . . .

Rimaynál:

> Miglen boldog vagy, jól el távoztassad,
> Ellenkező dolgokat ne is gyámolítsad . . .

I. 19. párvers:

Mivelhogy kétſeges es giarlo élet adatott minekűnk, mas ember halalaban magadnak ne veſs reménſeget.

Rimaynál:

> Gyarlóságos élet adatott mi nekünk,
> Ember halálában ne legyen reménységünk...

I. 20. párvers:

A te ſzegény barátod mikoron valami kiſded ajándékot ád te neked...

Rimaynál:

> Szegény atyádfia és régi barátod,
> Mutat teneked kisded ajándékot...

I. 21. párvers:

Miért hogy az terméſzet tegedet mezitelenűl teremtett, ...

Rimaynál:

> Természet minket mezitelen teremtett, ...

I. 23. párvers:

Ha teneked az te jo-téteményedért egy baratod ſem felel megh, Ne vádollyad az Iſtent, hanem te magadat meg' tartoztaſd.

Rimaynál:

> Barátod ha neked jóert meg nem felel,
> Ne zugolódjál s perölj az Istennel,
> Tártóztasd meg magad...

I. 24. párvers:

Hogy valami szűkſeged teneked ne legjen, az te keresményeddel szűkőn élly, Es hogy aſzt az mi vagyon meg tarthaſſad, mindenkor véllyed mint ha nem volna.

Rimaynál:

> Keresett marhával, ha lehet, szükön élj,
> Nagy kedvesen élj keresményeddel;
> Tékozlás ne legyen, költvén betsülettel,
> Mintha nem volna, tarthassad kezeddel.

I. 25. párvers: Az mit egyſzer megh adhatz, kétſzer ne ighirjed ſenkinek...

Rimaynál:

> Az mit egyszer adhatsz, kétszer ne igirjed...

I. 26. párvers: Az ki beſzéddel tetteti magát, de ſzivében nem hűv barátod, Te-is haſonló-képpen tſelekedgyél: igy a' meſterſęg mesterſęggel tſufoltatik meg.

Rimaynál:

> Ki tételi magát álnok beszédével,
> Szivében is nincs az jó emlékezettel.
> Te is hasonlóvan cselekedeteddel
> Csufoljad meg ötet olyan mesterséggel.

I. 27. párvers: Ne jovallyad felettéb az hizelkedő ſzavú embereket...
Rimaynál:

> Hizelkedő embert te ne is javaljad...

I. 28. párvers: Ha teneked fiaid vadnak, es gazdagſagod nints, tehát tudómánjokra tanítſad őket...
Rimaynál:

> Fiaid ha vannak, tanitsd tudományra...

I. 29. párvers: Az mi aláváló, te aſzt itillyed dragának, az mi pedig drága, aſzt alávalónak. Ezképpen ſem magadnak főſvén nem léſzeſz, ſem egyebek főſvénnek teged nem tartnak.
Rimaynál:

> Mi az aláváló, te itild drágának,
> És az mi drága azt alávalónak;
> Eképpen fösvény nem lehetsz magadnak,
> Sem penig egyebek fösvénynek nem tartnak.

I. 30. párvers: Az mellyeket ſzoktál bűntetni, ugyanazonokat te magad ne tſelekedgyed, Mert rút dolog az tanítónak, mikoron ugyanazon vétek őtet meg feddi.
Rimaynál:

> Melyekről szoktál azelőtt büntetni,
> Magad ne látassál azokot cselekedni,
> Rut dolog, tanitót ha kezdi feddeni,
> Maga vétkeiről nem tudván kitérni.

I. 31. párvers: Az mi igaz aſzt kérjed, avagy az mi láttatik tiſzteſſęgednek lenni, Mert bolondſag ollyat kérni, az mi igazán meg tagadtathatik tőllűnk.
Rimaynál:

> Az mi tisztességes láttatik, azt kérjed,
> Ki hozzád nem illik, kivánni ne merjed;
> Bolondság azt kérni, ki nem adattatik neked:
> Jobb elhallgatni, rá sem menjen nyelved.

I. 32. párvers: Az iſmeretlent jobnak (nagyobnak) ne tartſad az iſmerőidnél...
Rimaynál:

> Jó esmerősödöt igen megbecsüljed,
> Ismeretlent penig ne tarts annál feljebb...

I. 34. párvers: Ha mikor megh győzhetnéd-is, néha engedgy az te tárſadnak, Mert az ſzerelmes baratok engedelemmel tartatnak megh.
Rimaynál:

> Kit nagy erőddel győznél is, tűréssel meggyőzzed,
> Az igen szép jóságos cselekedet,
> Mert az igen engedelmes türésed
> Jó erkölcsnek drága jó vezéred.

I. 39. párvers: Meg tartſad inkáb azokat, a' mellyek immár munkaval kereſtettenek. Mikor az munka kárban vagyon, megh nevekedik ez világhi ſzegényſég.

Rimaynál:

Az kit nagy nehezen munkával kerestél,
Azokat megtartsad, azon igyekezzél;
Mert ha kárvallásban gyakorta te esel,
Megrakonol te világon szeginséggel.

I. 40. párvers: Néha neha légj adakozó a' te iſmerőidhez ſzerelmes emberidhez, es barátidhoz. De mikoron bódogh vagy, te magadnak mindenkor job akarója légy.

Rimaynál:

Mikoron boldog vagy, közelb légy magadhoz,
Magaddal ugy légy, mint jó akaródhoz.
Adakozó légy az atyádfiaihoz,
S ne hagyj megcsükkenni jóvoltát barátidhoz.

I. 8. párvers: Az te feleségednek, mikor az ſzolga felőll panaſzolkodik, ne hidgy oknelkűl. Mert gyakorta az Aſzſzonyi allat gyűlőli aszt, az kit az ő ferje ſzeret.

Rimaynál a körülírásos kidolgozásban:

Ne hidj mindenkor az asszony állatnak,
Jámbor szolgákra ha panaszolkodnak;
Az asszonyállat azt nem kedveli,
Melyet az férje leginkább szereti . . .

VIII.

Párhuzamos helyek Laskai János: *Egy néhany Ahitatos buzgo Imadságok* (Maſodſzori - Nyomtatás Debreczenben; Fodorik Menyhart által. 1651.) cz. műve és Rimay kézirati: *Egy nehány rendbéli könyörgést és buzgó imádságokat magába foglaló könyvetské*-je pár imádságában. Laskainál: *Magadnak Isten kezeben valo ajánlatod, midőn reggel fel-kelß.*

Fel-kelek az mi Urunk Jesus Chriſtuſnak nevében, a' ki engemet dragalatos vérével meg-váltott, ő igazgaſſon engemet, meg-áldgyon, őrizzen és minden jo cselekedetben megerőſítsen, ma és minden napon, és ez nyomorult élet utan vigyen-bé engemet az örök életben, Amen.

Rimaynál: *Reggeli Aldozat. Miképen ajánlya ember az Istennek magát midőn reggel fől kél.*

Az Idvőzítő Vr Jeſus Chriſtus nevében fől kelek ki engemet megváltott az ő drágalatos vérével: Ő engemet igazgaſson, meg-áldgyon, őrizzen és meg-erőſítsőn minden jóra való dolgomban ma és minden időben: És e' nyomorúſagos életem utan, vigyen be engemet az őrők élet-ben. Amen.

Laskainál:

Imadsag, mikor reggel fel-ſerkenſz.

Vram, vilagoſits meg az én ſzemeimet, hogy ſoha ne aludgyam - el az halalban, hogy valamikor ne mondgya ellenſegem, meg győztem ötet.

Rimaynál: *Mikor Ember Álmából fől ferken.* Világosíts-meg Vram az én fzemeimet, hogy soha a halálban el ne aludgyam, hogy valami koron ne mondhaſsa az én ellenfégem: Megh győztem őtett.

Ugyanez a *Tizenkét Orákra nap által való Imádságh* fejezetben a VIII-ik így:

Vram Iften világoſits meg az én fzemeimet hogy az halálban el ne aludgyam.

Laskainál:

Imadság mikor le-akarfz fekünni.

Mindenhato, örökké-valo Isten, hálákat adok tenéked, hogy engemet ez mai napon à te kegyelmeffeged altal, minden gonoſztul megoltalmaztal. Kérlek pedig tégedet, hogy valamit te ellened ez napon gondolatommal, fzommal avagy cselekedetemmel vétkeztem, à te fzenvedéfed és halalod altal méltóztaffal nékem bünös embernek megbocsatani. Es ennek utanna őrizz-meg minden tefti és lelki veſzedelemtül, hogy à te nevednek dicséretire-is jo egéffęgben fel-kellyek, és te néked tiſzta fzivel, és fzent élettel, hála-ado örvendeteffęggel fzolgalhaffak, Amen.

Rimaynál: *Estvére való Imádfágok. 1.*

Mindenható őrők Iften, ugy mint kinek mi reánk mindenkoron fzorgalmatos gondod vagyon: Nagy hálákat adok a' Te jó voltodnak, hogy engemet méltatlant e' máj napon minden lelki és tefti jóckal megajándékoztál és a' Te nagy irgalmaſságodból sok-rám kővetkezendő gonoztól es veſzedelemtől megmentettél. Vallom igaz Iften, hogy én e' mái napon Te fzent Főlfęgedet, az én gondolatimmal kívánfágimmal beſzédimmel és cselekedetimmel, gyakortaſággal megbántottam. Annak-okáért a' Te fz. fiadnac Chriftus Vrunknac artatlan élete-ért és keſerves kínfzenvedéſeért alázatoſsan kőnyőrgőc hogy valamiben az én erőtlenſęgemmel, tudatlanſágommal Te ellened, felebarátom és ennen magam ellen e' máj napon vétkeztem, azt énnékem kegyelmeſsen meg-bocsáſsad. Tiſzta fzivet terempts énbennem, és-adgy nyugodalmas éjet. Láttogaſs meg Vram Iften minket, s-ezt a' mi lakóhelyűnket, és az ellenſęgnek minden olálkodáſit távoztasd el tőlűnk. Adgyad Vram hogy ez éjel cſendeſsen nyugodgyunk és nagyfzépen el aludgyúnc, hogy az holnapi napot jó egézfęgben és békeſségben érhetvén, néked alázatos fzível léleckel való hálákat adhaſsúnc. A' Te fzent és Tiſzta Angyalid lakjonak velűnc és minden hozzánk tartozóckal együt, azok oltalmazzanak minket, és így a' Te sz. áldáſod maradgyon házunkon ez éjel és mind őrőckőn őrőcké: Amen.

[NB. ez a Laskai-félének bővebb körülírása. Az ellenségre vonatkozó rész Pázmányból vettnek látszik, a hol így van: »Látogaſd-meg Uam, kérlek, ezt à házat, és az ellenségnek minden cſalárdságit távoztaſd-el tőlle.« *Imádságos könyv.* 1631., 118. l.]

Említettük továbbá, hogy Rimay hihetően egész imádságoskönyvét eképpen írta össze s az imádságokat többé-kevésbbé átdolgozva írta be

imádságos könyvébe. Ennek bizonyságául álljon itt még egy példa a *Fons vitae*-ből. (1589.)

A Sz. Lélek Istenhöz valo győnyőrůséges Imádságh.

Jővel Szent Lélek Iſten, tőlts bé a' Te hiveidnek ſzíveket. Jőy el ſzegényeknek Atya, nyomorultaknac Iſtene; Jőj el meg keſeredett ſzivek-nec Vigaſztalója; meg fogyattoknak Gyámola; Jöj el ſzegény raboknac meg Szabadítója, és minden tőrődelmes lelkůnknek irgalmas kegyelmes és idvőzitő Iſtene. Te vagy lelkůnknek vigaſztalója, édes vendége és igaz Tanítója. Fáradſágban nyugodalom, nyomoruſágban kőnnyebbítő és Szaba-dító. Te vagy keſerůſégben és ſiralomban vigaſztaló: Te az hůtnek eſmeretire és (és) eggyeſęgére gyůjteſz minket. Oh Te igaz világoſság, adgyad hogy világoſkodgyék kőzőttůnk az Ige, melyből eſmérheſsůc az Istent. Adgyad, hogy ſzívůnkből eſmerheſsůc és nevezheſsůc az Istent mi Atyánknac és Chriſtuſt mi ſdvezitőnknec lenni. Világoſíts meg a' mi ſzívůnket, és tanitsad a' mi tudatlan elménket. Amen.

Ugyanez így olvasható a *Fons Vitae Az Eletnek Kvtfeye* (Debre-cenbe. 1589.) cz. műben:

Az Szent Leleknek hozzank jöveteliröl valo Imadſag.

Jőyel Szent Lelek Vr Isten, Tőlcz be tieidnek ſzivet Vilagossagnak vilagaval, Jőyel szegenyőknek Attia. Jőyel ayandek oſzto, Jőyel szůuek-nek vilaga, Te vagy Lelkůnknek vigaſztaloia es edes vendege, es igaz tanitoya, faratſagban niugodalom, heůſegbe ſzep kegyősseg, Siralomban vigaſztalas. Te az Hůtnek igéneſſegere gyůteſz minket, Melliel hiſzůnk, Hogy cſak CHRISTVS legyen à mi iduősségůnk, Kikben te nem vagy egyeb, De azok kůlőnb kůlőnc czelekedetőkből akarnak iduőzůlni.

Oh te igaz Vilagossag, Adgyad Hoġi vilagoſiczon kőzőttůnk az Ighe, melliből eſmerheſſůk meg az Iſtent, Adgyad hogi ſzivůnkbe neuezheſſůk az ISTENT mi Attianknak, Es CHRISTVST mi iduőſſegůnknek lenni. Te szůveknek edes vilagossaga es tanitoya, Süntelen minket tanicz Es vilagoſicz. Sůntelen tanicz. Hoġ hiheſsůnk Christusban valo Hitnek altala bizzonyal iduőzůlnőnk.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

1.

RIMAY VALLOMÁSA SAJÁT ÉLETKORÁRÓL.

(A 10. lapon.)

Item 26. Aprilis in Bozok, Vigesimus sextus testis, | Nobilis Joannes Rimay, Juratus Afseffor Comit[*a*]tus Neogradien[*sis*] Annor[*um*] 43.

2.

A BALASSA-CODEX FELJEGYZÉSE RIMAYRÓL.

(A 24. lapon.)

Kiket melto hogy a Balasi irasatul mefze ne hadgiu[*n*]k, mert Ba- | lasj Balinton kjuól czak egy Magiar sem érkózhetik el | vıle, bar ugian igen igyekezikis rajta kiről ıteleted | tehet akar kj az irasat olvassa, azmint Balasi Ba- | lintis igy fzolot felöle eltıben [mond] ha ugy megy elő | dolgodba[*n*] azmint elkeztıl giakoroluán azt nem hogy elnem | erkeznél uile, de meghis foghß halladni. Seőt halala | orajanis eőtet valotta Balasj Heliében valonak len[*n*]j : | keruén arra hogj azeő halalat Verseivel ekesicze | megh : kit uighezis ujtt Rimaj Janos melj ira[*sat*] | atöb Eneki utan heliheßtettünk.

3.

RIMAY CONFESSIOJA A BALASSA-ÖSSZEESKÜVÉS TANUVALLOMÁSI JEGYZŐKÖNYVÉBEN.

(A 113. lapon.)

Vtolliara, engemettis kezdé azon | obtestalni, hogi nem levén allapatomnak femmi promotioia, | ha Iften io modott mutatt dolgaban, | s-vgyan be kelletik | menni, allapatianak promoueala faboll engedgyem magamatis | fzerencheiben participsnek lenni. Arra aztt

ſeleltem, | hogy en az en ſorsommall oly contentus vagyok, hogy à hoz cziak keueſett keúanék I[*ste*]ntull hozza ſzoktatuan ma= | gamatt az czendes, es kis erteken megh elegedett életthez, | effele dologban azertt nem az en promotiomatt, hanem az | keözeönſeges haſzonnak valo ſzolgalatott igiekezem inkab | tekintene[*m*], minek okaertt ebennis az N[*agys*]agod allapatiaban |

4.

RIMAY ÉNEKE BALASSA JÁNOS SÓLYMOCSKÁJÁRÓL,

(A 117. lapon.)

Balasa Janos eneke szolymoczkaiarull.
Az en solimoczkam Paloitan Vagion
Siuiben ſzerelmem neo igen nagion
Belole Ikraia foli igen lagion
Kit draga kenetüll magamnak tartom
Gondolkodwán erte nem tudok s-mind alok
Ha eſzemben iut cziak nem meg halok
Serelmiert paloitara gialog balagok
Mint eeſz nelkẅl swkős iaro bolondok
Mikor hoza megiek elmoſzoliodik
Elomben iőwen eö fel ſoztozik
Occulariat mutatia [1] semem tiſtitatik
Ragiado ſzerelme siuemben ſerkezik.
O en solymoczkam ha kőzelben laknal
Kekkeoy kapun hozam be yarhatnal
Sok jotis nalam giakran talalhatnal
Meg tőltenem begiedet kit az vtan latnal.
Az en kezemre tegedet wennelek
Szep nioſzoliamra mellem fektetnelek.
Kariaimmal giakran teged olelnelek
vegre mint az Niul altalis sőknelek
Noha kezemen vagion apertura
Meli ſemeimet genetbẅl tiſtitia
de ha Solymoczkamnak ram fordul az ſara
Mindgiart ſemeimnek meg iẅn ſep vilaga.

[1] A rövidítési jel azt mutatja, hogy *mutatva(n)* -t akart írni.

5.

RIMAY TERVEZETT BALASSA-KIADÁSÁNAK ELSŐ LAPJA.

(A 118. lapon.)

Clarissimi Virj | Generosi ac Mag[*nıfi*]ci Domini Do[*mini*] Walenti ni Balaſy Baronis à Gyarmath Pa | nonÿ plectro Apollineo modulata uarij | generis carmina qvibus amænum Muſa | rum chor[*um*] sic ille exornat ut ipsius Hun- | garica et arundo, et Auena, Admirábilj concentus suavitate et Vocum arguta | harmonia, cæteras si qvæ sunt, omnes, | multis intervallis super[*e*]undo, ipsa etiam | invidia eis suffragante, locum superio- | rem authorit[*a*]tis et laudis occupent. Ad calcem operis Julia ipsius, est addita, cuius | formæ venust[*a*]te, moru[*m*] item sua[*vi*]t[*a*]te et ingenij | plurimo decore illect[*us*], eam multiplice svasionu[*m*] | genere, in metuum amoris ardorem amplecten- | um sollicitat, nunc preces, nunc minas, lau- | des blandimenta, nunc exempla, tam foeto | et sagaci ingenio Vbiq[*ue*] depromendo, ut nec | Cathuli Læsbia, nec Tibuli Neera, nec Prophe[*r*]ti[*i*] Cint-[*hia*]

6.

A VÁSÁRHELYI DALOSKÖNYV EGY LAPJA.

(A 121. lapon.)

Egy ſzép tánczot jo kedvemböl | ſzép ſzerelmem küldek, kit gya- | korta en magamba[*n*] te nalad | éneklék, tánczolok veled örü | lök vigan, tezik hogy re- | pülök nagy bóldogul élek, |

7.

A SZŐNYI BÉKE OKLEVELE. (ZÁRADÉK.)

(A 171. lapon.)

. . . .

Tengeren, auagÿ ſzarazon leuő minden orſzaginak, azon hatalmas Tőrők Chaſzar reszeről, sem | hadaitol, ſemmi bantaſok ne legÿen.

Tizen egyedik Articulus.

Az megh neuezet dolgok kiuől, mindennemő kartetelek, es ellenkőzéſek mind az kelt reßről, az Sittua Toroki | Bechi, es az tőb vegezeſek ellen, az moſtami frigynek idejeigh az kik lettenek bizonyos okokert, mindaz | kett reßről azok el nyomattak legÿenek es el feleyttue. Az

moſtani Vegezeſek penigh mind az | kétt reſzről, mindennémő reſzeiben ſzentől, es minden fogyatkozas nelkől, minden rendektől megh | tartaſsanak. Mind ezeknek nagyob bizonſaghara, mi az főllyűl meg neuezet tellyes | hatalommal leuő Commiſzariuſok, ugÿan ezen Szönÿ mezőben, ezeket az Articulusokat, kezünk | iraſa ala veteſeuel es pechetünkkel megh erőſsetöttuk. Mivel penigh az N[*agys*]agos Vezér magha | ielen nem lehetet az vegezeſben, vegeztük aſzt, hogy ő N[*agys*]aghais az Romaj Chiaſzar ő felſeghe | reſzeről való Commiſsariuſoknak, ezeknek megh erőſsetteſet, megh kűldgÿe mentől hamareb. Actum in campo Szőnjenſi die decima tertia Menſis Septembris ; Anno Milleſimo, ſex- | centeſimo, Vigeſimo septimo. |

Stephanus Sennyey, ep[*isco*]pus Vacienſis [*manu*]p[*ro*]p[*ria*]. (P. H.) Gerardus a. Questenbergh m. p. (O. H.) Daniel Ezterhás, de Galántha m. p. (P. H.) Koharÿ Peter Manup[*ro*]p[*ria*] (P. H.) (P. H.) (Aláírták és pecsétjükkel ellátták a budai mufti, az egri basa, az esztergomi, szolnoki bég és Gziban aga.)

8.

RIMAY VERSEI «AZ GONOSZ ASSZONI ÁLLATRÓL.»

(A 194. lapon.)

Az gonoz Aſzoni alatrol.
(Gonoz) Aſzoni alat ha haragzik vgia[*n*] rezket,
Akoron gonozsag siuiben weer fézket
Atkoza ſidgia niawalias feriet,
Kivania Segennek egi oraban veztet.

9.

RIMAY KÉZIRATA A «DÖGÖS PESTISRŐL.»

(A 200. lapon.)

Oruoſsáágh | Auagi Præseruatiuum az Dő | gős Pestis halalban. | Contra vim mortis, non crescit herba in hortis | Szem flastrum, es semminemeő fẅueknek giükere : meg | nem orwoſzalhattia, sem giogithattia, az Embert, | hanem az te ſzent Iged : | Vram az te kezed előtt, el nem rőitőzhetÿk | szem el nem futhat szenkÿ | Eccle : Cap : 12 :.

TARTALOM.

V.

VI.

VII.

VIII.

FÜGGELÉK.

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek.

A szövegbe nyomott képek.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPMELLÉKLETEK:

1. *Rimay Epicedionának (Gyászének) első levele* (25. l.) a M. Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött egyetlen példány hasonmása.

2. *Báthory Zsigmond arczképe* (45. l.) XVI. századi rézmetszet után.

3. *Bocskai István arczképe* (57. l.). Egykorú rézmetszet után, mely Ernst Lajos gyüjteményében őriztetik. Aláírása: STEPHANVS BOCHKAY DE KIS | MARIA, PRINCEPS TRANSSYLVA | NIAE, | PARTIVM REGNI HVNGARIAE DOMI- | NVS, ET SICVLORVM COMES, ANNO MDCV. Alól: Desumta inſcriptio ex daleris argenteis ab ipso cusis.

4. *Követ tisztelgése a szultánnál.* (89. l.). Egykorú festmény a gróf Kufstein-család grillensteini várában. Az eredetiről, mely gróf Kufstein János Lajos követsége kihallgatását ábrázolja, Reich József másolta.

5. *Illésházy István arczképe* (97. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti olajfestményről Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

6. *Bethlen Gábor lovasképe* (153. l.) Meissner festményéről Kieser egykorú rézmetszete gróf Apponyi Sándor gyüjteményében. Aláírása: GABRIEL BETH(L)EN, D.(ei) G.(ratia) TRANSSILVANIÆ PRINCEPS, PARTIUM VN- | GARIÆ REGNI DOMINUS ET SICULORUM COMES. etc: | CONSILIO FIRMATA DEI: Dux inclyte BETHLEN, | Sÿmbolon hoc magni muneris inſtar habes | Conſilijs, veluti ſapiens Dux, utere ſanis, | Omnis | et in tuto ſumma ſalutis erit. E. Kieſer exc(udebat): D(aniel) M(eissner) C(omotowiensis) B(ohemus). Megjelent a «Thesaurus Philopoliticus, das ist Politisches Schatzkästlein» cz. munkában.

7. *Alsósztregova* (161. l.) a Tört. Életrajzok számára készült eredeti fénykép után.

8. *Bethlen Gábor arczképe* (169. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött XVII. századi eredeti olajfestményről.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

1. *A czímlap* (5. l.) egy Rimay korából való kép keretéről vétetett, melyhez a felső kiegészítő díszt Richter Aurél festőművész tervezte és rajzolta.

2. *A béketárgyalás a törökkel* (7. l.) régi rézmetszetről készült.

3. *Balassa János névaláírása* (8. l.) 1554. augusztus 24-ikén kelt leveléről vétetett. Eredetije a M. Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása: *Joannes Balasi m. p.*

4. *A Rimay-czímer* (9. l.) előbb a Beöthy-Badics-féle képes Irodalomtörténet I. köt. 3. kiad. 419. lapján jelent meg.

5. *Rimay vallomása saját életkoráról* (10. l.) az Országos Levéltárban őrzött egykorú tanuvallatási jegyzőkönyvből. (Attestatorum seu testium inquisitio pro parte Fisci regii stb. Kiadva az egész az Irodalomtört. Közl. 1894. 169. kk. l.). Olvasását lásd a «*Hasonmások szövegé*»-ben.

6. *Balassa János pecsétjét* (11. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött 1562. október 15-én kelt iratáról Passuth Ödön rajzolta.

7. *Balassa Bálint névaláírása* (13. l.) a Nemzeti Múzeumban levő Balassa-levéltár 1577. július 11-ikén Liptóujváron kelt eredeti leveléről. Olvasása: *V(alentinus) Balassy.*

8. *A hibbei templom* (15. l.) Cserna Károly rajza, természet után.

9. *Esztergom ostroma* (17. l.) Egykorú metszet Ortelius Krónikájában. Aláírása: WAHRE CONTRAFACTUR DER BELEGERVNG GRAN SAMPT DER SCHLACHT SO DARBEI GESCHEHEN DEN 3. AVGVSTI AN(n)O 1595.

10. *Dávid király képe a Balassa «Fiveskönyv»-ében* (21. l.) e műnek a sárospataki ref. collegium könyvtárában őrzött unikum példányáról vétetett.

11. *Balassa Ferencz arczképe* (23. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött régi olajfestmény után id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

12. *A Balassa-codex feljegyzése Rimayról* (24. l.). A Balassa-codex 148. lapjáról. Az eredeti a zólyomradványi Radvánszky-könyvtárban őriztetik.

13. *Balassa utolsó* (Campianus után) *fordított művének czímlapja* (26. l.). A Magyar Nemzeti Múzeumi könyvtár példányáról.

14. *Krakó látképe* (27. l.) újabb felvétel után készült.

15. *Az «Istenes énekek» 1665-iki kassai kiadásának czímlapja* (29. l.) a székesfehérvári püspöki könyvtár egyetlen példányáról készült.

16. *Johannes Secundus költeményeinek czímlaphasonmását* (33. l.) R. ezen életrajza számára id. Weinwurm A. készítette.

17. *Balassa Bálint arczképe* (35. l.). A báró Balassák alsó-hrabóczi kastélyában őrzött egykorú olajfestménynek a M. Tud. Akadémia képgyüjteményében levő másolatáról.

18. *Rimay névaláírása* (37. l.) 1629. május 4-én kelt leveléről. Olvasása: *J(oannes) Rimaj.*

19. *Magyari «Az országokban való sok romlásoknak okairól» cz. művének czímlapja* (39. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumban levő példányról vétetett.

20. *Báthory Zsigmond arczképét* (41. l.) a Tört. Képcsarnokban őrzött eredeti rézmetszetről id. Weinwurm Antal készítette.

21. *Szinán basa* (43. l.) egykorú rézmetszetről.

22. *Szinán basa futása* (44. l.) részlet egy egykorú rézmetszetből.

23. *A kolozsvári Báthory-féle ház homlokzata az újraépítés előtt* (45. l.). Veress Ferencz 1859-iki felvétele alapján, három ablakát pedig az Erd. Nemz. Múzeum régiségtárában őrzött ablakrámákról Sebestyén József rajzolta.

24. *Báthory András erdélyi fejedelem arczképének* (47. l.) eredetije Upsala közelében, a Mälar-tó mellett fekvő Sko-klastrom könyvtártermében őriztetik.

25. *Pozsony belső városa* (49. l.) Joh. Pet. Wolff nürnbergi egykorú metszete.

26. *Kátay Mihály névaláírása* (53. l.) Bocskay Istvánnak 1605. szeptember 5-én kelt okleveléről. Eredetije a Magy. Nemz. Múzeum levéltárában. Olv.: *M(ichael) Kathay p(ro)p(ri)a (manu)can(cellarius).*

27. *A Bocskayt hajdui közt 1605-ben* ábrázoló metszet (55. l.) a Szépművészeti Múzeum metszetgyüjteményében őrzött eredetiről újabb felvétel.

28. *Illésházy István névaláírása* (56. l.) 1605. decz. 10-én kelt leveléről. Eredeti a M. N. Múzeumban letéteményezett Forgách-levéltárban. Olv. *Ste(pha)nus Illeshazj.*

29. *Illésházy pecsétjét* (57. l.) az Országos Levéltár eredeti példányáról Cserna K. rajzolta. Körirata: STEPHANVS : ILLESHAZY : PALATIN(us) : REGNI : HUNG(ariae).

30. *A korponai régi városkapu* (59. l.) újabb felvétel után készült.

31. *Dessőffy János névaláírása* (60. l.) 1607. november 2-án Magochy Ferenczhez írt leveléből. Eredetije Orsz. Levéltár, Missilis-levelek. Olv. *Johannes Desseoffÿ Capitane(us) Tokay(ensis) mp.*

32—33. *Bocskay hajduja I., II.* (61., 62. l.) a Történelmi Társulat felolvasási sorozatában (IV.) megjelent Bocskay-Emlékkönyvből (35. l.) vétetett át. Aláírása: I. Im aufzug So zur Freüd als Streitt | der Heÿduck ist gerift vnd Kleÿdt. | II. Den Soldaten vor Regen vnd kält | Sein Käppenek verwahrt, verhült.

34. *Kassa a XVII. század elején* (63. l.). A néhai Bubics Zsigmond gyüjteményében volt Schnitzer Lukács-féle metszetről.

35. *Thököly Sebestyén névaláírása* (64. l.) Késmárkon 1602. szept. 18-án kelt leveléből. Olv. *Sebastianus Theokeoly (manupropria).*

36. *Alvinczy Péter névaláírása* (64. l.) Thurzó Györgyhöz 1618. szeptember 3-án írt leveléről. Eredetije az árvai uradalmi levéltárban. Olvasása: *Petr(us) P(aulus) Alvinci mp.*

37. *Pozsony vára és váralja* (67. l.) Joh. Pet. Wolff nürnbergi egykorú metszetéről.

38. *Rudolf magyar király arczképe* (69. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti festményről id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

39. *Komárom* a XVI. század végén (71. l.). Rézmetszet Ortelius Chronologiájában a Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteményében. Aláírása: CONTREFACTVR DER VOESTVNG COMORRA WIE DIE VOM TVRKEN BELEGERT GEWEST. ANNO D(O)M(IN)I, 1594.

40. *Székesfehérvár elfoglalása* (1601) (73. l.). Egykorú metszet Ortelius krónikájában. Aláírása: WAHRE CONTRAFACTVR DER KÖNIGLICHEN STAT STVHLWEISENBVRG WIE DIE VON CHRISTEN EROBERT WORDEN. AN(n)O 1601. *den 20. Sept(ember.)*

41. *Kollonits Siegfried arczképét* (75. l.) Sadeler Egyed 1607-ben Prágában festette és metszette. A Történelmi Arczképcsarnokban őrzött eredeti metszetről.

42. *I. Achmed szultán* (77. l.) Kantemir Demeter «Geschichte des osmanischen Reichs nach seinem Anwachse und Abnehmen . . . *Nebst den Bildern der Türkischen Kaiser, die ursprünglich von den Gemälden in dem Seraj durch des Sultans Hofmaler sind abgenommen worden.* Aus d. Englischen übersetzet. Hamburg. 1745.» cz. műve 357. lapjáról. Alatta az eredetiben ez van: «Achmed I. | vierzehenter Kaiser der Türken | im Jahre 1603.»

43. *Konstantinápoly a XVII. században* (79. l.) cz. képünket «Descriptio novissima imperii Turcici (Würzburg 1687)» cz. műből vettük.

44. *Mátyás főherczeg arczképe* (81. l.) egykorú eredeti rézmetszet után készült.

45. *Vácz a XVII. században* (85. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti metszetről.

46. *Forgách Zsigmond arczképét* (87. l.) Sadeler Egyed 1615-ben metszette rézbe, mint ezt annak ez az aláírása mutatja: «*Hanc Illustrissimi Comitis effigiem, de patria et S(acra) C(aesarea) Regiaq(ue) Ma(ies)t(a)te meri- | tissimi, gloriae ac memoriae consecrat: eidemq(ue) lubens, merito D(at) D(edicat) Egidius Sadeler. S(acrae) C(aesareae) M(aiesta)tis sculptor Anno MDCXV.* Eredetije az Országos Képtár arczképgyűjteményében. (Az 1386. számú példány.)

47. *II. Mátyás magyar király arczképét* (93. l.) a bécsi udvari műtörténelmi múzeum ambrasi arczképgyüjteményében levő eredetiről Thury Gyula rajzolta.

48. *Széchy Tamás névaláirása* (95. l.) Náprádi Demeterhez Szombathelyről 160 április 23-án küldött leveléből való. Olv. *Zechÿ Tamas mp.*

49. *Buda és Pest a XVII. században* (99. l.) egykorú metszet Ortelius Krónikájában. Aláírása: WAHRE CONTERFACTVR DER STADT OFEN VND PEST WIE ES VON DEN CHRISTEN BELEGERT WORDEN ANNO 1602.

50. *Forgách Zsigmond czímerét* (101. l.) Balassa Campianus-fordítása (Bécs, 1607) czímlapjának belső oldaláról vettük.

51. *(Tót-)Lipcse várát* (105. l.) helyszíni felvétel után Mirkovszky rajzolta.

52. *Szenczi Molnár Albert arczképét* (107. l.) Cserna Károly rajzolta a Kálvini «Institutio» Sz. Molnár-féle fordításának (1624) czímlapján a jobb sarokban levő arczkép felhasználásával.

53. *Homonnai György pecsétje* (109. l.) a bécsi állami levéltár eredeti példányáról. Körirata: GEORGIVS DRVGET DE HOMONNA COMES COMITATVS VNG.

54. *Bethlen Gábor érme* (111. l.) a Magy. Nemz. Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról. Körirata: GABRIEL D(ei) G(ratia) REGNORVM HVNGARIÆ | TRANSYL*(vaniaeque)* PRINCEPS.

55. *Rimay confessiója a Balassa-összeesküvés tanuvallomási jegyzőkönyvéből* (113. l.) az Országos Levéltárban őrzött eredeti okmányból. Olvasását l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben.

56. *Kékkő várát* (115. l.) Cserna Károly rajzolta.

57. *Rimay éneke Balassa János solymocskájáról* (117. l.) a néh. báró Radvánszky Béla sajókazai könyvtárában levő eredetiről, báró Radvánszky Kálmán úr szíves engedélyéből. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

58. *Rimay tervezett Balassa-kiadásának első lapja* (118. l.) ugyanonnan. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

59. *A Vásárhelyi Daloskönyv egy éneke* (121. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum gyüjteményéből őrzött eredeti kéziratból készült, (két lapról összeállítva) dr. Veress Endre úr szíves közvetítésével. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

60. *Szenczi Molnár Psalteriuma czímlapjának hasonmása* (123. l.) a budapesti egyetemi könyvtár példányáról vétetett.

61. *Marullus költeményei czímlapjának* (125. l.) czinkografikus hasonmását az eredetiről id. Weinwurm Antal műintézete készítette.

62. *Thurzó Imre rektori aláírása* (126. l.) Wittenberg 1615. 12-én kelt Thurzó Györgyhöz czímzett leveléről, az árvai vár levéltárában. Olv. *Comes Emericus Thurzo pro tempore Rector (etcet)era.*

63. *Csúthy Gáspár névaláírása* (127. l.) 1625. nov. 18-án kelt leveléről. Olv. *Csuti Gaſpar manu p(ro)pria.*

64. *Lietava várát* (128. l.) eredeti helyszíni felvétel alapján Dörre Tivadar rajzolta.

65. *Bicse* (129. l.) szintén Dörre Tivadar rajza.

66. *Nyári Krisztina arczképe* (131. l.) fényképfelvétel a Fraknó várában őrzött eredeti olajfestményről.

67. *Tokaj* (133. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti metszetről készült.

68. *Gróf Bouquoi arczképe* (135. l.) Khevenhiller «Annales Ferdinandei (Lipcse 1721—2.)» cz. műve Konterfet-Kupferstich cz. függelékéből.

69. *Armpruster Ferencz névaláírása* (137. l.) Wittenberg 1615. szept. 5-én kelt Thurzó Györgyhöz intézett levélről való. Olvasása: *Franciscus Armpruster (manu)p(ro)pria.*

70. *Liptay Imre névaláírása* (138. l.) 1617. április 13-án kelt okleveléről. (Eredetije az Országos Levéltárban.) Olv. *Emeric(us) Liptaj de Kisfalud vice comes co(mi)t(a)tus Bors(iensis) ma(nu)p(ro)p(ri)a.* Eredetije a M. Nemz. Múzeum levéltárában.

71. *Pázmány Péter arczképét* (139. l.) a Beöthy-Badics-féle képes Magy. Irodalomtörténet. 3. kiad. I. kötetéből (347. l.) vettük át.

72. *Preiner Seifried arczképét* (141. l.) Khevenhiller «Conterfet Kupferstich.» II. kötetéből (89. l.) vettük. Aláírása: Seÿfridt Christoph Preiner | Edler Herr von Stretz Freÿ H(err) zu Stübing.

73. *Beszterczebánya a XVII. században* (143. l.) a Gualdo Priorato «Continuazione dell'historia di Leopoldo Cesare (Bécs 1676)» cz. műben közölt metszetről.

74. *II. Ferdinánd arczképe* (145. l.) De Iodenak a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti metszetéről készült.

75. *Dohna Ábrahám arczképe* (149. l.) a Dohnák schlobitteni kastélyában őrzött eredeti festményről, dr. Angyal Dávid egy. tanár úr szíves közvetítésével.

76. *Musztafa szultán* (152. l.) Kantemir Demeternek fentebb (a 42. képnél) idézett művében, a 363. lap mellett közölt kép reprodukcziója. Az eredeti aláírása: «Mustäfa I. | funfzehenter Kaiser der Türken | im Jahre 1618.»

77. *II. Ozman szultán* (153. l.). Ugyanonnan való. Aláírása: «Osman II, | sechszehenter Kaiser der Türken | im Jahre 1618.»

78. *Hainburg* (155. l.). Vischer Tobias «Topographia Archiducatus Austriae inf.» cz. művéből vétetett. Sadler T. metszete.

79. *Tholdalagi Mihály névaláírása* (158. l.) 1630. szept. 20-án kelt levelén a gyulafehérvári káptalan oklev. VIII. 43.

80. *Nikolsburg várát* (159. l.) Dussek Ede Adorján rajzolta.

81. *Czobor Erzsébet névaláírása* (160. l.) fiához, Thurzó Imréhez Zólyomvárból 1620. jún. 14-én küldött leveléből való, melynek eredetije az árvaváraljai levéltárban van. Olvasása: *jo akaro anyad migh el Czobor Ersebeth mp.*

82. *Eleonora császárné és királyné emlékérmét* (162. l.) a Magyar Nemz. Múzeum érem- és régiségtárában őrzött eredeti példányról közöljük. Körirata: ELEONORA * D(ei) G(ratia) R(omanorum) * I(mperatrix) ⁑ H(ungariae) ⁑ B(ohemiaeque) REG(ina) ⁑ DV(cissa) M(antuae).

83. *Eszterházy Miklós arczképe* (163. l.) Wiedeman egykorú rézmetszete után.

84. *Thurzó Szaniszló névaláírása* (165. l.) 1616. febr. 17-én Illésházy Istvánnéhoz írt levelén. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Thurzo Stanizlo m p.*

85. *Fülek látképét* (167. l.) a Történelmi Képcsarnok egykorú metszetéről reprodukáljuk. Aláírása: Vuarhaffte Contrafactur der Veſtung Filleck

in Obern | Hungern ſampt derselben gantzen gelegenheit, alſs gräbe(n) | Thurnen, inner vnd auſser wehren, gantz artlich in | grundt gelegt, ſampt antzeigung der Schantzen da- | rauſs man dieſelben beſchoſsen, vnd wo man fewer | in die befeſtigung geworffen dadurch dieſelbig | entlich erobert vnd eingenom(m)en. | 1593. 27. Noue(m)b(ris). Cum gratia et Privilegio Imperiali per annos | quatuor.

86. *IV. Murad szultán arczképét* (169. l.) Kantemir Demeternek a 42. képnél idézett műve 367. lapjáról vettük. Itt aláírása: Murad IIII, | ſiebenzehenter Kaiser der Türken | im Jahre 1622. |

87. *II. Ferdinánd névaláírása* (170. l.) 1619. decz. 17-én kelt okiratán. Eredetije az Orsz. Levéltárban. Olv. *Ferdinandus mp.*

88. *A szőnyi béke oklevelének* (171. l.) eredetije a bécsi állami levéltárban. Olvasását l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

89. *Gróf Kufstein követ arczképét* (173. l.) Khevenhiller «Annales Ferdinandei» cz. műve függelékében megjelent rézmetszet után adjuk. Aláírása: *Johann Ludwig Graf von Khuffstain.*

90. *Szécsény látképét* (174. l.) Richter Aurél rajzolta.

91. *Bosnyák Tamás névaláírása* (175. l.) 1620. szept. 3-án kelt leveléből az Orsz. Levéltárban. Olv. *Bosnyak Thamas keg(ye)l(me)d barattia.*

92. *Bornemissza János névaláírása* (176. l.) Kassán 1630. január 8-án kelt leveléből. Olv. *J(oannes) Bornemizza m(anu)p(ropria).*

93. *I. Rákóczy György arczképe* (177. l.) P. de Iode metszete. Eredetije Ernst Lajos gyüjteményében. A kép aláírása: SERENISS(imus) GEORGIVS RAGOTZIVS TRANSSILVANIÆ PRINCEPS.

94. *Az «Istenes énekek» 1676-iki pozsonyi kiadásának czímlapja* (180. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumi Könyvtár példányáról. V. ö. B. Radvánszky B. Rimay János munkái 1904. Függelék 44* lap.

95. *Bori István névaláírását* (181. l.) Korponán 1625. jún. 26-án kelt leveléről vettük. Olvasása: *Borj István m(anu)p(ro)p(ri)a.*

96. *Az «Áhitatos Imádságok» czímlapja* (185. l.) Balassa-Rimay «Istenes énekei» 1635—40-iki bártfai kiadásának a marosvásárhelyi ref. collegiumban őrzött egyetlen példányából való, ennek melléklete gyanánt jelent az meg. V. ö. B. Radvánszky id. kiadv. 8* lap.

97. *A «Via Jacobæa» czímlapja* (188. l.) Balassa-Rimay «Istenes énekei»-nek 1670-iki lőcsei kiadásából vétetett, melynek melléklete gyanánt jelent meg. Egyetlen példánya néhai B. Radvánszky Béla sajókazai könyvtárában. V. ö. B. Radvánszky B. id. kiadv. Függelék. 31* lap.

98. *Az «Istenes énekek» 1677-iki kolozsvári kiadásának czímlapja* (189. l.) a Magy. Tud. Akadémiai könyvtár példányáról való. V. ö. B. Radvánszky id. kiadv. 57* l.

99. *«Az Istenes énekek» 1679-iki bártfai kiadásának czímlapja* (190. l.) Czóbel István nagyőri (Nehre) könyvtárának egyetlen példányáról való. V. ö. B. Radvánszky B. id. kiadv. Függelék. 49* l.

100. *Az «Istenes énekek» 1693-iki lőcsei kiadásának czímlapja* (191. l.) a Magy. Tud. Akadémia példányáról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. kiadv. Függ. 49* l.

101. *Rimay verse «Az gonosz aszoni állatról»*. (194. l.) A néhai b. Radvánszky Béla sajókazai könyvtárában őrzött eredetiről. b. Radvánszky K. úr szíves engedélyéből. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

102. *Az «Istenes énekek» 1700-iki lőcsei kiadásának czímlapja* (195. l.) a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában levő egyetlen példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 52* l.

103. *Az «Istenes énekek» 1701-iki kolozsvári kiadásának czímlapja* (196. l.) a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában levő egyetlen példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 74* l.

104. *Az «Istenes énekek» 1702-iki (nyomt. hely nélküli) kiadásának czímlapja* (197. l.) a M. Tud. Akadémia könyvtárában levő egyetlen példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 99* l.

105. *Rimay kézirata a «Dögös pestis»-ről* (200. l.) a néh. b. Radvánszky Béla sajókazai könyvtárában őrzött eredeti hasonmása. B. Radvánszky Kálmán úr szívességéből. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

106. *Az «Istenes énekek» 1702-iki debreczeni kiadásának czímlapja* (201. l.) a debreczeni ref. collegium könyvtárában őrzött egyetlen példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 76* l.

107. *Az «Istenes énekek» utolsó (1806-iki pozsonyi és pesti) kiadásának czímlapja* (202. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában levő példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 97* l.

108. *Kegelius-Laskai Imádságos könyvének (1651) czímlapja* (204. l.) a budapesti egyetemi könyvtár példányáról vétetett.

109. *Homonnai János arczképe* (207. l.) Khevenhiller «Annales Ferdinandei» cz. művének függelékében megjelent metszet után.

110. *Eszterházy Pál arczképe* (211. l.). Wiedeman rézmetszete az «Effigies heroum» cz. gyűjteményében.

111. *Beniczky Péter «Magyar rithmusok» cz. műve czímlapjának hason-*

mását (213. l.) a Beöthy-Badics-féle Képes Irodalomtörténet I. köt. 3. kiad. 426. lapjáról vettük át.

112. *Gvevara Antal «Fejedelmeknek serkentő órája» cz. művének czimlapját* (215. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumi könyvtár példányáról reprodukáltattuk.

113. *Divény várát* (217. l.) Cserna Károly rézmetszet után rajzolta.

114. *Rimay pecsétjét* (220. l.) a Budapesti egy. könyvtár 1621. április 30-iki reverzálisáról (l. 8. lap [1] jegyzete) Richter Aurél festőművész rajzolta.

A 221. lapon levő *fejlécz* s a művet befejező *záróvignetta* (243, l.) XVI. századi nyomtatványokból vétettek. A képek dúczai *id. Weinwurm Antal* budapesti czinkográfiai műintézetében készültek.

A MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

1911. évi folyama:

Dr. Veress Endre:

BERZEVICZY MÁRTON.

(1538—1596).

ÉS

Dr. Ferenczi Zoltán:

RIMAY JÁNOS.

(1573—1631).

Továbbá munkába vannak véve:

Dr. Császár Elemér: **ÁNYOS PÁL.**

Dr. Badics Ferencz: **GYÖNGYÖSI ISTVÁN.**

Dr. Dézsi Lajos: Báró **JÓSIKA MIKLÓS.**

17832. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.